

צבי מסיני

ההתחברות

בעיית ארץ ישראל שורשיה ופתרונה

הוצאת ליעד

TSVI J. MISINAI

THE ENGAGEMENT

The Roots and Solution to the Problem in the Holy Land

www.the-engagement.org

מהדורה שמונה עשרה

תשרי תשע"ה

אוקטובר 2014

© כל הזכויות שמורות למחבר

עיצוב העטיפה: יעל סרנגה

עריכה לשונית: אבי בן צבי

הודפס בדפוס גאלא, קדימה

תוכן העניינים

4.....	תקציר
5.....	מבוא
9.....	פעילויות ומחקרים בנושא זהות הפלשתינאים
13.....	ההיבט הגיאוגרפי-היסטורי
15.....	ההיבט הדמוגרפי-היסטורי
18.....	ההיבט של הגנטיקה ושל מדעי טבע אחרים
32.....	ההיבט האנתרופולוגי – מנהגים ודת
96.....	ההיבט האנתרופולוגי – השפה והשמות
116.....	ההיבט האנתרופולוגי – עדויות
169.....	התלכדות תוצאות המחקרים וחשיבותה
171.....	הפתרון המתבקש – תוכנית ההתחברות
175.....	ביצוע תוכנית ההתחברות
178.....	מקורות

הקדמה

כבר שנים יש לי את ההרגשה שאנחנו טחים טיח טפל, טוחנים קמח טחון, מסננים מים זכים וסוחטים את דוושת הגז בניטרל. איך עושים שלום בין היהודים לערבים במקום הזה? הרעיונות החדשים מבטלים את הישגים וגם הם מתיישנים להם כעבור זמן מה מול האין מוצא, האין עצה והאין תבונה. אישית, הייתי בטוח ומשוכנע שהפיתרון הברור, האחד והיחיד, הוא הכרעה כוחנית של צד מהצדדים. כל אפשרות אחרת אינה מגעת לסבירות מתקבלת. מלחמת הקיום של היהודים מול מלחמת קודש של הערבים. מלחמת דמים בין היהודים לערבים שתכריע של מי האדמה הזאת לנצח נצחים.

קיבלתי השבוע אי-מייל מאדם בשם צבי מסיני ובו אתר הנקרא "התחברות". אני מודה ומתוודה שנרעשתי והתגעשתי מהמידע המגלה אפשרות ממשיה לשלום בר-קימא שעושה חוכא ואיטלולא מכל הנסיונות שנעשו כאן ועדיין נעשים. ביקשתי להיפגש עם האיש היקר הזה שמקדיש את כל מרצו והונו לקדם את הרעיון הכי חשוב שעלה בכל שנות המאבק הציוני על ארץ-ישראל. נפגשנו לשיחה ארוכה בה ישבתי דומם מול גודש האינפורמציה המוכחת והופכת המחשבה שהוצגה בפני. אחר-כך יצאתי לטיול רגלי בראש סוער ובלב נפעם ועד לרגע זה אין לנפשי מנוחה.

פשוט מאוד. מוצאה של מרבית האוכלוסיה הערבית בארץ הזאת הוא יהודי. חד וחלק. רובם של תושבי הארץ המוסלמים הם צאצאי יהודים אנוסים. צבי מסיני משוטט זה למעלה מעשר שנים בכפרים הערביים, הן בתוך גבולות הקו הירוק והן מחוצה לו, ודולה עובדה אחר הוכחה על מוצאם היהודי. פה מזוזה, שם תהילים, ובתוך גרביים בארון - תפילין של ראש ושל יד של הסבא של הסבתא, וזקנה בת מאה שאינה מדליקה אש בשבת, ומנהג למול את התינוק ביום השמיני שלא כמנהג המוסלמים, וצאצאי בר-כוכבא מכפר הקרוי עד היום כוֹזִיבָא, והנה חמולה בת עשרות אלפי אנשים נקראת "מחאמארה" על שם אבות אבותיהם שהיו עושי יין, והרי היין אסור למוסלמים. וכאילו לא די הוא מציג בפנינו עדות חד-משמעית, שערבים מוסלמים מחויבים במצוות יבום וחליצה.

הואיל וכל הסיפור הזה נראה ונשמע הזוי אם לא מופרך מיסודו, מביא לנו צבי מסיני עובדות היסטוריות מפי חוקרי ארץ-ישראל, וכדי להסיר כל ספק-ספיקא הוא מציג בפנינו מחקר **גנטי** שמוכיח לחלוטין לא רק את יהדותם של מרבית הערבים אלא שיש ביניהם הנושאים בדמם את גן הכהנים. אז יש לנו עדויות עם עובדות מוצקות, יש לנו הסבר היסטורי מקצועי ויש לנו הוכחה מדעית מתוך מעבדת פרופסורים לגנטיקה. מה עושים עם זה? הערבים עצמם יודעים את העובדות הללו ידוע היטב, אבל הם חוששים ממנהיגיהם המושחתים. אני לא ידעתי וכמוני יהודים רבים אינם יודעים, ומצווה עלינו להפיץ את המידע הזה ברבים.

דודו אלהרר, מחלקה ראשונה, 6.8.2010 (זמר, מפיק ופובליציסט)

תקציר

"כל אמת עוברת שלושה שלבים:

ראשית, שמים אותה ללעג;

שנית, מתנגדים לה נחרצות;

לבסוף, היא מתקבלת כמובנת מאליה."

שופנהאור

המאבק ארוך השנים על השליטה בארץ ישראל עדיין נמשך. אף צד לסכסוך אינו יכול להגשים את שאיפותיו. אמצעי הלחימה המעורבים הופכים למסוכנים יותר משנה לשנה ומסכנים את שלום האזור ויתכן שאפילו את שלום העולם.

המכשול העיקרי האמיתי להשגת שלום הוא הציווי המוסלמי שאסור למוסלמי לוותר מרצון על אדמה בה שלט האיסלם בעבר. עקב זאת, אין כל סיכוי להשגת הסכם שלום בין ישראל להנהגת הרשות הפלשתינאית, אשר לפיו תתקיים מדינה יהודית בארץ ישראל. כל כוונתה של ההנהגה הפלשתינאית בנושא המשא והמתן שעקב האמור כאן הינו עקר מיסודו, היא העמדת תנאים בלתי אפשריים בפני ישראל, כדי שיהיה ניתן להאשים את ישראל בסרבנות ובהכשלת המשא והמתן.

התנאי שהוא המכשול העיקרי להשגת הסכם בשיחות הנערכות במסגרת המשא והמתן לשלום דרך פתרון שתי המדינות, הינו הדרישה הפלשתינאית לאפשר את **שיבת הפליטים** הפלשתינאים לתחומי מדינת ישראל. על ידי כך ברצון ההנהגה הפלשתינאית לאפשר להשיג במדינת ישראל רוב מוסלמי. העלאת הדרישה משקפת את רצון הפלשתינאים לשלוט בכל ארץ ישראל ובכך להתגבר על הבעיה שיוצר הציווי המוסלמי האמור. הדרישה בעניין הפליטים מבוססת על התמקדות בענייני העבר במקום באלה של העתיד. הסרת המכשול מחייבת להעמיק בענייני העבר ולמצוא שם את התשובה ההולמת. למרבה הפלא מתברר, שהעמקה כזו מאפשרת גישה לבעיה בכללותה באור שונה מהמקובל, גישה המאפשרת את פתרון הבעיה.

"אינך יכול לפתור בעיות באמצעות אותה התודעה שיצרה אותך" – אלברט

איינשטיין. ברוח הבחנה זו, הגישה המפתיעה הנשקפת לפנינו חושפת את הסוד הכמוס ביותר בהיסטוריה ויוצרת תודעה חדשה הנסבה סביב אותו סוד :

בעם ישראל קיימות כיום שתי קבוצות עיקריות. הקבוצה הראשונה הוגלתה מארץ ישראל, אך שמרה על דתה ועל זהותה הלאומית לאורך הדורות, עד שהתנועה הציונית החזירה את חלקה למקורו – ארץ ישראל.

הקבוצה השנייה נשארה בארץ ישראל, אך חלקה העיקרי אונס להמרת דת. עם הדורות איבד חלק זה את זהותו המקורית, וכיום הוא נמצא בגלות תודעתית.

מחמת שינוי שם הארץ על ידי קיסר רומאי מיהודה לפלשתינה, צאצאיהם של אנוסי ארץ ישראל נקראים כיום פלשתינאים (הכינוי פלשתינאים כולל בספר זה גם את ערביי ישראל ואת הבדואים, למרות שלפחות בקרב הבדואים יש רבים שיעלבו משייך זה, המציב אותם בשורה אחת עם אויבי ישראל).

בניגוד לגישה הפוסט ציונית באשר לסיום דרכה של התנועה הציונית, יש בידיה של תנועה זו לחזור למרכז הבמה במשימת ענק חדשה: אחרי הסבל הרב שכבר נגרם בעטיו של איבוד זהותה של הקבוצה השניה, וכדי להמעיט סבל נוסף, הגיעה זמנה של התנועה הציונית להשלים את יעודה ולפעול לביצוע **השיבה האמיתית** – זו של הפלשתינאים לעמם המקורי, תוך צירופם ללאום הישראלי ללא כפייה בענייני דת, כמקובל בהלכה היהודית הרלבנטית לארץ ישראל.

למרות שהרעיונות המוצגים כאן נראים כחידוש גדול, חובה לציין, שכבר בראשית הציונות חקרו ראשי השמאל הציוני וכתבו על מוצא הפלשתינאים מעם ישראל. עוד לפניו עסק בכך **ישראל בלקינד**, ממייסדי המחותרת הציונית הראשונה – ניל"י. אפילו המנהיג הראשון של הימין הציוני, **זאב ז'בוטינסקי**, שלא היה מודע לדבר המוצא המשותף, הגיע במאמרו משנת 1926, "על ארץ-ישראל הידו-לאומית" למסקנה, אותה עלה על הכתב בצורה שלא תרגיז את החוגים הדתיים, ולפיה "למרות כל הזכויות [שתניתנה למיעוט צ.מ.] וקיומן הקפדני ביותר, יתחיל המיעוט – ויעיד על כך היושב בשמיים שאין אנו רוצים בזאת כלל – להתבולל במידת-מה [בקרב הרוב היהודי]".

מבוא

הסכסוך הישראלי-פלשתינאי נובע משתי עמדות סותרות בעניין הזכות על ארץ ישראל, כאשר כל צד לסכסוך מציג את צידקת עמדתו ומאמין בה בצורה נחרצת. המאבק הבלתי פוסק בין הצדדים כבר פגע קשות בתושבי האזור, ונדמה שסופו עדיין אינו נראה באופק. זאת כאשר הסכנות האורבות לאזור הולכות ונערמות זו על גבי זו וכל אחת מהן מתעצמת ככל שעובר הזמן.

במצב זה של הידרדרות מתמשכת, כל המעוניין בשלום, לפני שהוא פונה בפעם המי יודע כמה ללכת פעם נוספת בדרך שתמיד כשלה, לפני שהוא מאשים אחרים בכשלונותיו שלו, עליו לשאול עצמו שאלה יסודיות. שאלה שכל מי שאינו עונה עליה הינו חסר אחריות בצורה מחרידה. שאלת היסוד היא **"מהי הסיבה האמיתית לכך שכל הנסיונות להתקדמות בדרך לפתרון שתי המדינות כשלו?"** או **"מדוע כל הרבים והטובים שניסו עד כה להביא לסיום הסכסוך נכשלו, ובמקום להתקדם גרמו להידרדרות המצב?"**.

באופן מפתיע, התשובה לשאלת היסוד הינה פשוטה ביותר. בפרפרזה הפוכה על דברי **וינסטון צ'רצ'יל** על מעט הטייסים הבריטים שהפכו לטובה את פני הדברים במלחמת העולם השניה, ניתן לומר על כל אלה שלא הצליחו להזיז לטובה, אפילו באופן זעיר ביותר, את פני הסכסוך המזרח תיכוני: **"מעולם לא**

ניסו בני אדם רבים וטובים כל כך, לפתור שאלה סבוכה וחשובה כל כך, בצורה חובבנית ומרושלת כל כך!" אך מה הכוונה בתשובה מפתיעה זו? ובכן, הכוונה היא לכך שכאשר הישראלים רוצים לעשות שלום עם הפלשתינאים, או כשזרים פועלים בכיוון, עליהם לדעת בראש ובראשונה את התשובות לשאלות **"מיהם בכלל הפלשתינאים ומהם האילוצים החלים על ההנהגה הפלשתינאית?"**

החובבנות האמורה מתבטאת בראש ובראשונה בהתעלמות מהגישה המוסלמית האמורה לעיל (לגבי איסור על ויתור מרצון על אדמה "מוסלמית"). גישה זו היא העומדת מאחורי אי-הנכונות הפלשתינאית והערבית להכרה במדינת ישראל כמדינה יהודית והרצון להציפה בפליטים מוסלמים כדי להפכה למדינה מוסלמית. מבלי להבין את שורש הבעיה, מנהיגי ישראל תמיד התלוננו על כך שבכל מקרה אחר בעולם הפליטים נקלטים במקום אליו הגיעו (עם הברירה או מאוחר יותר) ורק הערבים אינם מאפשרים לתופעה זו להתרחש. כדי שניתן יהיה לפתור את הבעיה, הגיע הזמן שמנהיגי ישראל יכירו את האיסור המוסלמי ובכך שאיסור זה אינו פוסח על מנהיגים ערבים חילוניים:

- שנים מעטות לאחר הקמת מדינת ישראל היה זה נשיא מצרים דאז, **עבדול נאצר** החילוני, שהודה בכך, שאם יוחזרו הפליטים הערבים לישראל, זו תחדל להתקיים.
- מחליפו, אנואר סאדאת, נרצח בידי מוסלמים קיצונים עקב הפרת האיסור.
- הנשיא המצרי העוקב, **חוסני מובארק** החילוני אף הוא, שנחשב לחיובי יחסית כלפי ישראל, למד את הלקח והודיע שהערבים לעולם לא יכירו במדינת ישראל כמדינה יהודית.
- לגבי **יאסר ערפאת** החילוני, שלכאורה גם הוא אינו מתעניין במיוחד באיסלם ובאיסוריו, אחד משומרי ראשו סיפר שאילו ערפאת היה חותם הסכם עם אהוד ברק בשנת 2000 בקמפ-דייוויד, הוא עצמו (שומר הראש) היה רוצח את את הראיס. מצב זה לא נסתר מעיניו של ערפאת, שהסביר לאחד משותפיו הישראלים למשא ומתן, שגריר ישראל בקנדה לשעבר, **ד"ר אלן בייקר** (השותף לדו"ח אדמונד לוי), כי "אינו יכול לחתום על שום הסכם פשרה הגיוני, מאחר שבמקרה שיחתום, יירצח תוך יומיים". ערפאת אף התבדח אז על הנושא בתקשורת הערבית באמרו, שלו היה חותם על הסכם (תוך וויתור על זכות השיבה), אז לאחר החתימה היה **"שותה קפה יחד עם יצחק רבין"** (כחמש שנים לאחר הרצחו של האחרון).

מאחר שענין שיבת הפליטים אינו יכול להתקבל על ידי ישראל, **אין כל סיכוי להגיע להסכם בין הצדדים על בסיס רעיון שתי המדינות!** יתר על כן, כישלוננו של תהליך אוסלו יחד עם השחיתות חסרת התקדים של הנהגת הרשות הפלשתינאית שנחשפה בפני הציבור הפלשתינאי וגרמה להידרדרותו למצב

הקשה ביותר זה מאות בשנים, כל אלה כירסמו במידה ניכרת את נכונותו של הציבור הפלשטינאי לקבל את פתרון שתי המדינות.

אף שהמצב האמור ידוע ללא מעטים, קשה להאמין לשיאים אליהם מגיעה רמת החלמאות של מנהיגים ישראלים וזרים, המעדיפים להתעלם מאילוצי היסוד של המצב בו הם נתונים ולחזור ולהטיח את ראשיהם בכל קיר אפשרי ברדיפתם העיקשת אחר השלום.

מאחר שרעיון המדינה הדו-לאומית, המוצג על ידי הפלשטינאים כתחליף לפתרון שתי המדינות, כבר הוכיח עצמו כצרה צרורה במקומות אחרים, והוא יוצר בעיה דמוגרפית קשה המסכנת את צביונה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי, אותם אלה שאינם מטיחים ראשיהם בקירות, הגיעו למסקנה ההגיונית, על כך **שאפסה האפשרות להשגת שלום** בעתיד הנראה לעין. אולם **לא כך הדבר!!**

בצוק העיתים אין ברירה, וחובה לבדוק אפשרויות של חשיבה אחרת, "מחוז לקופסה". ואכן, באופן מפתיע, מתברר שקיים פתרון יצירתי חדשני, הנראה תחילה כפנטזיה חסרת תקדים – **התחברות הצדדים לסכסוך לעם אחד**. רעיון מדהים זה, שלמראית עין הינו תמים ביותר ולחלוטין חסר כל סיכוי, נתמך ומתאפשר בעקבות שורה מוכובדת של מחקרים שתוצאותיהם מצביעות על **ממצא** מדהים לא פחות, באשר ל**זהותם הלאומית של הפלשטינאים** ממערב לירדן. מחקרים אלה מאששים ומחזקים טענות ומחקרים ישנים בנושא, שתחילתם בסוף המאה ה-19.

הממצא האמור מתבסס על שורת מחקרים, שהנרחבים בהם הם מחקרים גנטיים, מחקר היסטורי-דמוגרפי של ארץ ישראל באלפיים השנים האחרונות ובעיקר מחקר אנתרופולוגי בקרב הפלשטינאים. המחקרים מביאים למסקנה מדהימה: לא רק שהמוסכמה הנוכחית באשר לזהותם הלאומית הערבית של הפלשטינאים הינה חסרת בסיס, אלא שקיים בסיס מוצק לזהות לאומית פלשטינאית אחרת – כזו שתפתיע רבים. כיוון מחשבה זה הועלה בעבר, בתקופה שבין מלחמות העולם, על ידי **דוד בן גוריון ויצחק בן צבי** (נשיאה השני של מדינת ישראל), כדי לתת תשובה לבעיה הקשה של האוכלוסייה הלא-יהודית בארץ ישראל.

שואת יהדות אירופה הביאה לתמיכה גדולה של מרבית העולם בדרך הציונית, כך שההנהגה הציונית של אותם ימים כבר לא נדרשה יותר להתמודד בצורה מעמיקה עם הבעיה. בחלוף השנים, משקתה עוצמתו של זכרון השואה ולנוכח בעיית הטרור הגואה, נדרשת ההנהגה הציונית להתמודד עם הבעיה שהוזנחה והפכה לחמורה ביותר. העומדים בראש ההנהגה הציונית כיום שקועים עד צוואר בניהול מדינה העמוסה בבעיות הקשות שיצרה הזנחת הנושא הפלשטינאי, ולכן קשה להם לגלות את מידת החדשנות שהיתה נחלתם של

מנהיגי העבר, בעת שהציונות היתה תנועה צעירה. מאחר וגישתם של דוד בן גוריון ויצחק בן צבי טומנת בחובה השלכות משמעותיות ביותר לגבי הסכסוך וצורת יישובו, חובה לחזור ולהעלותה.

החשיבה ההיסטורית המקובלת היא שיהודי ארץ ישראל שנשארו בארץ לאחר חורבן בית שני נכרתו ממנה בדרכים שונות, ובכך התאפשר לזרים להיות רוב בארץ ישראל עד הקמת מדינת ישראל. אולם, חשיבה זו הינה ספקולציה שאינה מסתמכת על עובדות היסטוריות כלשהן. צורת "העלמותם" של היהודים מארץ ישראל נשארה תמיד בגדר תעלומה.

השערתם של בן גוריון ובן צבי בנושא זהות הפלשתינאים קיבלה חיזוק רציני, ותקפותה אוששה במידה רבה, על ידי שורה של מחקרים גנטיים שהתפרסמו בשנים האחרונות. מחקרים אלה הראו, שהיהודים קרובים מאוד מבחינה גנטית לפלשתינאים, הרבה יותר מאשר לערבים או לעמים אחרים. בעקבות פרסום מחקרים אלה נערכו ופורסמו מחקרים נוספים בנושא, המחזקים מכיוונים נוספים את הטענה המהפכנית באשר לזהותם של הפלשתינאים.

השלכות הראייה המדויקת של זהות הפלשתינאים יכולות להיות מרחיקות לכת לעתיד האזור. בראש ובראשונה, יש להשתמש בה לצורכי הסברה, במגמה להקטין את השנאה בין הצדדים. ראייה נכונה של זהות הפלשתינאים יש בה להציג את צדקת הדרך של המפעל הציוני לעיני כל, ולהציג את הערבים ככובשים האמיתיים היחידים שנתרו בארץ – כובשי הזהות הפלשתינאית. בכך ניתן יהיה לטרוף מחדש את הקלפים במזרח התיכון: מחד, לא יישארו לערבים שום קלפי טיעון ומיקוח, ומאידך, יתאפשר לשחרר את הפלשתינאים מהכיבוש האמיתי שעדיין קיים בארץ ישראל.

החשוב מכל: גם אם הדבר מצריך שינוי מוחלט בצורת החשיבה המקובלת היום, תהיה זו טעות איומה להתעלם מראייה זו בעת הנסיון ליישב את הסכסוך המסובך. הדבר דרוש במיוחד, לאחר ששנים רבות אף אחד לא הצליח אפילו להציע פתרון המתקבל על דעת הצדדים מרצונם החופשי. כל הסכמה של הצדדים לפתרון כלשהו, המתבסס על צורת החשיבה המקובלת, ניתנה בלית ברירה. בעקבות זאת כל הסכמה כזו התגלתה כזמנית או כתחבולה. אי לכך, כל מה שכבר הוסכם בעבר, ולאחר מאמץ רב, רק הביא להחרפת הסכסוך, עם השלכות חמורות לשלום האזור ולשלום העולם כולו.

פתרון שתי המדינות אינו מטפל בשורשי השנאה בין הצדדים והינו רחוק ביותר מלספק את המאוויים המוצדקים שלהם. פתרון זה כבר הצליח להפוך לשלב נוסף בתולדות האלימות המתגברת במזרח התיכון. כדי שהסכם כלשהו עליו יוסכם לא יביא בשלב כלשהו לחידוש הסכסוך האלים, דרוש פתרון שיאפשר שלום מלא וצודק. **על מנת להביא לפתרון צודק ובר קיימא לסכסוך, אין תחליף לדרך המתבססת על הכרת שורשי הסכסוך לעומקם ועל הצעת פתרון בהתאם!**

פעילויות ומחקרים בנושא זהות הפלשתינאים

הראשונים לחשוף את זהותם של הפלשתינאים היו חוקרים גרמנים שביקרו בארץ ישראל בסמוך להתחלת התיישבות הטמפלרים ופרסמו את מסקנותיהם בשנת 1860. **הקולונל קונדור מהקרון לחקר ארץ ישראל** גילה עקבות של ארמית ועברית בשפת הפלאחים בארץ. בעקבותיהם נרתם ישראל בלקינד לחקר תושבי הארץ הוותיקים וכבר בשנת 1894 הטיף להכרת זהותם הישראלית ולהתקרבות אליהם. הוא אסף עדויות, רשם אותן^{5,7}, פרסם מאמרים ולימד ש"ה'ערבים' **בארץ הם אחיהם לדם של היהודים**". **בר בורוכוב** טען ב-1905¹⁰ כי "**הפלאחים בארץ ישראל הם צאצאיהם של שרידי היישוב החקלאי העברי**".

דוד בן גוריון ויצחק בן צבי אימצו את הרעיון ומצאו לו תימוכין. הם העלו את הממצא בספר משותף, **ארץ ישראל בעבר ובהווה**¹, אשר כתבו ב-1918. אזכור הממצא בספר נעשה בעיקר כדי להסביר את צידקת המפעל הציוני, אך גם מתוך תקווה, שההגירה היהודית לארץ תשנה את המצב והפלשתינאים יהפכו למיעוט בר קליטה בעם ישראל. **דוד בן גוריון הקנה לנושא חשיבות גדולה והאמין שהוא המפתח לפתרון עתידי!**

את מאמרו משנת 1917 **לביור מוצא הפלחים** מסכם בן גוריון⁴:

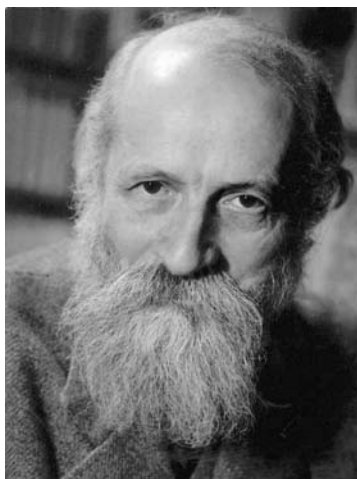
"בסביבות הכרמל ובעמק השרון פוגשים בהרבה כפרים פלחין צהובי שיער וכחולי עיניים, שחזות פניהם תעיד בהם שאבותיהם באו הנה לפני מאות שנים מצפון אירופה... אך למרות רבוי התערובות הללו **הרי רוב מנינם ורוב בנינם של הפלחין המוסלמים במערב ארץ ישראל משווה לפנינו טיפוס גזעי אחר וחטיבה אתנית שלמה, ואין כל ספק שבעורקיהם יזרום הרבה דם יהודי – דם אותם האיכרים היהודים, "עמי הארץ", שבחרו בצוק העיתים להתכחש לדתם ובלבד שלא יעקרו מעל אדמתם** [הדגשת המחבר]."

החברים לדרך ואבות מדינאי השמאל בארץ ישראל – דוד בן גוריון (משמאל) ויצחק בן צבי, בתקופת לימודיהם בטורקיה (1912)

שנים מועטות לאחר מכן כבר ניסה דוד בן גוריון לקיים שיתוף פעולה על רקע מעמדי בין הפועלים היהודים לבין הפועלים הפלשתינאים. בן צבי השקיע רבות בחקר הנושא מבחינה אנתרופולוגית, תוך חיפוש יסודי אחר עדויות ברחבי ארץ ישראל משני צדי הירדן. בספר **אוכלוסי ארצנו**², שכתב ב-1932, תיעד חלק מממצאיו. תקופת זמן לאחר מכן עוד המשיך לחקור את הנושא.

ההגירה הערבית המסיבית לארץ, שהתרחשה במקביל לעלייה היהודית, בצירוף המאורעות שערך חלק קטן מקרב הפלשתינאים נגד היהודים, הביאו להיווצרותה של שנאה רבת עוצמה בין הצדדים. באווירה זו נאלץ יצחק בן צבי לנטוש את עבודתו בנושא בשלב מוקדם יחסית. ארועי השעה הקשים, אליהם הצטרפו בהמשך מלחמת העולם, הידיעות על שואת יהודי אירופה, הפעילות להקמת מדינת ישראל ומלחמת העצמאות, גרמו לבן צבי לעסוק בנושאים בוערים יותר. ממילא, בעקבות השואה פחת באופן ניכר הצורך להצדיק את הדרך הציונית והעיסוק בנושא דעך.

הפילוסוף- אנתרופולוג מרטין בובר (1878-1965)

על אף הדעיכה האמורה, אחד מגדולי הפילוסופים של המאה העשרים, **מרטין בובר**, שהיה גם אנתרופולוג ולימד באותן שנים באוניברסיטה העברית בהר הצופים, לא נטש אז את הנושא. לוחמת הלח"י, **רבקה סיגל**, סיפרה שבראשית הקורס ששמעה אצלו בשנת 1946 לערך, בובר טען שרוב אלה הנקראים "פלשתינאים" הם יהודים במקורם שנשארו בארץ לאחר מרד בר כוכבא. בובר הסביר כיצד למרות הרצון הרומאי לנקות את הארץ כליל מיהודיה, ולמרות שהרומאים שפכו מי ים מלוחים על שדות היהודים וגרמו להיותם בלתי ניתנים לעיבוד למשך שנים רבות, הצליחו איכרים יהודים רבים, "חוטבי עצים ושואבי מים" להתחמק מהרומאים ולהישאר בארץ עד שהרומאים התייאשו והרדיפה פסקה. הוא אף הוסיף ש-"אם ניקח פלשתינאי נוצרי מהגליל, נמצא אצלו חלק מהדם היהודי הטהור ביותר עלי אדמות". אחד מחברי קבוצת ההתחברות

בפייסבוק, סיפר ששמע את הדברים מרבקה סיגל בהרצאה בפרינסטון ב-1991, וכן שבכל שנה, בעת פתיחת הקורס שלו, מרטין בובר נהנה להדהים בטיעונים מלעיל את הסטודנטים החדשים. בובר התפרסם, בין היתר, בתמיכתו בקיום מדינה אחת בארץ ישראל המערבית. לעומת זאת, טענותיו מלעיל שהיו הבסיס להצדקת הרעיון, לא זכו לפרסום, וגם בובר עצמו הצניע את הנושא בכתביו הפומביים, עקב העדר ביסוס מדעי בתקופתו (למשל ספרו על המדינה האחת: <http://www.amazon.com/Land-Two-Peoples-Martin-Buber/dp/0226078027>).

במלחמת העצמאות חולקה הארץ. מספר הפלשתינאים שנשארו במדינת ישראל היה קטן, ושיעורם באוכלוסייה פחת עוד יותר מול זרם העולים המתגבר. במצב דמוגרפי זה לא זכה הנושא לתשומת לב עקב התמקדות היהודים בבעיות של מדינה צעירה, קולטת עולים חסרי כל, ממזגת גלויות ונאבקת בשכנותיה.

המלחמות והעימותים הרבים בין היהודים לערבים שהתרחשו בהמשך הגדילו את השנאה ההדדית, חידדו את ההבדלים והרחיקו מחשבה על קירבה בין היהודים לבין אלה שנחשבו לחלק מהערבים. לכל אלה יש להוסיף את העובדה, שלגישה המהפכנית המוצגת כאן לא היו קיימים באותה עת חיזוקים גנטיים, המוסיפים רבות לאמינותה, ולא עמד לרשותה הפירוט הדמוגרפי-היסטורי הנרחב הקיים כיום והמקורות אשר סייעו בהשגתו.

על כל פנים, בן גוריון היה מודע לזהות הנשכחת של התושבים הוותיקים, ובתקופת כהונתו כראש ממשלת ישראל ניסה להחזירה לקדמותה. הניסיון החל אצל הבדואים, אשר היו ידיוותיים לישראל והתגייסו לצה"ל. הפעולה שתוכננה עבור הבדואים אף זכתה לשם **ייהוד**, מונח שלהבדיל מגיור אין בו כדי להדגיש נושאי דת בקרב אוכלוסייה לא דתית ברובה.

ואולם, בעיות שונות, כמו חשש של השב"כ מהסתננות מכוונת של גורמים עוינים ומרגלים לעם ישראל, ובעיקר ההתנגדות של חוגים דתיים בהנהגת שר הדתות דאז מטעם המפד"ל, הרב מימון (פישמן), כל אלה החלישו את נחרצותו של דוד בן גוריון בנושא.

למרות האמור לעיל, מינה בן גוריון בשנת 1956 את **משה דיין**, הרמטכ"ל באותה תקופה, ואת **חיים לבקוב**, מי שהקים את יחידת המיעוטים בצה"ל ופיקד עליה, לעמוד בראש צוות שתפקידו היה לייחד את הבדואים. גם משה דיין לא נבחר למשימה במקרה – כליד **נהלל**, הוא היה מיווד עם הבדואים בכפרים הסמוכים, כמו **זרזיר**, ושמע מהם רבות על המוצא היהודי שלהם ושל פלשתינאים רבים אחרים. הצוות הביא יהודים דתיים אל הבדואים בנגב כדי להדריכם במנהגי היהדות. אולם מדריכים אלה לא יכלו לשאת את תנאי החיים הקשים באהלי הבדואים ונטשו את תפקידם בעודו באיפו. בטענה שייהוד הבדואים ירגיז את המוסלמים בעולם, הצליח דיין לשבור את יוזמתו זו של בן גוריון ולגרום לו לנטוש את הנושא כליל.

ההצלחות הצבאיות של ישראל הביאו להחרפת הבעיה עם צירופם של הפלשתינאים תושבי ישי"ע ל"ערביי ארץ ישראל" שהיו נתונים לשליטת ישראל. האינתיפאדה הראשונה גרמה להחזרת הבעיה של אוכלוסייה זו לסדר היום, לאחר שבעיה זו הודחקה במשך שנים. בעקבות אינתיפאדה זו התרחשו שני ארועים חשובים בנושא. מחד, מחקרים גנטיים ראשונים, שהיו מוגבלים ומצומצמים בהקפם, שפורסמו בתחילת שנות התשעים, הצביעו על קירבה של הפלשתינאים ליהודים. מאידך, נחתמו הסכמי אוסלו שהחלו את תהליך ההיפרדות בין היהודים ורוב "ערביי ארץ ישראל".

בעייתיותם של הסכמי אוסלו והמתרחש בעקבותיהם הביאו להמשך המחקר הגנטי בנושא הקירבה בין הפלשתינאים ליהודים, מחקרים שרובם פורסמו בסמוך לפריצת האינתיפאדה השנייה, זו שהבליטה את כשלוננו של תהליך אוסלו. בעקבות ממצאי מחקרים גנטיים אלה בוצעו שלושה מחקרים נוספים בנושא: מחקרו של **אילון ירדן** על ההיבט הגאוגרפי-היסטורי של זיהוי האוכלוסייה הפלשתינאית, שפורסם בשנת 2003, מחקרו של מחבר ספר זה על ההיבט הדמוגרפי-היסטורי של הבעיה, אשר פורסם בשנת 2006, ומחקר נוסף שלו, אנתרופולוגי, המרחיב, משלים ומעדכן את מחקריו של בן צבי.

בהמשך ספר זה יפורטו תוצאות המחקרים השונים והממצאים בנושא. המחקר הראשון שיוצג בא להציג את סבירותו הגבוהה של הממצא, בכך שהוא מבחין ביושבי ההר כשרדנים גדולים שמעט מאוד התחלפו לאורך הדורות. המחקר שיוצג שני, הדמוגרפי-היסטורי, בא לתת את הבסיס לממצא דרך ההסבר כיצד קרה ששארית עם ישראל לאחר החורבן הפכה למה שמקובל כיום כערבים. הכיוון השלישי שיוצג – הגנטי, הינו בעל החשיבות הגדולה ביותר לקיום הממצא, אך עקב חוסר ההכרות של רוב הקוראים עם שטח מדעי זה, הוא אינו מוצג כראשון.

עיקרו של הספר הוא המחקר בשטח הרביעי – האנתרופולוגיה (שיש המשייכים לשטח זה גם את הגנטיקה). המחקר בנושא מופיע כאן בפרוט רב, כי חשיבותו רבה מבחינת הפתרון לסכסוך. זאת מאחר, שכלל שידוע ליותר משפחות פלשתינאיות על מוצאן האמיתי, כך ניתן לרתום יותר את הציבור הפלשתינאי וגם את הציבור היהודי לפתרון הסכסוך על דרך ההתחברות, המוצגת לקראת סיום הספר.

המחקר האנתרופולוגי מתחיל בצד המשכנע ביותר, כולל את החוגים הדתיים – מנהגי יהדות הרבים שנמצאו בקרב הפלשתינאים. הוא עובר לנושא נוסף איתו קשה להתווכח – שמות עבריים ויהודיים של פלשתינאים ושל מקומות הישוב שלהם, ומילים עבריות-ארמיות בשפה המדוברת הפלשתינאית. לסיום מוצגת רשימה ארוכה של עדויות על המקור מעם ישראל של מספר עצום של משפחות, חמולות ושבטים פלשתינאים.

לפני שנפרט ונסקור את המחקרים השונים והמשתמע מהם, נעמוד כאן בקיצור על מושג הזהות. זהותו של אדם מורכבת ממוצאו הביולוגי-גנטי, מהארץ והמדינה בהן הוא חי, מתרבותו, משפתו, מדתו ומהמגזר החברתי אליו הוא שייך. רוב המאפיינים כגון דת, שפה, ארץ או מדינה ניתנים להחלפה, גם אם לא בקלות. לעומת זאת, אדם אינו יכול בשום אופן להחליף את גופו או את הוריו הביולוגיים. כלומר, זהותו הבסיסית והעיקרית של אדם, שאינה בת החלפה, הינה זהותו הביולוגית-גנטית.

כל יתר מאפייני הזהות הם שניים במעלה (רק מבחינת עצם הזהות; לא מבחינות אחרות כמו השפעתם על האופי והאישיות של האדם), ולמעשה הם מגדירים רק את שיוכו של האדם לקבוצות שונות. שיוך זה ניתן לשינוי, ואף על פי שלעיתים הינו חשוב ביותר, אין הוא בגדר זהות גרעינית. על זהות גרעינית זו נסוב הרעיון המוטבע בספר זה. למרות זאת, רוב הספר עוסק במספר המקרים העצום שבהם שרידים של מרכיבי זהות נוספים מאששים ומחדדים את הזהות האמיתית של מרבית הפלשתינאים בארץ ישראל.

ההיבט הגיאוגרפי-היסטורי

בסיפרו **ציון במשפט תפדה**⁸ מגיע החוקר והסופר עו"ד אילון ירדן למסקנות ברורות למדי בנושא מוצא הפלשתינאים וקירבתם ליהודים. הספר מבוסס על עיקרון, שנבדק על ידי מחבר הספר ביסודיות והתגלה כאמין למדי. עיקרון זה טוען, שתושבי ההר בארץ ישראל, קרי הגליל שומרון ויהודה, ברובם הגדול לא עזבו את מקומותיהם לאורך אלפי שנים. לעומתם, המהגרים למיניהם, כולל הערבים שבתוכם, הגיעו בעיקר לחלק הנמוך של ארץ ישראל, למישורים ולעמקים. לפעמים אלה גרשו את מי שישב שם קודם, לפעמים הצטרפו אליו, ישבו שם תקופה מסוימת ולבסוף המשיכו והיגרו לארצות אחרות.

ישיבת הקבע של תושבי ההרים, לעומת ההתחלפות של תושבי השטחים הנמוכים, הינה תופעה הידועה גם בהיסטוריה של ארצות אחרות. ההרים היו תמיד קשים יותר לתנועת צבאות ולכיבוש מאשר המישורים והעמקים, ויעילים פחות מהם לעיבוד חקלאי. עקב קשיי העבודה, תושבי ההר היו לרוב קשוחים יותר והיה קשה יותר להביסם ולנתקם מאדמותיהם, בהן השקיעו את מירב כוחותיהם במשך דורות. גם כשהגיע כובש-צורר חדש לאזור הוא הציק לתושבי ההרים במידה פחותה מאשר לתושבי אזורים אחרים. בגלל קשיחותם של תושבי ההר וגם בשל עוניים, יחסית לתושבי אזורים אחרים, הם לא היוו מקור טוב לגביית מסים. המסורת שהתפתחה באזור ההר לגבי כל כובש, גם בתקופות הקשות ביותר, היתה של הישרדות, תוך אמונה שתקופות אלו תחלוףנה.

בהסתכלות על תנועות עמים בהיסטוריה של ארץ ישראל מתברר, שרק הכנענים והפלשתים, תושבי האזורים הנמוכים, היו עמים מיישבים-מתנחלים

(קולוניאליסטים) ויישבו את הארץ. לצדם היה עם ישראל, שכבש בתקופת יהושע בן נון את הרי מערב הירדן, והתיישב בארץ, בעיקר בהרים. יתר העמים שהשתלטו על הארץ לאורך ההיסטוריה: האשורים, הבבלים, הפרסים, היוונים, הרומאים, הערבים, הצלבנים, הממלוכים, הטורקים והבריטים, עשו זאת למטרות השתלטות (אימפריאליסטים), ומעולם לא יישבו את הארץ בהיקף של ממש. לאור ניתוח זה, ברור שתושבי הרי מערב הירדן הינם רובם ככולם צאצאי עם ישראל.

עקרון דומה הציג השר לשעבר, רפי איתן, לגבי תושבי המדבר. תנאי החיים במדבר קשים יותר מתנאי ההר ותושבי המדבר הינם קשוחים עוד יותר מתושבי ההר. מדינת ישראל כבר למודת נסיון מר מנסיונה לנתק מאדמותיהם את הבדואים, תושבי המדבר. לדברי רפי איתן, נמוכה ביותר ההסתברות שמישוהו שמקורו מארץ אחרת יהגר לארץ ישראל רק כדי לשבת בה במדבר, אלא אם כן הוא חוזר לאדמתו שלו מדורי דורות.

על פי סקר מדויק של אוכלוסיית כל הישובים ממערב לירדן ב-1860 אותו ערך אילון ירדן, מתקבל שתושבי ההרים היו באותה שנה 75% מכלל תושבי הארץ.

עו"ד אילון ירדן

מתוך ההנחות הסבירות ביותר שמחד, רוב גדול ביותר מתוך כל המהגרים שהגיעו מאוחר יותר מארצות ערב התיישב בשפלה ובעמקים לצד היהודים, כדי להתפרנס מעבודה עבורם, ומאידך, שרוב הפליטים ברחו מהאזורים הנמוכים, בהם ישבו היהודים; מתקבלת המסקנה שלאחר כל בריחות הפליטים ועזיבת מהגרים החל מ-1948, חזרו כיום הפלשתינאים ממערב לירדן, בקירוב טוב, להרכבם המקורי מ-1860.

על פי ההנחות האמורות, אם נניח ש כ-70% מתוך 75% תושבי ההרים ב-1860 היו צאצאי עם ישראל (כלומר 5% לא היו כאלה), ועוד כ-10% מתוך 25% תושבי האזורים הנמוכים ב-1860 היו גם הם צאצאי יהודים (כאשר 15% היו זרים, ואילו 6% מתוך ה-10% הם כיום בדואים תושבי המדבר בצפון הנגב), יתקבל ש כ-80% מהפלשתינאים ממערב לירדן כיום הינם צאצאי עם ישראל. על סמך הנחות מינימליסטיות עד מקסימליסטיות ניתן להסיק בעקבות גישה זו, ששיעור צאצאי עם ישראל בקרב הפלשתינאים כיום ממערב לירדן נע בתחום של 65%-85%.

ההיבט הדמוגרפי-היסטורי

יאמן כי יסופר⁶ ולא ישא אח אל אח חרב⁷, ספריו של המחבר, מסכמים מחקר בהיבט הדמוגרפי-היסטורי. בין היתר, ספרים אלה מציינים את התופעות ההיסטוריות העיקריות שגרמו לטעות המקובלת כיום באשר לזהות הפלשתינאים (המתעניין בפרטים ובמקורות נוספים מופנה לספרים אלה):

מרידות היהודים ברומאים לא רק שגרמו לדלדול הישוב היהודי בארץ והפיכתו של עם ישראל למיעוט גדול בארצו, אלא גם הביאו בשנת 135 לספירה לשינוי שם הפרובינציה באימפריה הרומאית מ**יהודה** ל**פלשתינה**. שינוי שם זה הוא שגרם לכך שתושבי הארץ הוותיקים, אותם פגשו היהודים השבים לציון, נקראים היום פלשתינאים ולא יהודים.

כיבושה של ארץ ישראל בידי הערבים, שנסתיים בשנת 640, לא הביא איתו מתנחלים ערבים לארץ ישראל. מתנחלים כאלה הובאו לארצות אחרות כדי להבטיח את נאמנות התושבים, שעליהם נכפתה דת האיסלם, לדתם החדשה. מאחר שבארץ ישראל לא היו אז כמעט עובדי אלילים, והאיסלם לא נכפה אז על יהודים ונוצרים, לא היה בה צורך במתנחלים. לעומת זאת, השלטון הערבי בארץ ישראל גרם לאפליה כלכלית כלפי הלא מוסלמים. אפליה זו גרמה רק למעטים ביותר להתאסלם, בעיקר במאה השמינית.

מצב זה השתנה ללא הכר בשנת 1012. בתקופת החליף השיעי **אַל-חאפֶּם**, אשר משל בחליפות הפטימית שמרכזה היה בקהיר, גזר השלטון השיעי גזירה ולפיה כל תושבי ארץ ישראל שאינם מוסלמים חייבים להמיר את דתם לאיסלם או לעזוב את הארץ. בעקבות גזירה זו עזבו את הארץ מרבית הנוכרים, שהיו נוצרים בדתם, ועם ישראל חזר להיות רוב גדול ביותר בארצו. אולם בני עם ישראל, שכולם דבקו בארצם, ומיעוט קטן של אחרים שנשארו בארץ, נאלצו לקבל עליהם את האיסלם.

מאחר שתהליך כפיית האיסלם בארץ באותה תקופה היה הפכפך ופתלתל, כמתואר בספר לא ישא אח אל אח חרב (בגירסתו משנת 2013), העדויות לגבי היקף השפעתו, שניתנו בנקודות זמן שונות, היו סותרות. במצב זה לא ייחסו החוקרים השונים חשיבות לארוע שהיה כה משמעותי לגורל היהודים שנשארו בארץ לאחר החורבן, וגרם לכך שההתאסלמות בכפייה העבירה 90% מהתושבים שנשארו בארץ לאיסלם. רובם של מתאסלמים חדשים אלה התאסלמו רק למראית עין – כלפי חוץ נהגו כמוסלמים ובביתם, בעיקר היהודים לשעבר שבהם, נהגו לפי מנהגי דתם המקורית. השם שניתן לאנוסים אלה היה **מוֹסְתַעַרְבִּים**. בשנת 1044 ביטל חליף פטימי אחר את הגזירה. מאחר שהגזירה נגדה את עקרונות האיסלם, הרשה החליף למתאסלמים בכפייה לחזור לדתותיהם המקוריות (עזיבת האיסלם אסורה בנסיבות רגילות ודינה מוות).

כרבע מתוך המוסתערים ניצלו את ההזדמנות וחזרו לדתותיהם המקוריות. היתר המשיכו לדבוק באיסלם כלפי חוץ, מאחר שעקב מצבם הכלכלי הקשה לא יכלו לוותר על הסרת האפליה הכלכלית, יתרון לו זכו עם התאסלמותם כביכול, וזאת מבלי שבגדו בדתם המקורית בהתנהגותם בבתיהם. את החלפת הזהות הלאומית אף אחד אפילו לא העלה על דעתו.

עד הכיבוש הצלבני ב-1099 חזר שיעור המוסתערים ל-90%, כשבמצב הכלכלי הדחוק קינאו הצעירים בני הדת היהודית ביתרונותיהם הכלכליים של חבריהם וקרוביהם המוסתערים, והפכו גם הם למוסתערים.

בהמשך עקב רציחות על ידי הצלבנים, הידרדרות כלכלת הארץ ומגפות בתקופה הממלוכית, התמעטו עוד יותר הן שיעור היהודים שאחזו בדתם המקורית כלפי חוץ והן היקף תושבי הארץ. רק התייצבות השלטון עם הכיבוש העותומאני (1517) גרמה לחלק מהעוזבים לחזור לארץ.

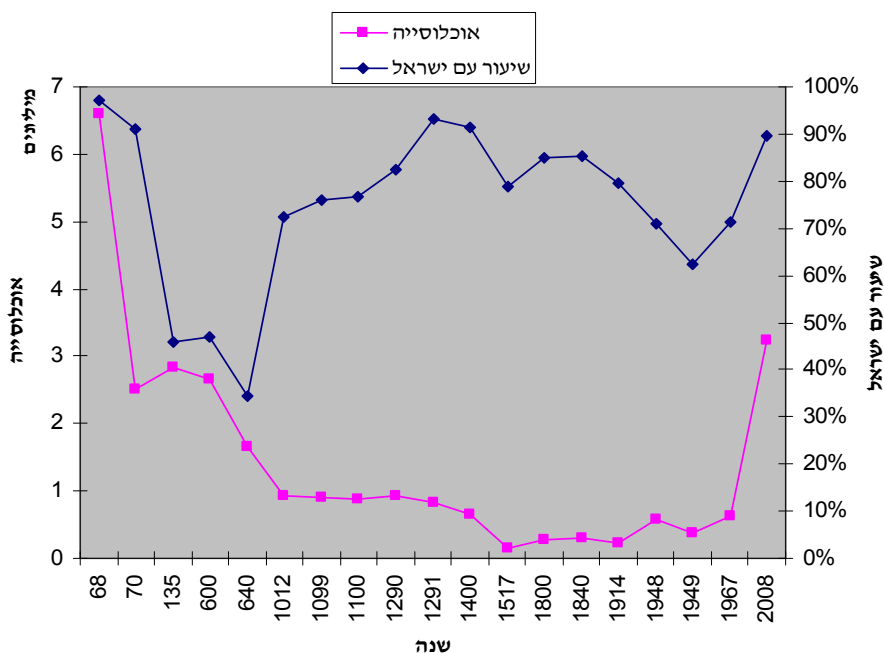
הסופר **אברהם משה לונץ**, כותב בספר המעמר (משנת 1920, כרך ג' עמ' 42), כי **מנחם בן פרץ החברוני** מספר על ביקורו בדרך בשנת 1275, וכותב על כך ששמע: **"מפי בני מערבא ולא מפי כתבם"** [כלומר לפי מה שנמסר בע"פ בלבד ע"י בני מערבא, שהם יהודי א"י בני המערב, כפי שכונו ע"י יהודי בבל] **כי אותם הדרים היום בא"י לא גלו מעולם משם עד היום, כי כאשר חרב טיטוס הרשע בן אספסיינוס קיסר [את] בית שני, הגלה קצת מהם וקצת מהם הניח, והם אותם מבני בניהם עדיין היום הדרים בא"י, וקיבלו איש איש מאביו מחורבן הבית ויודעין כל העניין, והנם תחת מלכות ישמעאל**". סיפור זה מבהיר את המספר הגדול יחסית של בני עם ישראל שנשארו בארץ, וכי הכיבוש הערבי מדכא את הזהות האמיתית, מה שחייב את העברת הזהות מאב לבן, שאם לא כן, הדבר היה גלוי לכל ולא היה צורך בהעברה מסוג זה, המקובלת בקרב אנוסים, ובאיזכורה.

החל משנת 1840 הצטרפו אל אנוסי ארץ ישראל מהגרים שונים. עירובם של המהגרים עם הפלשתינאים המקוריים והתרכזותם של המהגרים באזורי ההתיישבות של היהודים השבים לציון, גרמו לתנועה הציונית להתעלם מצאצאי האנוסים, שרבים מתוכם ידעו על זהותם המקורית וחלקם שמר על חלק קטן ממנהגי היהדות. תחת השפעה של זרים וטרור, הפכו כיום צאצאים אלה של עם ישראל, ובעיקר אלה מתוכם שאבד אצלם זכר עברם של אבותיהם, לאויב המר של היהודים.

בניגוד למקובל אצל יהודים רבים, בתהפוכות ההיסטוריה, תוך כדי הגירה ובריחות פליטים, רוב המהגרים הזרים לארץ עזבו אותה, מאחר שלא היו להם שורשים באדמת הארץ וזו לא היתה יקרה להם. התוצאה – הסכסוך חסר הפתרון בהווה הינו מלחמת אחים טרגית, שהסיבה היחידה לקיומה היא הבורות הנפוצה לגבי מקורם של הפלשתינאים. במקביל, מרבית הפליטים

הפלשתינאים היו מתנחלים זרים בארץ ישראל המערבית ואין להם כל זכות שיבה אליה.

המחקר הדמוגרפי חושף את הטעויות המקובלות בנושא זה כיום. הוא מסביר ומפרט כיצד בניגוד לטענות על קיום של כחמישה מיליון פלשתינאים בארץ ישראל ממערב לירדן, המספר הנכון לסוף שנת 2008 הינו כשלושה ורבע מיליון (כולל אלה הנקראים ערביי ישראל, אך לא כולל דרוזים, כורדים, צ'רקסים וכו'). מתוכם כ-89.5% הינם צאצאים של עם ישראל. התרשים הבא מסכם את תוצאות המחקר הדמוגרפי-היסטורי של ארץ ישראל באלפיים השנים האחרונות.

תרשים: היקף האוכלוסייה בארץ ישראל ושיעור עם ישראל בקרב כל אוכלוסיית הארץ (מ-1914 ללא היהודים בדתם ורק ממערב לירדן).

הקו העליון, הכהה יותר בתרשים, מציג את שיעור עם ישראל באוכלוסיית ארץ ישראל ומתייחס לסולם האחוזים המופיע בגבולו הימני של התרשים. הקו התחתון הבהיר מציין את גודל כל האוכלוסייה ומתייחס לסולם של מיליוני תושבים, שניתן בגבולו השמאלי של התרשים.

ההיבט של הגנטיקה ושל מדעי טבע אחרים

מחקרים ראשוניים

בשנים 2000-2001 פורסמו מספר מחקרים גנטיים בנושא הקירבה בין הפלשתינאים לבין היהודים. פרופ' אריאלה אופנהיים מהאוניברסיטה העברית בירושלים ביצעה סדרה של מחקרים גנטיים בשיתוף עם מוסדות מחקר אחרים^{13,14,15}. עיקרי המחקרים דווחו לראשונה במאי 2000 והמשכם התפרסם בנובמבר 2001 בעיתון "הארץ".

במחקרים אלה התבררו ממצאים חשובים, שבעומדם בפני עצמם לא עוררו הדים רציניים, אולם בצירוף תוצאות המחקרים האחרים, המוצגים לאורכו של ספר זה, מוקנית להם חשיבות רבה. במחקר גנטי שנערך על הכרומוזום הזכרי Y, נמצא שקיימת קירבה גנטית רבה בין הפלשתינאים לבין היהודים, הדומה לזו שבין עדות ישראל השונות, שאף הן נמצאו קרובות זו לזו מול מרחק רב יותר מעמים אחרים. המחקר העלה, ש-82% מהפלשתינאים ממערב לירדן (ובכללם אלה הנקראים ערביי ישראל) קרובים מאוד ליהודים מבחינה גנטית.

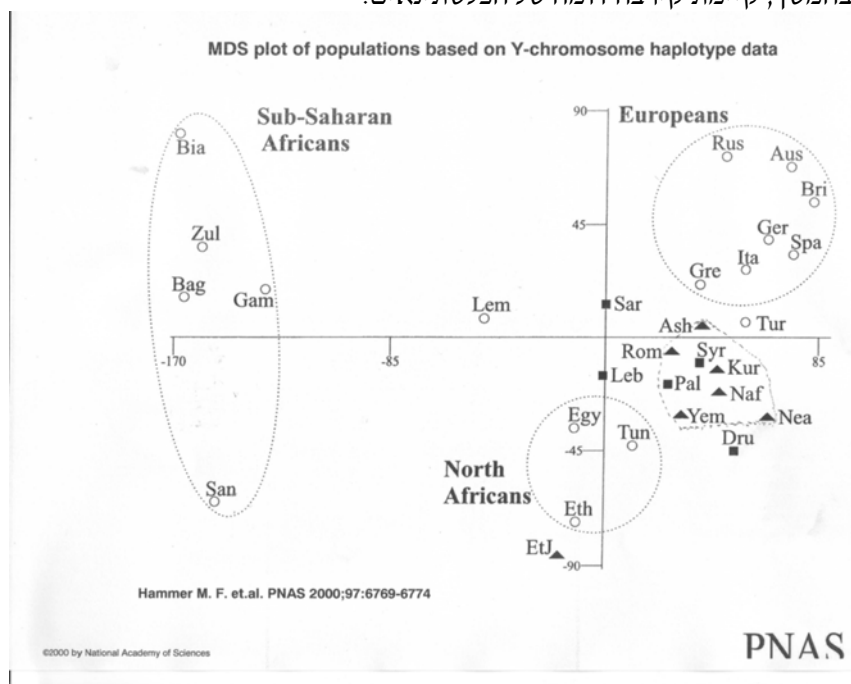
במחקר גם נמצא, שהיהודים האשכנזים קרובים מאוד לפלשתינאים. שתי קבוצות אלו קרובות זו לזו הרבה יחסית לקירבה בין הפלשתינאים והערבים האותנטיים. כמו כן, נמצא שהיהודים האשכנזים קרובים במידה רבה ליהודי עדות המזרח. ממצאים אלה לא רק מחזקים את רעיונם של בן גוריון ובן צבי בנושא זה, אלא גם סותרים טענות, כגון אלה של נשיא סוריה לשעבר חאפז אסד (האב), על כך שמוצא יהדות אשכנז הוא מן הכוזרים, ועל כך שליהודים אלה אין זכויות היסטוריות על ארץ ישראל (במחקרים גנטיים אחרים נמצא, שבקרב היהודים האשכנזים רק 10%-12% נושאים גנים השונים משל הרוב, הקרוב גנטית לפלשתינאים. הועלתה השערה שניתן לייחס גנים אלה לכוזרים).

מעבר לכך, במחקר נמצא, אף שלא בצורה חותכת, שהפלשתינאים תושבי ההרים קרובים ליהודים יותר מאחייהם יושבי השפלה. כמו כן נמצאה קירבה בין היהודים לכורדים וכן נמצא שגן כהנים נפוץ בקרב הכורדים פי חמישה מאשר בקרב היהודים! בקירבה זו נחזור ונדון בתת-הפרק על חברון של פרק העדויות.

לעזרת הקוראים שאינם מיועדים ליסודות הגנטיקה נציין כאן שהקוד הגנטי של האדם (כלומר ה-DNA שלו, או הגנום האנושי) מכיל מספר עצום של גנים, שכל אחד מהם אחראי על תכונה בודדת של בן האדם לו הם שייכים (למשל צבע השיער, או צבע העיניים). הגנום האנושי מתחלק ל-46 קבוצות שכל אחת נקראת כרומוזום. כל כרומוזום מכיל רצף של גנים רבים. הכרומוזום הנקרא Y נמצא רק אצל גברים והגנים שבו עוסקים רק בתכונות המאפיינות גבר. מאחר שהכרומוזום Y עובר בתורשה רק מהאב, בדיקתו מאפשרת לדעת על הזהות הגנטית של שרשרת האבות של כל גבר.

בגוף האדם קיימים, במיטוכונדריה העוברית, גנים נוספים שאינם מוכלים בכרומוזום כלשהו, והעוברים בתורשה רק דרך האם. גנים אלה משפיעים רק על הרכב המיטוכונדריה עצמה ועל פי בדיקתם ניתן לדעת את הזהות הגנטית של שרשרת האמהות של כל אישה וגבר. המיטוכונדריה היא חלק בתא החי הנחשבת ל-"תחנת הכח של התא" ותורמת ליצירת אנרגיה כימית בו.

כפי שניתן לראות מהתרשים שלהלן¹³, יהודי אשכנזי (Ash) ורומא (Rom) קרובים יותר לערביי סעודיה (Sar) מאשר הפלשתינאים (Pal) קרובים אליהם! כמו כן, הקירבה בין העדות היהודיות השונות (מצוינות כולן במשולשים) ובין הפלשתינאים גדולה בהרבה מקירבתם של הפלשתינאים למצרים (Egy) או ללבנונים. רק כלפי הסורים, שלגבי היהודים האנוסים בקירבם נפרט קמעה בהמשך, קיימת קירבה דומה של הפלשתינאים.

תרשים המציג מרחקים בין עדות ישראל לפלשתינאים ולעמים אחרים על פי הכרומוזום Y

כאמור, המחקר הזה חל על הכרומוזום הזכרי (Y), העובר בתורשה מאב לבנו ואינו קיים אצל נשים). מחקר קודם הראה קירבה רבה בין הפלשתינאים ליהודים על פי ה-DNA מהמיטוכונדריה העוברית, (העובר בתורשה רק דרך האם, אבל נמצא גם אצל גברים). לקירבה זו יש משמעות בהלכה היהודית, הקובעת שיהדותו של אדם נקבעת על פי יהדותה של אמו. תרשים עדכני בנושא זה יוצג בהמשך הפרק. קיימים גם מחקרים מוקדמים עוד יותר, פחות מדויקים, המראים על קירבה דומה על פי קבוצות דם, אנוזימים ואנטיגנים.

החוקרת המרכזית בכל המחקרים המוקדמים היתה פרופ' **בת שבע תמיר בונה** מאוניברסיטת תל אביב. גם אריאלה אופנהיים פרסמה כבר בתחילת שנות ה-90 מחקר שהינו חלקי באופיו, המראה על הקירבה האמורה, לגבי חולים במחלה הנקראת אנמיה חרמשית.

מחקר גנטי נוסף התפרסם בשנת 2001 בכתב העת Human Immunology. מחקר זה זכה לפרסום יוצא דופן¹⁸ עקב הוראת כתב העת לקוראיו להשמיד את המאמר בגלל דעות פוליטיות, אשר שורבבו לתוכו על ידי החוקר. במחקר זה¹⁷, שנערך על המערכת החיסונית, גילו החוקר הספרדי פרופ' **אנטוניו ארנאז-וילנה** מאוניברסיטת **קומפלוטנסה** שבמדריד ושותפיו למחקר, שמערכות החיסון אצל היהודים והפלשתינאים קרובות ביותר זו לזו, בצורה שמראה על זהות גנטית כמעט מוחלטת.

מחקר שנערך באותה תקופה באוניברסיטת תל אביב¹⁶ על חירשות תורשתית מסוג שנפוץ בקרב חלק מהפלשתינאים, הראה גם הוא קירבה ברורה ובלעדית(!) ליהודים ממוצא אשכנזי הסובלים מהבעיה הזאת. רק בשתי קבוצות אלו מתוך כלל האנושות קיימת מוטציה גנטית זו. תוצאות מחקר זה מראות, בין היתר, שהקירבה הגנטית בין היהודים והפלשתינאים אינה מקרית ואינה קיימת באותה מידה בינם לבין אוכלוסיות אחרות בעולם אשר נבדקו.

מחקרים חדשים

מחקר גנטי מעניין לא פחות נערך לפני מספר שנים בבית החולים איכילוב בתל אביב על אודות מחלה תורשתית הידועה כמחלה התוקפת רק יהודים אשכנזים – מחלת הטיי-זקס. מדובר בהפרעה בחילוף החומרים, הגורמת להרס מערכת העצבים של היילוד, ומתגלה בגיל של כחצי שנה בצורה של הפרעה בזחילה. המחלה מחמירה עם הזמן ומנוונת את הילד הרך לחלוטין, עד מותו בגיל של שנים ספורות. אחד מכל 30 יהודים אשכנזים נושא את הגן למחלה זו בצורה רדומה, מאחר שגן זה הינו רצסיבי. בקרב משפחות שבהן שני ההורים ממוצא אשכנזי, שכיחותה של הופעת המחלה היא 1:900. שכיחות זו נחשבת משמעותית בשל חומרתה של המחלה. לפיכך מתבצעות במשפחות אלה בדיקות גנטיות של העובר בשלב מוקדם של ההריון. אם מתברר שהעובר ירש את הגן משני הוריו, קיימת ודאות שילקה במחלה, ולכן נעשית הפלה יזומה שלו.

אצל החרדים האשכנזים, אשר מעוניינים למנוע הפלות, נבדקים שני בני הזוג ביוזמת השדכן, לאחר שמתברר שיש נכונות בקרב המשפחות לקבל את השידוך. זאת כדי לבדוק אם הגן קיים בצורה רדומה אצל שני בני הזוג. אם מתברר שאכן זה המצב, משמעות הדבר שנשקף סיכוי ניכר שחלק מילדיהם לעתיד של בני הזוג ילקו במחלה, והשידוך מתבטל.

בניגוד למה שהתפרסם בעבר, מתברר שלא רק היהודים האשכנזים לוקים במחלת הטיי-זקס. המחקר החדש מצא, ששתי הקבוצות היחידות בעולם הנושאות את הגן הגורם למחלה, קרי הסובלות מפגם גנטי זה, הינן של יהודים

אשכנזים ושל פלשתינאים! רק אצל שתי קבוצות אלו שכיחות הפגם הגנטי אצל העובר (או אצל הילד, במקרה של אי גילוי מוקדם) אינו זניח כאשר שני ההורים שייכים לאותה הקבוצה. לעומת זאת, בקרב יתר אוכלוסיית העולם הדבר מתרחש בשיעור זניח (1:10,000). בחלק ממקרים נדירים אלה ניתן להניח, שמדובר במפגשים בין הורים שהם צאצאים של יהודים אשכנזים נושאי הגן, שלפני מספר דורות התבללו או נישאו בנישואים מעורבים. מאחר שתוצאותיו הרשמיות של המחקר עדיין לא התפרסמו, לא ניתן עדיין לנקוב בשיעור המדויק של שכיחות התופעה בקרב הפלשתינאים.

למרות החדשנות שבמחקר, מתברר שהתופעה מוכרת היטב בשטח: בעיית הטיי-זקס בקרב פלשתינאים, ובעיקר הבדואים שבתוכם, לא נסתרה מעיני שלטונות ירדן. אלה המליצו לבדואים בירדן לעשות את הבדיקות הגנטיות הנדרשות לפני שהם מתחתנים. אולם, זלזול מצד הבדואים מחד, והתנגדות חוגים דתיים לביצוע בדיקות מאידך, הביאו את ממשלת ירדן לחייב בחוק (שרעי) כל זוג העומד להתחתן לבצע בדיקות גנטיות, שיקבעו אם נשקף סיכון לצאצאיהם לחלות בטיי-זקס ובשתי מחלות תורשתיות אחרות. מאחר שהחוק השרעי הירדני תקף גם ביהודה ושומרון, ומאחר וגם שם נפוצים הגנים של המחלה, מתקיימות הבדיקות גם בחבלי ארץ אלה, בעיקר ביישובים הגדולים.

בהרצאה בכנס בינלאומי שנערך בשנת 2013 סיפר **פרופ' ראובן אור**, מנהל המחלקה להשתלת מח עצם בבית החולים הדסה בירושלים, על אודות תופעה גנטית נוספת המחזקת את המסקנות מלעיל. מדובר בניתוח ראשוני של נתונים, שתוצאותיו עדיין לא פורסמו במלואן, אלא כתקציר²¹. הניתוח שבוצע על נתונים רבים שהצטברו בעת חיפוש תורמים פוטנציאליים של מח עצם לצורך טיפול בחולי סרטן (סרטן הדם בעיקר), העלה תופעה שהפתיעה את החוקרים. ההתאמה של תורם לחולה נעשית על סמך ניתוח גנטי של שניהם כאשר לצורך תרומה מוצלחת נדרשת התאמה ביניהם של 6 זוגות גנים רלבנטיים השייכים לכרומוזום 6. ניתוח המאגר הגנטי שהצטבר בהדסה לצורך תרומת מח עצם מצא התאמה של 1:50,000 בין תורמים יהודים לחולה יהודי, ובאותו שיעור בין תורמים פלשתינאים מוסלמים לחולה פלשתינאי מוסלמי. מה שהפתיע את החוקרים היה שבאותו השיעור היתה גם התאמה בין תורמים וחולה כאשר אחד הצדדים פלשתינאי מוסלמי והשני יהודי. לעומת זאת, בהסתמך על מאגרים גנטיים שנאספו בחו"ל, בין היתר לצורך השתלת מח עצם, מתברר שכאשר מדובר במציאת תורם שאינו שייך לשתי קבוצות אלו עבור חולה יהודי או פלשתינאי מוסלמי, המתאם היה של 1:250,000 (20% מהשיעור הפנים ארץ ישראלי). נתון זה, מעבר להצטרפותו לעדויות הגנטיות שנסקרו קודם לכן לגבי הקירבה הרבה בין יהודים לפלשתינאים מוסלמים, מחזק גם את הנתון הדמוגרפי המופיע בספרים **לא ישא אח אל אח חרב**⁹ ו**יאמן כי יוספר**⁶, והמציג שכ-20% מאוכלוסיית העולם הם צאצאים של עם ישראל ההיסטורי.

מחקרים לא גנטיים

בדיקות נוספות המבוססות על מדעי הטבע נעשו בתחום האנתרופולוגיה-הביולוגית, ותוצאותיהן מספקות נתונים מקומיים בלבד. במערות קבורה ליד קיבוץ **להב** שבדרום נמצאו שלדים, שלפי בדיקות פחמן 14 משויכים למאות הראשונות לספירה, החל מהמאה הראשונה. ידוע שבמאה הראשונה גרו במקום יהודים ובהמשך יהודים לצד נוצרים בני עם ישראל. באותן מערות זוהו גם שלדים של בדואים מהסביבה שנקברו שם בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. בבדיקות פתולוגיות שערך פרופ' **ברוך אלסנבורג** (מהפקולטה לרפואה באוניברסיטת תל אביב) נמצאה קירבה גדולה ביותר בין השלדים העתיקים ובין השלדים המודרניים.

בכפר **חיזמה** שמצפון לירושלים (שקיימת טענה ששמו נגזר מ-עז-מְנוֹת בעברית) רבו העדויות על מוצאם היהודי של התושבים, עד כי נערכה בו בדיקה אנתרופולוגית-ביולוגית (העוסקת בעיקר בשלדים ובמבניהם), וזו הצביעה על קירבה רבה בין מבנה הגולגולת אצל התושבים המקומיים לבין מבנה הגולגולת אצל היהודים.

מחקרים כוללניים

תוצאות המחקרים הגנטיים בנושא הלכו והסתבכו ככל שהתפתחו יכולות המחקר הגנטי וניתן היה לבדוק ולהשוות את הגנום האנושי כולו בין קבוצות שונות. נושא זה מורכב יחסית ורבים הם אלה שאינם יודעים כיצד להתייחס לממצאים המבלבלים והסותרים לכאורה את אלה. המחקר הרלבנטי המקיף והחדשני ביותר מסוג זה שפורסם ראשון, נסקר במאמר של החוקר הישראלי **אבשלום זוסמן-דיסקין** באתר Biology Direct באוקטובר 2010.¹⁹ המחקר מצא קירבה גנטית גדולה דווקא בין יהודים יוצאי מזרח אירופה לבין עמים אירופאים (להבדיל מקירבת היהודים לפלשתינאים במחקרים הקודמים) בכל הקשור לכרומוזום X ולכרומוזומים האוטוזומליים (כל אלה כרומוזומים הנורשים משני ההורים). כרומוזום X קשור בעיקר למין והשלכותיו והוא נמצא גם אצל גברים וגם אצל נשים, אבל אצל הנשים הוא מופיע פעמיים, פעם שניה במקום הכרומוזום Y הגברי. כל 44 הכרומוזומים האחרים נקראים אוטוזומליים).

החוקר ראה במחקרו האמור הפרכה של טענת הקירבה הגנטית בין היהודים והפלשתינאים. אולם הבנת הממצאים במחקר זה דורשת העמקה מעבר למחקר גנטי גרידא והתפרסות בכיוון של הכרה של ההיסטוריה הרלבנטית ושל תורת האבולוציה, והבנה של השלכותיהן על הגנטיקה הרלבנטית. בכיוונים אלה רוב הגנטיקאים ורוב ההיסטוריונים אינם בקיאים במידה מספקת.

נתחיל בכך שאת הקירבה בכרומוזומים הדו-הוריים (נורשים משני ההורים) בין יהודי אירופה והאירופאים יש לשייך מחד, להתבוללות הגדולה של עם ישראל,

בעיקר באירופה הנוצרית (היהודים המוכרים כיום מהווים פחות משני אחוזים מצאצאי אחיהם שהתבוללו לנצרות ולאיסלם מאז עליית הנצרות, ובכלל זאת צאצאי עשרת השבטים, אשר היוו לפני כאלפיים שנה למעלה מ-20% מאוכלוסיית העולם^{6,9}). מאידך, יש לשייך קירבה זו לצרף של נישואים של יהודים עם נשים נוכריות שהתגייירו, יחד עם השפעות סיביות על תהליך הברירה הטבעית על פי תורת האבולוציה, כפי שיוסבר בהמשך.

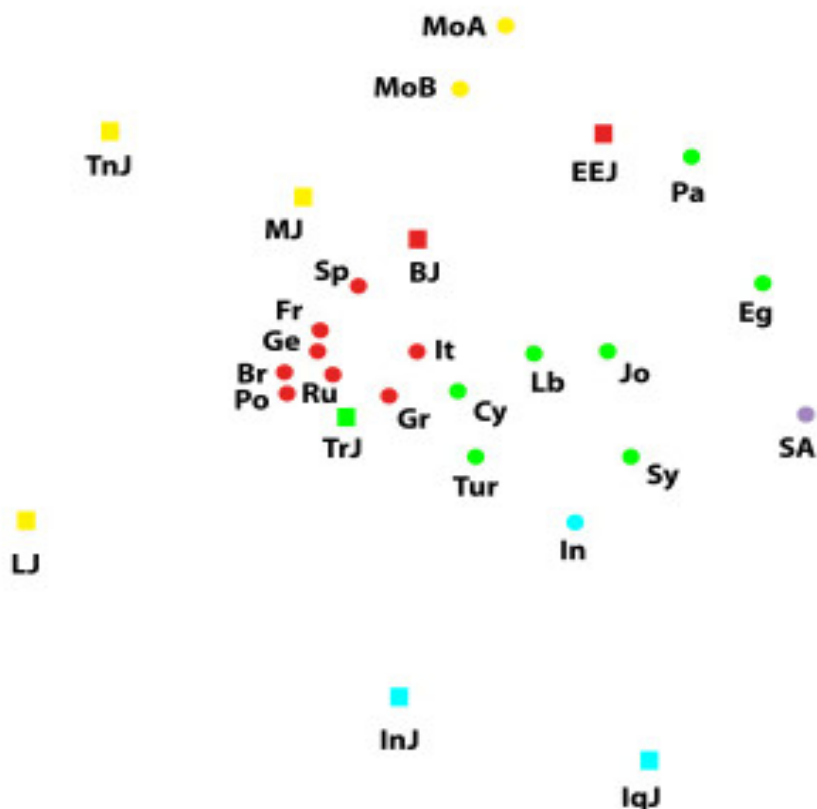
44 הכרומוזומים האוטוזומליים הם כאמור אלה שאינם קשורים למין, והצאצא יורש מחציתם מכל הורה. בנושא זה יהודי מזרח אירופה נמצא קרובים לפלשתינאים פחות מאשר לאיטלקים, לצרפתים, ליוונים ולגרמנים – שלארצותיהם הגיעו תחילה גולי בית שני, ובהן התרחשה ההתבוללות המוקדמת, שהספיקה להעמיד עד היום נוצרים רבים ביותר הקרובים גנטית לעם ישראל.

בחלק המחקר העוסק בכרומוזום X – שגם הוא נורש משני ההורים – נמצא שהיהודים האשכנזים קרובים (בנוסף לעמים שהוזכרו לעיל) גם לפולנים, לבריטים, לספרדים ולפורטוגזים. יש לזכור, שלארצות של עמים אלה הגיעו יהודים רבים אחרי תקופת ההתבוללות המוקדמת, ושבספרד ובפורטוגל מצויים צאצאים רבים של יהודים אנוסים. (בנושא של כרומוזום Y, התוצאות המחקריות שונות במידה מסוימת במחקר זה והן פחות מובהקות מאלו שפורסמו במחקר של פרופ' אופנהיים, שפורסם עשר שנים קודם לכן, ויש לשייך את השונות להבדלי מדגמים.)

החלק המרשים ביותר במחקר החדש הוא בנושא ה-DNA המיטוכונדרי (שרשרת האימהות, המכריעה הלכתית בשאלה מי נחשב יהודי) כמופיע בתרשים בעמוד העוקב. חלק זה מציג תמונה ברורה ביותר: יהודי מזרח אירופה והפלשתינאים זוהרים בקירבה ביניהם ובריוחוקם מכל הקבוצות האחרות (ובהן הסורים, הקרובים אליהם מבחינת כרומוזום Y לפי שני המחקרים). מבחינת ה-DNA המיטוכונדרי, יהודי מזרח אירופה שונים גם מיהודים בני עדות אחרות, כנראה מפני שלאורך הדורות גם בעדות אחרות נישאו גברים לזרות מקומיות שהתגייירו.

בתרשים להלן המלבנים מייצגים עדות יהודיות (הקוד שלהם מסתיים באות J): יהודי מזרח אירופה – EEJ, יהודי מרוקו – MJ, יהודי תוניס – TnJ, יהודי טורקיה – TrJ, יהודי איראן – InJ, יהודי עיראק – IqJ, יהודי בולגריה – BJ, יהודי לוב – LJ. העיגולים מייצגים עמים: פלשתינאים – Pa, מצרים – Eg, לבנונים – Lb, ירדנים – Jo, סורים – Sy, סעודים – SA, מרוקאים – Mo (מופרדים לערבים ולברברים), איראנים – In, קפריסאים – Cy, יוונים – Gr (הקוד של יתר העמים אינו דורש ביאור). יהודי אתיופיה ותימן וכן האתיופים והתימנים הלא יהודים יוצאים מגבולות התרשים כלפי מעלה, וכולם די קרובים

אלה לאלה (הצבעים השונים, אם התרשים מופיע בצבע, מצביעים על האזורים הגאוגרפיים השונים).

תרשים המציג קירבה רבה בין הפלשתינאים ויהודי אשכנז על פי ה-DNA המיטוכונדרי

מתברר שהפלוטיפ K של ה-DNA המיטוכונדרי הוא הבולט ביותר הן בקרב היהודים, הן בקרב הפלשתינאים וכן אצל הדרוזים והלבנונים. (הפלוטיפ הינו אוסף ערכים שלקבוצת של גנים הסמוכים זה לזה במקומם בכרומוזום, כאשר כל גן בקבוצה תורם לאוסף הערכים את ערכו הבודד באדם הנבדק. ערך של גן הוא אחת האפשרויות לביטוי. למשל – בגן האחראי על צבע השיער, ערך אחד הוא שיער שחור, ערך אחר הוא בלונדיני וכו'. במקרה המדובר הוחלט לקרוא לאוסף הערכים המסוים שנתגלה באוכלוסייה האמורה בזיהוי K). הפלוטיפ זה מופיע גם אצל 10% מהאירופאים, שם הוא שכיח יותר באנגליה ובצרפת. נתון אירופאי זה מצביע על שיעור צאצאי הנשים היהודיות-ישראליות שהתבוללו בעבר באירופה ושלא היגרו משם ליבשות אחרות (בעיקר לאמריקות).

מאחר ששיעור צאצאי המתבוללים באירופה כיום אינו גדול, וכן משום ששיעור הנשים הנוכריות והאחרים שהתגיירו שם היה קטן, לא ברור מדוע נמצאה

קירבה כה גדולה בכרומוזומים הדו-הוריים בין יהודי אירופה והאירופאים הנוכרים. לכאורה ניתן לחשוב שההתבוללות וההתגיירות האמורות אינן הסיבה העיקרית לקירבה זו, ולראות בכך תמיכה מדעית לטענות שרובם של יהודי אירופה אינם צאצאי עם ישראל ההיסטורי ושאינן להם זכות היסטורית על ארץ ישראל.

אולם, כדי שטענות אנטי ציוניות אלו תהיינה נכונות, צריך שגם תוצאות המחקרים לגבי ה-DNA החד-הורי יצביעו באותו הכיוון. לכן רק יישוב הסתירה הקיימת בין הנתונים השונים, כפי שיוצג מיד בהמשך, יש בו כדי להציג את האמת ולהעמיד דברים על דיוקם.

יישוב הסתירות בין המחקרים

בנקודה זו יש לציין שעבור חלק מהקוראים הנושא עלול להיות סבוך יותר על המידה, ואם בהמשך יתברר לקורא שאכן כך הדבר, עדיף שידלג לפרק העוקב.

הסיבה לקירבה בין אשכנזים לאירופאים נוכרים בכרומוזומים הדו-הוריים (האוטוזומליים והכרומוזום X), העומדת לכאורה בסתירה לקירבה בין האשכנזים לפלשתינאים ב-DNA החד-הורי (הנורש מהורה יחיד, כלומר הכרומוזום Y וה-DNA המיטוכונדרי), מוסברת על ידי תורת האבולוציה. הקירבה בין אשכנזים לאירופאים נובעת מברירה טבעית שהתרחשה לאורך הדורות. ברירה זו מעדיפה צאצאים בעלי תכונות מסוימות לפי אקלים, מזון וסגנון חיים האופייניים לאזור נתון, וכך היא מגדילה את השרידות של גנים מסוימים, בין היתר של כאלה האחראים על צבעי העור, העיניים והשיער, הנקבעים על פי הגיאוגרפיה.

לעומת זאת, ברירה טבעית משפיעה ברמה חלשה יותר על ה-DNA המתקבל מהורה יחיד, והוא נשמר כפי שהוא באילן יוחסין נתון לאורך כל הדורות. זאת מאחר שהגנים המתקבלים מהורה יחיד אין להם ביטוי משמעותי הקשור לסביבה גיאוגרפית מסוימת. לכן לא קיים גורם כלשהו הנותן עדיפות להפלוטיפ מסוים בסביבה אחת, השונה מזה הקיים לגביו בסביבה אחרת.

אמנם ברירה טבעית יכולה להיות גם עבור DNA חד-הורי, אבל ברירה זו אינה תלויה בסביבה, לפחות לא בהיקף משמעותי. כדי להבין תופעה זו ניקח מקרה ובו בקבוצת אוכלוסייה מסוימת בראשיתה דרכה היו יותר מהורה אחד מאותו מין (כלומר שני גברים ו/או יותר ושתים נשים או יותר) בעלי ערכי גנים חד-הוריים שונים. במציאות זו קיימות שתי אפשרויות: א. קיימת עדיפות הישרדותית של ערך גן חד-הורי של הורה אחד על אחר, או ב. לא קיימת עדיפות הישרדותית כזו.

באפשרות ב. בה אין עדיפות הישרדותית להפלוטיפים חד-הוריים של הורים מסוימים על אלה של הורים אחרים, תהליך הברירה הטבעית בעיניים של אותם

גנים חד-הוריים אינו משפיע על שיעורי הימצאות אותם ההפלוטיפים של ההורים המקוריים אצל צאצאיהם. (זאת מאחר שהברירה הטבעית לא תעדיף הורה אחד על אחר, ומבחינתה לכל אחד מההורים סיכוי שווה להביא לדורות הבאים מספר שווה של צאצאים).

לעומת זאת, באפשרות א., כאשר קיימת עדיפות הישרדותית להפלוטיפ חד-הורי מסוים, ההפלוטיפים האחרים היו נעלמים תוך מספר מספיק של דורות. זאת מאחר ששום מעבר סביבה לא היה נותן להם יתרון או שוויון עם ההפלוטיפ העדיף ובדרך כלל תהיה זו רק שאלה של זמן עד שההפלוטיפ העדיף יגיע לסביבה החדשה וישתלט גם עליה.

בכל זאת, במקרה של העדר עדיפות סביבתית לפלוטיפ מסוים, הברירה הטבעית בסביבה נתונה עשויה להשפיע באופן עקיף, בגלל גנים אחרים, דו-הוריים (הנורשים משני ההורים), שבמקרה נמצאים אצל הורה בעל הפלוטיפ חד-הורי מסוים. סטטיסטית, באוכלוסייה גדולה דיה, השפעה עקיפה מסוג זה תקבע לכל היותר איזה צאצאים בעלי איזה הפלוטיפ חד-הורי יגדילו את שיעורם או יקטינו אותו לאורך הדורות.

כדי להסביר תופעה זו של השפעה עקיפה, ניקח דוגמה ובה בקבוצה נתונה ישנם שני אבות שאחד מהם הינו בעל גוון עור שחום העדיף הישרדותית בסביבתם הגיאורפית החמה על גוון העור הבהיר של ההורה האחר, כאשר שני ההורים הינם בעלי הפלוטיפים חד-הורי שונים זה מזה אך שקולים זה לזה מבחינה הישרדותית. לו כל הנשים במקום לאורך הדורות היו בעלות גוון עור בהיר בלבד, היו צאצאי ההורה בהיר העור נכחדים במהלך הדורות וההפלוטיפ החד-הורי שלו היה נעלם בקרב צאצאי אותה קבוצה. אולם, מאחר שגוון העור היא תכונה הנורשת משני ההורים, אצל הנשים יכול גוון העור להיות שחום, לפחות אצל בנות האב שחום העור, יכולים צאצאיו הזכרים של האב בהיר העור להיות שחומי עור, אין סיבה להיכחדות צאצאים אלה.

בהסתמכות על האמור לעיל, באוכלוסייה נתונה שאינה מאפשרת הצטרפות הורים זרים ממין מסוים לתוכה, לו הייתה קיימת אצלה עדיפות להפלוטיפים חד-הוריים מסוימים של המין המסוים, ההפלוטיפים החד-הוריים החלשים, אילו היו קיימים באוכלוסייה זו מראש, כבר היו נעלמים או כמעט נעלמים במהלך הדורות, תוך כדי הברירה הטבעית. מאחר שרוב הכניסה של זרים לעם ישראל היה דרך נישואים עם נשים זרות וגיוון, קיים שיעור משמעותי של DNA מיטוכונדרי זר (מקומי) בקרב הנשים האשכנזיות (הרבה מעבר לשיעור הנשים הנוכריות שגורו, כפי שמשתקף מהחלק הרלבנטי במחקרו של אבשלום זוסמן-דיסקין. זאת בגלל ההשפעה העקיפה של היתרון הברירתי המקומי של הגנים הדו-הוריים שלהן).

לעומת זאת, בכרומוזום Y אצל הגברים האשכנזים שיעור הזרים נמוך משמעותית. זאת מאחר שהיכן שהיתה התגירות משמעותית של קהילות, התגירות שרק היא הכניסה כמות משמעותית של גברים זרים לעם ישראל, היו הקהילות היהודיות חזקות ומוצלחות יחסית לאחרות ששכנו לצידן והצטרפו אליהן. לכן, בכל האמור בכרומוזום Y, לא היתה השפעה עקיפה בהיקף משמעותי של גנים דו-הוריים על שינוי שיעורי ההפלוטיפים החד-הוריים למיניהם. כלומר המצב כיום משקף טוב למדי את הרכב היהודים בעבר, פרט למחיקת היהודים שאבדו לעם ישראל דרך שמד והשמדה.

בניגוד לאמור לעיל, הברירה הטבעית משפיעה בצורה חזקה על כרומוזומים דו-הוריים. זאת כי ערכי הגנים החזקים ברירתית, המגיעים בעיקר מהאימהות הזרות, עוברים גם לבניהן וגם לבנותיהן. במצב זה הברירה הטבעית משפיעה לאורך הדורות דרך שני ההורים, מה שמגדיל ביותר את התפוצה של גנים אלה, ולאחר מספר גדול דיו של דורות היא משתלטת על מרבית האוכלוסייה. מצב זה הוא הגורם העיקרי המיישב את הבעיה שנוצרה עם היווצרות הסתירה בין ממצאי ה-DNA החד הורי לאלה של ה-DNA הדו-הורי ומכריע לגבי היותו של רוב העם היהודי של היום, על האשכנזים שבתוכו, בין היתר בעצם קירבתו הגדולה לפלשתינאים בעניין גנטי זה, צאצאי עם ישראל ההיסטורי.

יתר על כן, בהסתברות והיקף נמוכים יותר, בעת יצירת הכרומוזומים של הצאצא, שילובים בין הכרומוזומים של ההורים יוצרים אצל הצאצאים צירופים חדשים. בצורה הפשוטה הזיווג משתמש בחציו מהכרומוזומים של האב ובחציו השני – של האם. דבר זה עשוי ליצור צירופים חדשים עד שמתממשים כל הצירופים האפשריים מבני משפחה מהם התחילה קבוצה מסוימת. מאחר שכמעט תמיד ישנן גם מוטציות זעירות לפחות, בין הכרומוזום המוריש לזה המורש ממנו, תמיד עשויים להיווצר צירופים חדשים אפילו שבדרך כלל אלה נבדלים מהקיימים באופן זניח לחלוטין.

בנוסף לאמור לעיל, קיים גם תהליך הנקרא רקומבינציה, המערב גנים של הורה אחד בכרומוזום הנלקח מההורה השני, וכך גדל הסיכוי שיווצרו צירופים חדשים שלא היו קיימים קודם לכן בקרב היהודים, אך נמצאו כבר אצל המקומיים או שנוצרו בהמשך גם אצל המקומיים. אלה מתוך הצירופים החדשים המאפשרים שרידות משופרת בתנאים הנתונים, יכבשו בהדרגה, דרך הברירה הטבעית, את רוב האוכלוסייה המקומית. תהליך הרקומבינציה הוא אם כן גורם נוסף אפשרי לקירבה בין יהודי ארצות אירופה לאוכלוסיות הנוכריות המקומיות בכל הקשור לכרומוזומים הדו-הוריים.

עקב כל האמור לעיל ולסיכומו, מתבהר שעקב כל האמור לעיל ולסיכומו, מתבהר שקיים יתרון ברור ולמעשה בלעדיות ל-DNA הנושא מהורה בודד לצורך זיהוי מקורה של אוכלוסייה שהתפזרה בעולם וצרפה לתוכה זרים בשיעור לא גדול.

ההתרחשויות הגנטיות בקהילות היהודיות לאורך הגלות

לצורך קליטה טובה של ההסבר המורכב שניתן עד כה ליישוב בעיית הסתירה לכאורה בין הממצאים הגנטיים השונים, נסכם את המסקנות תוך התייחסות לתופעות שהתרחשו בקהילות היהודיות השונות. מה שאיפשר ליהודים באירופה להידמות לאירופאים אחרים מורכב ממספר גורמים:

גורם אחד נובע מההתבוללות הגדולה של עם ישראל באירופה כשצאצאי המתבוללים מהווים כיום חלק לא זניח בקרב הלא יהודים שם אליהם מושווים כיום גנטית יהודים שמוצאם מאירופה.

גורם שני היה העובדה שבמשך תקופה ארוכה, כולל בגלות בית שני, היתה הפוליגמיה מותרת ביהדות. חלק לא מבוטל מהיהודים בגולה שגשגו מבחינה כלכלית בתקופות שונות במקומות רבים, בין היתר בגלל היבדלותם מהאחרים בידיעת רובם קרוא וכתוב ועקב עיסוקם במסחר שהתבסס על קשר עסקים בין יהודים בארצות שונות. בגלל העובדה שאדמת אירופה לא היתה מקודשת להם כמולדתם, אם היתה להם בעיית קיום חמורה במקום אחד, הם עברו למקום אחר בו היו יכולים לשגשג (תופעת היהודי הנודד). עקב שגשוג זה הרשו לעצמם יהודים לא מעטים להינשא ליותר מאישה יחידה, בעוד שמרוב יתר היהודים לא נבצר מלהינשא לאישה יחידה. בנסיבות אלו, עקב השיוויון הטבעי בשיעור של שני המינים המתקיים בדרך כלל באוכלוסייה נתונה, נאלצו לא מעט יהודים להינשא לנשים נוכריות, כאשר אלו עברו תהליך גיור.

גורם שלישי היה סוחרים יהודים צעירים שהגיעו בגפם למקומות חדשים ונאלצו להינשא לנוכריות ולגייירן.

אותו החלק של הנשים הנוכריות שנכנסו לעם ישראל בשתי הצורות האמורות, כשלא בהכרח היה שיעורו של חלק זה בקרב עם ישראל גדול, הוא שתרם לאחר דורות רבים שיעור גדול של גנים אירופאים לכרומוזומים הדו הוריים (האוטוזומליים וה-X) של היהודים באירופה. הברירה הטבעית פעלה במקרה זה דרך שני ההורים בעזרת ערוב כרומוזומים, ואפילו גנים בתוך כרומוזומים (ברקומבינציה), בין ההורים לאורך הדורות הרבים שעברו מאז. ערוב זה גרם לכך שגנים אירופאים נמצאים כיום בקרב היהודים בשיעור גבוה בהרבה מאשר שיעור החדירה המצטבר של נשים נכריות לתוך עם ישראל. זאת מאחר שהנשים הנוכריות האמורות היו לרוב בנות של שושלות ששהו כבר תקופות ארוכות במקומות הרלבנטיים. עקב ברירה טבעית לאורך הדורות קודם לנישואיהן ליהודים, רובן נשאו גנים שהיתה להם עדיפות באותם אזורים גיאוגרפיים. לכן אין פלא שגנים אלה התבלטו והגדילו לאורך הדורות בהמשך את שיעורם בקרב האוכלוסייה היהודית המקומית כתוצאה מתהליך הברירה הטבעית הרלבנטית לאותה סביבה גיאוגרפית.

לעומת זאת, מאחר שבמידה רבה לכרומוזום Y ועוד יותר מכך, ל-DNA המיטוכונדרי שאין לו כלל ביטוי בתכונות גוף האדם, אין משמעויות המשפיעות על הברירה הטבעית, אין בידי הברירה הטבעית להשפיע באופן גורף על התבלטות ערכים מסוימים (הפלוטיפים) של כרומוזומים אלה לאורך הדורות. השפעה חלקית אכן קיימת כפי שהוסבר לעיל כהשפעה עקיפה של כרומוזומים חד-הוריים עדיפים.

ערכי הכרומוזומים והגנים המועדפים בברירה הטבעית, שמקורם בצורפים חדשים ובעיקר בנשים הנוכריות, משפיעים לאורך הדורות בצורה גורפת על יתר הכרומוזומים הנובעים משני ההורים, מאחר שהגנים המועדפים מהורה אחד גוררים איתם, בזמן יצירת העובר, כרומוזומים וגנים נוספים מאותו ההורה. אולם, הכרומוזום Y וה-DNA המיטוכונדרי נלקחים תמיד מהורה בודד, ללא כל קשר לשאלה מי משני ההורים תרם את ערכי הגנים המועדפים. לכן הברירה הטבעית השפיעה על כרומוזומים אלו במידה פחותה, בדרך של הגדלת שיעור הנשים בלבד שהן צאצאיות חלקיות של נשים נכריות.

(הפער ברמה הכלכלית בין יהודי תימן למקומיים נוכרים היה גדול מאשר הפער המקביל באירופה. בשל ריחוקם הגיאוגרפי, היו יהודי תימן מבודדים יחסית מרוב הקהילות היהודיות האחרות. עקב כך, שיעור הפוליגמיה והנישואין לנשים נוכריות בקרב יהודי תימן היה גדול יותר ואלה נמשכו לאורך תקופה ארוכה יותר מאשר באירופה. מצב זה מסביר את הריחוק הגנטי היחסי של יהודי תימן מיתר הקהילות היהודיות בכל הקשור ב-DNA המיטוכונדרי. חלק מהנשים שלא מיהודיות תימן, אותן נשאו יהודי תימן, היו נשים יהודיות מאתיופיה הקרובה גיאוגרפית לתימן. זאת בגלל הקלות היחסית של נישואין עם נשים כאלו עקב העדר הקשיים הכרוכים בגיור נוכריות. עובדה זו מסבירה את הקירבה היחסית שנמצאה ב-DNA המיטוכונדרי בין יהודיות ממוצא תימני לאלו ממוצא אתיופי.)

תסבוכת נוספת בנושא הגנטי ובעניין שיעור היהודים שהצטרפו ליהדות אשכנז מתוך הממלכה הכוזרית לשעבר, נוצרה בסוף שנת 2012 עת התפרסם מחקרו של ערן אלחייק²⁰. מחקר זה מצא, שבבדיקה על סמך מכלול הכרומוזומים, חלק מיהודי אשכנז קרובים במידה רבה לעמים אחרים באזור בו השתרעה בעבר הממלכה הכוזרית. זאת בשיעור גבוה בהרבה מאשר שיעור הלא-יהודים במקור שנמצא בקרב יהודי אשכנז בבדיקת הכרומוזום Y לבדו. לכאורה מחקר זה מצביע על שיעור גבוה מהמקובל מתוך יהודי אשכנז בעל מוצא כוזרי.

מחד, תוצאות המחקר מראות שוב על ספיגה של גנים דו-הוריים מהסביבה הכוזרית לאורך תקופה ארוכה. מאידך, ספיגה זו מצביעה על שהות ארוכה יחסית של חלק גדול יותר מהמקובל מתוך יהדות אשכנז בסביבה הכוזרית

לשעבר. הממצא מצביע על הימצאותם כיום של צאצאים רבים של יהודים משומדים בסביבה הכוזרית לשעבר, וזאת שוב בהסתמך על שיעורו הגדול של עם ישראל בתוך אוכלוסיית העולם בעבר, כפי שמוצג בספרים **יאמן כי יסופר**⁶ **ולא ישא אח אל אח חרב**⁹.

יתר על כן, הממצא מראה ששיעור גבוה בהרבה מהמקובל מתוך יהדות אשכנז הגיע לאירופה (בעיקר למזרח) מתוך הממלכה הכוזרית לאחר חורבנה. מאחר שכפי שהוצג, שרשרת האבות של אותם יהודים מכזריה שהגיעו לאירופה, כולל למזרח, מראה על מקור יהודי מובהק, הדרך היחידה להסביר צרף זה של ממצאים, היא הימצאותם של יהודים מקוריים רבים, להבדיל ממתגיירים, בתוך הממלכה הכוזרית לאורך תקופה ארוכה. בספר **לא ישא אח אל אח חרב**⁹ (ממהדורה 7 ומעלה בלבד) מוצג כיצד הגיעו אותם יהודים מקוריים לממלכת הכוזרים במאה השביעית לספירה מארץ ישראל ומבבל.

סיכום ענייני הגנטיקה והזהות הגרעינית

כהמשך לדיון על משמעות זהותו של אדם בפרק קודם, ועל רקע המסקנות מפרק זה על הגנטיקה, נחזור לעניין הזהות הגרעינית של האדם:

הדרך המדעית הנכונה להגדיר זהות גרעינית של אדם, זהות שאין עליה עוררין, היא שמחצית מזהות זו היא זהות אימו הביולוגית ומחציתה השנייה היא זהות אביו הביולוגי. כפועל יוצא מכך, זהותו של אדם היא אוסף של זהויות סביו וסבתותיו הביולוגיים, רבע זהות מכל אחד ואחת. אם כל אלה שייכים למשפחה מקורית אחת, זהותו הגרעינית של האדם שייכת גם היא במלואה לאותה קבוצה.

אין כל חשיבות או שינוי לגבי זהות גרעינית זו אם האדם ירש את צבעי עורו, שעריו ועיניו מאימו, מאביו, מאחד מסביו או מאחת מסבתותיו. לא רבים הם ההורים שיתכחשו לצאצאיהם הביולוגיים בגלל שצבעיהם נלקחו מההורה או מהסב השני. כלומר, לא ה-DNA הדו-הורי של האדם קובע את זהותו הגרעינית אלא ה-DNA החד-הורי. הזהות הגרעינית היא בראש ובראשונה הזהות הביולוגית שהיא גם זהות גנטית חלקית, וחלקית בלבד. כלומר **כזהות גרעינית ניתן לראות רק את הזהות הביולוגית**. זהות זאת נתמכת רק חלקית על ידי ההרכב הגנטי של גוף האדם המסוים.

יתר על כן, כאשר מדובר בזיהוי זהותו של אדם על פי ה-DNA החד-הורי שלו, חובה ליכור שמדובר בשרשרת האימהות בלבד וכן בשרשרת האבות בלבד, והאחרונה אצל גברים בלבד. בדיקות אלו מתעלמות לחלוטין משרשרות הורים מעורבות, כמו הסב מצד האם או האם מצד האב, כאשר עם ריבוי הדורות השרשרות המעורבות מכילות עבור אדם נתון את רוב הוריו הביולוגיים לדורותיהם. אולם אלו הן מגבלות הגנטיקה כאשר, כפי שהוצג לעיל, המדדים

הגנטיים המתבססים על כורמוזומים דו-הוריים, נחותים עוד יותר בשאלת מוצאן של אוכלוסיות. (מובן שאין בטענות אלו דבר נגד שימוש בבדיקה גנטית כוללנית כאשר קיים ספק לגבי זהות של הוריו הביולוגיים של אדם).

המחקרים על סמך הגנים החד-הוריים בקרב אוכלוסיה נתונה מקבלים חשיבות ותקופות גדולים, רק כאשר על פיהם מתקבלת שייכות גנטית בשיעור גבוה ביותר למוצא מסוים (מצב המתקיים הן בקרב הפלשתינאים והן בקרב היהודים). במצב זה קיים יסוד סביר להנחה שמה שמציין את שרשרת האבות ושרשרת האימהות, מאפיין טוב סטטיסטית גם את השרשרות המעורבות. ביחוד נכונה הטענה בקרב מרבית הפלשתינאים, שכפי שיוצג בפרק הבא, נהוג עד לדור האחרון להינשא כמעט תמיד בקרב החמולה והשבט. תופעה זו איפשרה רק לשרשרות הורים מעורבות מעטות להיות שונות גנטית משרשרות האבות והאימהות.

יתר על כן, במקרה היהודי פלשתינאי חשוב ביותר לזכור את המחקרים הגנטיים שאינם מתבססים על שרשרות האבות והאימהות: בעיקר על המערכת החיסונית, על מחלת הטיי-זקס, על מח העצם ועל החרשות התורשתית, כפי שהוצגו בתחילת הפרק. מחקרים אלה כולם מחזקים את הזהות הגרעינית-ביולוגית ובגללם אף הגנטית, המשותפת ליהודים ולפלשתינאים.

בכל מקרה, מגבלות המסקנות הגנטיות, אפילו שבמקרה היהודי-פלשתינאי הינן מצומצמות למדי, משאירות מקום של כבוד למחקרים בשטחים אחרים, מחקרים אותם ביצעה תנועת ההתחברות, כמוצג בספר זה. גולת הכותרת של מחקרים אלה היא המחקר האנתרופולוגי המוצג מיד בהמשך. מחקר זה מצביע בצורה ברורה בפני בני דור ההווה על מקורן האמיתי של המשפחות השונות, מה שמאפשר לבני הדור לבחור בדרך ההתחברות לשם השגת השלום המיוחל ולשנות את פני הדור ואת פני העתיד.

ההיבט האנתרופולוגי – מנהגים ודת

ממד נוסף לתמיכה בממצא מגיע מתוך עדויות בנושא מנהגים ומסורת דתית. איסוף העדויות החל כבר לאחר תחילת המאה העשרים. הסופר השומרוני, **רצון צדקה**, מספר על ערביה זקנה בכפר **נוֹפֵר** (מלשון כופרים, שם שהעריבים נתנו לכפר שגרו בו יהודים בעבר) באזור **טול כרם**. סבתה של זקנה זו הנחתה אותה להדליק נרות בהסתר בערבי שבת (מנהג הדלקת נרות בכלל, בין אם בקברים ובין אם בסמוך להם, ועל אחת כמה וכמה בערבי שבתות ובחנוכה, אינו מקובל באיסלם). הסופר הארץ-ישראלי **יהודה בורלא** מספר בספרו **בעין כוכב** על שירותו כקצין בצבא הטורקי בתקופת מלחמת העולם הראשונה ועל משרתו הערבי מארץ ישראל. האחרון שמע מהסופר על מנהג המוסלמים לירות לנשים היהודיות את השדיים כדי לפגוע ביכולת היהודים להמשיך ולהתקיים במשך הדורות. מכך הבין שאימו, אשר סבלה מאותו המום, היתה יהודיה. עד היום מספרים פלשתינאים זקנים בירדן, שעברו לשם מהמערב, על מנהג זה. שדיהן של נשים יהודיות שנישאו למוסלמים נכרתו כדי שלא תוכלנה להניק, על מנת שילדיהן לא יינקו מחלב אימם היהודיה, ועקב כך לא ייחשבו כיהודים.

יצחק בן צבי סיפר, בין היתר, על מוצאם היהודי של תושבי דרום הר חברון, ועל כך שעד לפני כ-150 שנה הם שמרו את מסורת ישראל. גם מאוחר יותר הם לא אכלו בשר גמלים (המותר באיסלם), הדליקו נרות בערב שבת ובחנוכה, במקרים רבים מבלי לדעת על המקור למנהגים אלה. קטעים ממחקריו של בן צבי מצוטטים בתת-הפרק האחרון של פרק זה. חלק מהמחקרים עוסק במקומות בארץ ישראל הקדושים ליהודים, שמוסלמים מרחבי הארץ המשיכו לראות בהם אתרים מקודשים, לטפחם ולבקרם מדי שנה. חשיבות התופעה, היא בכך, שמלבד **בכעבה**, בשום מקום אליו הגיע האיסלם לא המשיכו המוסלמים המקומיים לקדש אתרים שהיו מקודשים עוד לפני הגעת האיסלם. היוצאים מן הכלל היו מוסלמי ארץ ישראל וכן צאצאי יהודי בבל שאונסו להתאסלם, שלצד היהודים ששמרו על דתם, המשיכו לבקר במשך שנים רבות את **קבר הנביא יחזקאל** בעיראק.

התופעה החריגה בארץ ישראל מציגה בברור את המשך המסורת היהודית אצל מוסלמי ארץ ישראל. אמנם נביאי ומנהיגי ישראל נחשבים לנביאים המקודשים גם בקוראן, אבל מוסלמים שאינם מארץ ישראל לא גילו עניין במקומות אלה. זאת להבדיל מירושלים (הקדושה – אל קודס) שהיתה מוקד לעלייה לרגל של מוסלמים מארצות אחרות בחלק מהתקופות שלאחר התקופה הצלבנית. מעבר לכך שהתופעה האמורה תרמה רבות לשימור האתרים, היא סייעה בזיהוי המיקום המדויק של האתרים היהודיים בידי היהודים שעלו לארץ בתקופה החדשה, כי עקב מיעוט מספר היהודים שנשארו בארץ, האחרונים לא הכירו חלק מהאתרים.

פרק זה יציג את המנהגים הדתיים שאותרו בקרב הפלשתינאים, כשהם מסודרים בתתי-פרקים לפי שיוכם לחבלי הארץ. דרום הר חברון, שתושביו הם הבולטים ביותר בנושא, יוצג תחילה, ובראש העיירה יאטה שתושביה הם המפורסמים ביותר במוצאם היהודי:

יאטה

לרבים ידוע מקורה היהודי של חמולת **מח'אמרה** (עושי היין), המאכלסת את חלקה המזרחי של **יאטה** (מדרום לחברון, **יוטה** המקראית) ומתגוררת גם בכפר **ענזה** (ליד הריסות התנחלות שא-נור בשומרון). אנשי החמולה נקראים על ידי שכניהם "יהודים" ואלה מתוכה המתגוררים בפאתי יאטה, נוהגים עד היום להדליק נרות בחנוכה. ברשות אחד מנכבדי החמולה הגדולה (קרוב למחצית התושבים ביאטה), שבמקורה הגיעה מתימן, חנוכיית כסף שהועברה מאב לבן במשך דורות. לאחרונה התגלתה מערכת אחת של תפילין עתיקות, אשר משתמשים בה בשיתוף מספר מבני החמולה. המסורת של הנחת תפילין, שהיתה נפוצה יותר בעבר, בין היתר כדי להתפלל לרפואת מחלות, הלכה ונעלמה עם הדורות, שכן התפילין שהיו ברשות התושבים הלכו והתבלו, ולא נמצא מי שידע להכין חדשות. עקב המחסור בתפילין הפכו התושבים את מנהג הנחת התפילין של ראש, אותו זכרו כדרך לריפוי, למנהג עממי לטיפול בכאבי ראש. המנהג נפוץ עד היום בקרב פלשתינאים בכל רחבי הארץ, וניתן למצוא גם בירדן ובסוריה. המנהג מחקה את הנחת התפילין במשמעותה הפיזית, מאחר ולא נותר, מלבד אצל מעטים, ידע על משמעות אחרת של התפילין. כן התברר שבדרך כלל לא נשמר הידע כיצד להניח תפילין של יד.

על פי המנהג, הגבר שראשו כואב כורך רצועת בד סביב ראשו וקושר אותה במרכז המצח, בסביבת המקום שבו ממוקם בית התפילין (קוביית העור המכילה את הקלף) בזמן הנחת תפילין של ראש. בדרך זו נוצרת בליטה תחליפית לבית התפילין של הראש. לאחר מכן הוא מכניס לקשר שנוצר מפתח ישן (שגודלו מספיק לשם כך) ובעזרתו מתחיל לסובב ולפתל את הרצועה כדי לכווצה, ובכך ליצור לחץ חזק על הראש. הפיתול והלחץ נעשים כתחליף לליפוף העור בתפילין של יד וללחץ שפעולה זו גורמת ליד, הכל במידה שמעלימה או משכיחה את כאב הראש המקורי. השימוש ברצועת בד במקום רצועת עור נובע מכך שבתפילין המעטות ששרדו נעטפו הרצועות בבד כדי לשמר אותן לתקופה ארוכה. עטיפה זו יצרה את הרושם שהרצועות עצמן עשויות בד. ואכן, במבט ראשון, הרצועות באחד מזוגות התפילין שהתגלו לאחרונה בדרום הר חברון נראה תחילה שהן עשויות בד. רק בדרך מקרה נראה העור מבצבץ מתוך הבד.

סימן נוסף לעבר היהודי של תושבים רבים ביאטה היה סמל מגן דוד שסותת על אבן קשת המשקוף העליונה של דלת הכניסה לבית. לאחרונה נהרסו בתים ישנים אלה שבהם היו סמלי מגן דוד עקב התיישנותם והצורך לבנות בתים

מודרניים על אותן חלקות. בבתים פחות ישנים שעדיין עומדים על תילם, כבר היה דרוש להסוות את סימן המגן דוד כפי שניתן לראות בתמונות שבעמוד העוקב. צורות הסוואה טיפוסיות: פרח בעל שישה עלים ולצידו בננה, שכאילו מסמלת את החרמש המוסלמי ומטרתה לבלבל, כוכב מחומש מוסלמי בצבע תכלכל, או פרח-כוכב בעל שמונה עלי כותרת, שכמותם ניתן עדיין לראות בבתים ישנים בדרום הר חברון ובמקומות אחרים ביהודה ושומרון.

צורות הסוואה טיפוסיות של המגן דוד על קשתות דלתות כניסה לבתים ישנים ביאטה

לאורך השנים, ובעיקר בעבר, רווח השימוש בסמל המגן דוד אף באיסלם, שבו הוא מכונה **חותם שלמה** (עקב התאמתו לשמש כסמל ליהודים ולמוסלמים גם יחד הוא נבחר כסמל ההתחברות, כמופיע בשער הספר הזה). הסמל הינו בעל חשיבות גם בהודו ובמקומות רבים אחרים וכן בקרב כתות סודיות מסוימות. ביהדות סמל זה מיוחס לדוד המלך. הוא מופיע מעט בהקשרים יהודיים לאורך

הדורות, אך תפוצתו בקרב יהודי אירופה החלה בעיקר במאה ה-17, על דגלי קהילות וסמליהן וכן על מצבות. החל מהיווסדות האיסלם נעשה במסגרתו שימוש רצוף בסמל זה, בעיקר במקומות קדושים (למשל בתוך מבנה הכעבה במכה) או ציבוריים, ורק בטורקיה ובחצי האי קרים הופיע הסמל במקרים מעטים על מצבות מימי הביניים.

סמלי המגן דוד ביאטה ובמקומות אחרים, שיוזכרו בהמשך, כולם נוצרו לאחר שהחל שימוש משמעותי בסמל זה ביהדות. כמו כן, בכל המקרים האלה הופיעו הסמלים על בתים פרטיים או על מצבות. קיימת טענה שהשימוש בסימני מגן דוד נעשה לצורכי הגנה ושיפור המזל. אולם, הדבר מקובל גם אצל יהודים העונדים קמע מגן דוד, ונכונות טענה זו אין בה כדי להוריד ממשמעותו של המגן דוד כסמל יהודי במאות השנים האחרונות. מעצם השם מגן דוד משתמעת סמליותו ההגנתית של הסימן, שיתכן שעוד הלוחם הגדול דוד המלך השתמש בו לסיוע להגנתו העצמית ואילו בנו שלמה, שבימיו כבר שרר שלום בארץ, הרשה לעצמו להפכו לחותם בלבד.

היות שסמל המגן דוד נחשב ככשר גם עבור האיסלם, לא חששו בעבר פלשתינאים שרצו לשמור על קשר עם מקורם היהודי להציגו לראווה על בתייהם, לרוב בראש הקשת שמעל דלת הכניסה וכן על מצבות יקיריהם, אף על פי שמיקום זה אינו מקובל באיסלם. אולם, ככל שהמאבק בין היהודים לפלשתינאים התגבר, ובעיקר לאחר הקמת מדינת ישראל, שחרתה את הסמל על דגלה, יישמו פלשתינאים שיטות שונות להסוואת ולמחיקת מגיני הדוד שנראו עד אז על בתייהם ועל מצבות יקיריהם. הימצאות מנהגים יהודיים נוספים ועדויות על המוצא היהודי באותם מקומות בהם נמצאו אותם מגיני דוד, כמתואר כאן ובהמשך, מסירות כל ספק מהיותם של אותם מגיני דוד סימנים יהודיים מובהקים אצל הפלשתינאים.

גם אם בשימוש במגן דוד היה קיים שיתוף בין היהדות והאיסלם, הרי שלא כן המצב באשר למנורות. בשנת 1999 פרסם יובל ברוך מרשות העתיקות מאמר על יאטה¹², ובו דיווח כי בסקר שנערך במקום בין השנים 1988-1991, גילו הארכיאולוגים צבי אילן ודוד עמית שתי מנורות בעלות שבעה קנים החרוטות על קשת משקוף הכניסה לבית ישן, אחת מכל צד של הקשת, וכן מנורה נוספת מאותו הסוג חרוטה על אבן.

עד שנת 1996 לערך המשיכו לשבת ביאטה שבעה ימי אבלות על המת. רק אז עברו לשלושה ימים כמקובל באיסלם. עד היום ממשיכים שם אבלים, בעיקר אלמנות, לקרוע בגד בעת ההלוויה ולזרקו לאחר האבל. מנהגי האיסלם במקום מנסים כיום להפסיק את המנהג, ועושים זאת בתואנה שהמנהג פוגע במת. תואנה מוזרה זו מאפשרת להם לא לציין שמדובר במנהג יהודי, על מנת לא לחזק את אמונת האנשים בעובדת היותם יהודים. עד אותה שנה נהגו בני

יאטה להתקבץ ביום חמישי אחד בשנה, להדליק נרות ולחלק כיבוד לכבוד המתים. מנהג זה שנקרא **חמישי למתים** אינו מוסלמי, והוא קרוב ביותר למנהג **תיקון הנפטר** המקובל ביהדות בראש חודש אלול. מנהג נוסף מיאטה שהיה נהוג עד לאחרונה הוא הפרשת חלה. חלק מהמשפחות ביאטה נוהגות עד היום לאפות מצות לפסח.

עד קרוב לאמצע המאה ה-19 היתה יאטה של ימינו, שנקראה עדיין יוטה, כפר קטן והיישוב היחיד בארץ שכל תושביו היו יהודים. במשך הזמן הלכה ודעכה בכפר שמירת מנהגי היהדות, בעקבות פחד מפני מהגרים שהצטרפו לכפר ממזרח הירדן, לאחר שחלק מהאחרונים שכחו את מקורם היהודי. למרות זאת, זקנות הכפר התאספו כל ערב שבת ליד עץ שגדל מתוך סלע מדרום לכפר והדליקו נרות של שבת, כפי שהעיד בזמנו יצחק בן צבי. מנהג זה פסק רק בשנת 1989, בעקבות לחצי הצעירים לאחר האינתיפאדה הראשונה. מקום מפגש נוסף להדלקת נרות בערב שבת היה בית אבן בדרום יוטה, שנקרא **אל עמארי**, ובמשקוף האבן בפתחו התנוססה מזוזה. בית זה נהרס כחלק מהנסיונות לסלק את סימני המקור היהודי של התושבים וכדי להבטיח שלא תבוצענה שם בעתיד חפירות לגילוי ממצאים יהודיים, כל המתחם סביב בית אבן זה הוסב לבית קברות.

להבדיל מהמנהג של הדלקת נרות ברשות הרבים, שנפסק עקב לחצי שכנים שאינם יודעים על יהדותם, חלק מבני חמולת מח'אמרה ממשיכים עד היום להדליק נרות שבת בבתייהם הפרטיים. אחד מענפי המחאמרה הנוהג עד היום להדליק נרות בערב שבת הוא ענף **אבו קַבִּיטָה** שעליו נמנה ראש העיר הנוכחי של יאטה. מנהג יהודי נוסף שהיה נהוג על ידי המחאמרה ביאטה הוא רחצת נשים בבריכה שהיתה באל עמארי ושימשה כמקווה, בעיקר לאחר סיום הנידה. מנהג המילה בקרב החמולה ביאטה מתבצע ביום השמיני. המילה כוללת את שלב הפריעה (מתיחת עור הערלה) לפני המילה (חיתוך הערלה) כפי שנהוג ביהדות אבל לא באיסלם.

ביוטה המקראית קיים בית כנסת גדול ומתפורר, המוסיף גם הוא לעוצמת העדויות בנושא. ענף **אבו עָרֶם** של חמולת מח'אמרה גר בעבר ליד בית הכנסת. הישוב גדל מאוד והפך לעיר יאטה, כשרוב הבנייה החדשה קמה מצפון מזרח ליוטה. **מוחמד עלי אבו ערם** כתב ספר על מוצא החמולה, שעזר לרבים מקרבה לאשש את סיפורי הסבים על מוצאם היהודי.

פרט מעניין נוסף הוא מקור השם מח'אמרה (כאמור, עושי היין). רוב תושבי האזור, יהודים במקור שהיו אמורים להיות מוסלמים, זלזלו בחוקי האיסלם (ראה תאורו של יצחק בן צבי לקראת סוף הפרק). לגדל ענבי יין לא יכלו, כי היה בכך עדות מרשיעה ובלתי ניתנת להסתרה על אי ההקפדה על חוקי האיסלם. אבל לשתות יין כולם אהבו. את השתייה עצמה, שהינה מעשה הדורש

זמן קצר ביותר, היה ניתן להסתיר מפני השלטונות המוסלמיים. אבל מהיכן להשיג יין כאשר האנשים אמורים להיות מוסלמים? בסביבה היו יהודים ששמרו עדיין על יהדותם בגלוי ואי לכך השלטונות לא מנעו מהם לגדל ענבי יין ולייצר יין. כיצד קראו כל השכנים ליהודים אלה, אליהם באו לשתות ולעתים אף לקנות יין בהסתרה? גם אם היו ליהודים אלה, שהתמזל מזלם למצוא מקור טוב לפרנסתם, שמות מקוריים קודמים, הם התפרסמו בפי כל כעושי היין.

התופעה המדהימה ביותר הקשורה ביאטה היא, שבשנת 1947 ועדת אונסקופ של האו"ם (United Nations Special Committee On Palestine – UNSCOP) שהמליצה על תוכנית החלוקה, דיווחה על יאטה כישוב יהודי, עקב הרוב היהודי שהיה בה באותה שנה! לו צה"ל היה כובש את יאטה כבר ב-1948, כלל לא היה ויכוח היום לגבי זהות רוב תושביה.

על פי ההיסטוריונית ד"ר **רבקה ליסק**, יצחק בן צבי ביקר ביאטה ב-1928 ושמע מג'ברין בן עבד אל-רחמן, מאנשי המח'אמרה (כנראה מאנשי הג'ברין שהצטרפו למח'אמרה) כי יהודי בשם **מח'אמר** (שם אותו קיבל בגלל היותו בהמשך מגדל ענבי יין ויצרן יין) הגיע ליאטה, בליווי אחרים מבני שבט. שבט זה נמנה על על עשרת השבטים היהודים שברחו לארץ ישראל מממלכת חיבר עם חורבנה, ויתכן ששהה קודם לכן במקומות אחרים. בני השבט השתלטו על הכפר והתיישבו בו. מח'אמר לקח לו אשה מהמקומיים (כנראה מחמולת **בני חושייה** – בני שבט בנימין, ראה ההסבר על הכפר **קטנה** מהשומרון בפרק על העדויות בהמשך) ונולדו להם שני בנים: **עוואד וסלאם**. בשנת 1928 ישבו צאצאי עוואד בשכונת העליונה של הכפר וצאצאי סלאם התגוררו בשכונה התחתונה. בני חושייה, מהוותיקים יותר במקום, שהיו מיוודדים עם המח'אמרה, התגוררו בשכונה נפרדת ויתכן שבהמשך נטמעו בתוך המח'אמרה.

הקשר עם תושבי יאטה התחדש לאחר מלחמת 1967. בספר **חברון, עיר האבות ויישובה בראי הדורות**, שערך **עודד אבישר** ב-1970, מספרת **רחל ינאית בן צבי** (אשתו של יצחק בן צבי), את ששמעה בביקורה בחברון על הכפרים בסביבה: "...אך הנה עובר **יצחק שמי** לדבר על הכפר יוטה, ופתאום נשמעות מלת הקסם - "יהוד אל חיבר". ..דברי שמי מצטלצלים כאגדה: מדרום להר חברון שוכן לו הכפר יוטה מני אז, מימי קדם. יוטה הייתה כידוע עיר הכוהנים בימי המקרא. ואל המסורת הקדומה נוספה עוד אגדה אחת - "מפי ישישי חברון שמעתי לא פעם" אומר שמי, "כי ביוטה שוכנים בני משפחת מח'אמרה, ואבי-אבי אביהם של המח'אמרה עלה עם בני שבטו מחיבר, ובסערת המלחמה כבשו את הכפר יוטה והתאחזו בו. **רבי מאיר ודוד בנו** משסעים את שמי ומוסיפים על סיפורו נופך משלהם. מחזקים את השמועות על מסורת שמשפחות המח'אמרה שמוצאן יהודי, וגם הם יודעים לספר, כי באזניהם שמעו על כך מפי זקני הדור שבבני המח'אמרה.

יתר דרום יהודה

תושבי רבים מהכפרים מדרום הר חברון בני חמולת מח'אמרה התגוררו במערות שבכפרים עד שנת 1983, עת סיימו את תהליך מעבר מגוריהם ליאטה. מעבר זה לא גרם להם לוותר על קרקעותיהם ביישוביהם המקוריים, אותן הם ממשיכים לעבד עד היום. בביקורו של יצחק בן צבי בשנת 1927 **בכרמל** המקראית החרבה הוא מצא שם בית כנסת. המקום נמצא סמוך לכפר **אל-פַּרְמֶל** שבדרום הר חברון, שם התגוררה אז חמולת מח'אמרה. יצחק בן צבי ראה בכפר מזוזות ושמע על הדלקת נרות. השייח' של הכפר, אבו עַרֶם, אמר לו "אנחנו צאצאי יהודים".

שלושה מבני חמולת מח'אמרה המתגוררים ב**סַמוּעַ** הסמוכה ליאטה (**אֶשְׁתְּמוּעַ** המקראית) כבר הספיקו להתגייר או להתחיל בתהליכי גיור למרות איומי הטרוריסטים והעינויים שהאחרונים גרמו להם. אחת מזקנות המשפחה, המקפידה על הדלקת נרות שבת ועל צום לזכר החורבן, מדברת על רצף של אימהות יהודיות שנשמר במשפחה, ההופך את בניה ליהודים לפי ההלכה.

הכפר סמוע כיום (צולם ופורסם על ידי זאב רוטקוף)

גורלו של בן המח'אמרה בעל חנוכיית הכסף היה גרוע יותר מזה של המתגיירים. לאחר שסיפורו נחשף בשנת 1984 ב-"ידיעות אחרונות", הוא נתלה על ידי הטרוריסטים לשישה שבועות, שבסיומם הפך לנכה. כיום הוא מלא מרירות על העיתונות הישראלית, ואינו מוכן יותר לא לשמוע ולא לדבר על הנושא. פלשתינאים אחרים שיצרו קשר עם התקשורת הישראלית בנושא מוצאם, או שצילמו עדויות על סימני יהדות ביישובם, נענשו על ידי טרוריסטים או ע"י המשטרה הפלשתינאית (שזו לרוב אותה הגברת בשינוי כיסוי הראש). גם בדואים ישראלים המשרתים בצה"ל או חושפים את פרטי מוצאם היהודי, מאוימים תכופות על ידי בדואים ישראלים שהפכו למוסלמים קיצוניים.

חדר בקירו הצפוני של בית הכנסת בסמוע (צולם ופורסם על ידי זאב רוטקוף)

הפינה הצפון המערבית של בית הכנסת בסמוע (צולם ופורסם על ידי זאב רוטקוף)

בשנת 1966 ביצע צה"ל פעולת תגמול נגד הפת"ח בסמוע, שבמהלכה כבש את הכפר. בעת ששהה בכפר בסמוך לסיום הפעולה, פנה השייח' של אבו ערם של אותה תקופה בכפר, שהחליף את השייח' שפגש את בן צבי, למפקדי צה"ל בשטח, הודיע להם שתושבי הכפר הם יהודים, וביקש שהכפר וסביבתו יסופחו למדינת ישראל. במהלך הפעולה נתקל צה"ל באופן בלתי צפוי בחיילי הלגיון הירדני והרג 14 מחייליו. בגלל ביקורת על ישראל עקב הפעולה, ומפאת חששותיו של המלך חוסיין מפני האפשרות של סיפוח של השטח לישראל, הענות לבקשת השייח' לא עמדה אז כלל על הפרק. הפעולה גרמה להצטרפות ירדן למלחמת ששת הימים, ולהשתלטות ישראל על יהודה ושומרון כולה. בהמשך, נכדו של השייח' שפגש את בן צבי, **אבו לוואי אבו ארם**, נעצר על פעילות עוינת נגד ישראל, הצטרף למועצת המהפכה של הפת"ח ומונה לתפקיד יועצו הצבאי של אבו מאזן. (כיום ד"ר אבו לוואי אבו ערם, שכתב עבודה על המוצא היהודי של תושבי האזור, הינו מרצה באוניברסיטת אל-קודס).

בסמוע קיים בית כנסת גדול העומד על תילו במצב משומר. עד אמצע המאה ה-20 היו בפתחי כל בתי הכפר שקערוריות של מזוזות שהורדו. ככל שקרסו הבתים הישנים ונבנו במקומם חדשים, התמעט מספר הבתים שבהם נראות שקערוריות אלו. מצב דומה בהקשר המזוזות נמצא גם בעירה **סַעִיר**, שמצפון לחברון, ובכפר **מֶסְחָה**, מזרחית ל**אלקנה**. ביישוב אחר בדרום הר חברון ידוע על אדם שנאלץ להוריד את המזוזה מכניסת ביתו עקב לחצי הסביבה, אבל הוא שומר בסתר את המזוזה העתיקה, שביתה עשוי זכוכית. בחמולת **אל-מַטוּר** מסעיר מקיימים מנהג נידה מלא, המחייב שמירת שבעה ימים לאחר תקופת המחזור, כמקובל ביהדות, להבדיל ממנהג הנידה בתקופת המחזור בלבד, המקובל באיסלם.

מסגד אל-עמארי בסמוע (בתצלום העליון) ותקריב של אבן המשקוף (בתחתון) ובה ניתן לראות חקוקה מנורה יהודית עתיקה (מתחת לקצה העליון של הכבל החשמלי)

בדומה ליאטה, גם בסמוע היה קיים מבנה בשם אל-עמארי, ששימש בעבר כמקום להדלקת נרות. תמונת המבנה שבסמוע נשמרה עקב היות המבנה מסגד. חשיבות המבנה להדלקת הנרות אף הודגשה באבן המשקוף שמעל דלת הכניסה, שבה ניתן לראות מנורה יהודית עתיקה בעלת שבעה קנים מלוכסנים (פרט למרכזי; ראה תמונה בעמוד הבא). לפי צורת הצבתה במבנה המשקוף ונבדלותה מיתר האבנים מסביבה, מתקבל הרושם שאבן המשקוף הובאה מאתר עתיקות. באורח זה, כל מי שתהה על קיום מנורה יהודית על המשקוף המסגד, נענה שאין זו אלא אבן עתיקה ששימשה לבנייה, ואין לייחס חשיבות למה שחקוק עליה.

40% מתושבי סמוע הם בני השבט אל-מחריק (השורפים), ששמרו על מסורת ישראל עד לפני כמאה שנים. מאוחר יותר המשיכו לשמור על הדלקת נרות חנוכה ושבית וסיפרו על מקורם ביהדות חיבר. הם שמרו על טוהרת השבט והתחתנו בינם לבין עצמם. עשרה מתוכם כבר הספיקו להתגייר או להתחיל בתהליכי גיור. בניהם ובנותיהם נושאים שמות טיפוסיים ליהודים ולא לערבים, למרות שמבחינה מילולית הם בשפה הערבית, כמו שרה, כְּאוֹכֵב (כוכב), עייש (חיים). בעקבות ההתעלמות רבת השנים של השלטונות הישראליים מזהותם היהודית הם כבר אינם מדברים כיום על זהות זו, וכשלוחצים עליהם היום בנושא זה הם עונים "עכשיו אנחנו מוסלמים". למרות זאת, בתחילת ספטמבר 2010 נעצר תושב סמוע על ידי הרשות הפלשתינאית באשמה שנהג מנהגי יהדות בסתר במערה שליד סוסייה, ובכלל זאת הדלקת נרות והנחת תפילין.

רצפת הפסיפס מבית הכנסת במעון, כפי שהיא מוצגת ביד בן צבי

בתל מעון המקראית שליד **מעון** קיימים בית כנסת קטן ומקווה (רק לשם הדגמה, רצפת הפסיפס מבית הכנסת במקום אחר הנקרא גם הוא מעון, ונמצא ליד קיבוץ נירים שמדרום לעזה, מוצגת בעמוד הקודם). **בבית עזיז** היה במרכז הכפר בית כנסת עתיק ומוזנח שהלך ונהרס, עד שלאחר תחילת תהליך אוסלו נהרס סופית ואדמתו נחרשה.

בחירבת ענים אל פאוקה (עילית), הסמוכה לקו הירוק מצפוני, גרים צאצאי יהודים, לאחר שגורשו ב-1948 על ידי צה"ל **מענים אל תחתא** (תחתית), הנמצאת בסמוך לקו הירוק מדרומו, ליד **שני (ליבנה)**. בענים אל תחתא קיים בית כנסת מפואר. **בסוסיא** קיים בית כנסת מפואר שהשתמר היטב. להבדיל מכל כבתי הכנסת האחרים באזור, על פי כתובת שנמצאה בו הוא הפך למסגד (בשנת 787). גם ביישוב זה חיו התושבים במערות עד 1983.

בכל אזור מערות דרום הר חברון וכן **בדוּחָה (אֲדוּרִיָּם)** המקראית) נהוג עד היום נוהל קבורה יהודית השונה מהותית מהנהוג באיסלם: שימוש במערות קבורה, שימור הקברים ועלייה אליהם כל שנה. עד לפני כשלושים שנה היה נהוג בקרב רוב תושבי הר חברון טקס של עלייה לרגל לקבר ביום השנה לפטירה, כאשר הגברים היו נושאים כפות תמרים בדרך לבית הקברות והנשים היו מביאות תמרים למאכל ליד הקבר. באיסלם נהוג מנהג דומה אבל הוא מתקיים בחג של סוף הרמדאן (עיד אל-פיטר) ובחג הקורבן (עיד אל-אדחא) ולא ביום השנה. עניין נשיאת כפות התמרים אינו יהודי והועתק מחגי האיסלם אל יום השנה. כמו כן היו נוהגים באותו יום לטעת עץ בסמוך לקבר אם לא היה שם עדיין עץ, מנהג יהודי שאינו קיים באיסלם. עם הזמן, רק הנשים הוסיפו להגיע לקברים ביום השנה, ופסקו המנהגים לשאת כפות תמרים אל הקבר ולנטוע עצים בקרבתו.

יתר על כן, בכל רחבי הארץ ניתן למצוא בתי קברות מוסלמיים ישנים בהם יש לרבות מהמצבות בסיס אבן (ובקברים מאוחרים יותר – גם של בטון). לעיתים הבסיס מצופה בשיש, גובהו בד"כ מרשים למדי ולעיתים עולה הרבה מעל 30 ס"מ. הנוהג של בסיס לא נמוך למצבה עומד בניגוד מוחלט למנהג הקבורה המוסלמי.

על פי האיסלם המקורי, על בסיס הקבר להיות שטוח. בדרך כלל, הבסיס אינו בנוי כלל, ורק אבן המצבה ניצבת בולטת מעל האדמה לסימון הקבר. התופעה של בסיס בנוי למצבה, שלעיתים הינו אף מרשים למדי, הינה העתקה מדתות אחרות. האיסלם המאוחר מתיר בסיס בנוי לקבר בגובה של עד 30 ס"מ. בסיס גבוה יותר מקובל ברוב המקרים רק אצל פלשתינאים ומצביע על מוצאם היהודי. יתר על כן, במקרים רבים פונה הקבר הפלשתינאי בכיוון ירושלים. הדבר נובע מהמסורת היהודית שבעת תחיית המתים יפנו הקמים לתחייה את פניהם לירושלים.

קבר ליד המסגד הגדול של בני נעים, הבנוי בניגוד לחוקי האיסלם וידוע כקבר של יהודי

תושבי **קרית ארבע** הוותיקים מספרים שעבר ראו הדלקת נרות ב**בְּנֵי נָעִים** בערבי שבת וכן בשבוע אחד בכל חורף. מחד, יתכן שהיהודים האנוסים שבמקום איבדו לאורך הדורות לאחר האינוס את ידיעתם בלוח השנה העברי ולא ידעו על המועד המדויק של חג החנוכה. אולם מאידך, אפשרי שהזזת מועד החג נעשתה במתכוון ונועדה למנוע חשיפה של מקורם היהודי במקרה שיתפרסם שהם מדליקים נרות בחנוכה.

בכל דרום הר חברון נחשבים שבעת המינים, המקודשים ליהדות, כמקודשים וכאסורים לעקירה. באזור זה ובקרב הבדואים בדרום ואצל פלשתינאים רבים במקומות אחרים עדיין נהוג מנהג יבוס וחליצה ברמות שונות של הקפדה. מנהג היבוס בלבד (ללא חליצה) שנוי במחלוקת בסונה המוסלמית. בקוראן המנהג אינו מוזכר כלל. עקב זאת מנהג זה היה מקובל בעבר רק על חלק מהמוסלמים. במאות השנים האחרונות חדל המנהג מלהתקיים ברוב ארצות ערב, ורק במצרים ובקרב פלשתינאים רבים המנהג עדיין קיים, כאשר בקרב הפלשתינאים המנהג (שמקורו ביהדות) מלווה לעתים גם בחליצה.

דוגמה לחשיבות שבעת המינים ניתן לראות אצל משפחת **ג'אבֶּר** מצפון בני נעים, ממזרח לקרית ארבע. בני המשפחה מספרים על מקורם מהמוגרבים היהודים. בין חפצי אומנות השונים המוחזקים בביתם, ניתן לראות, כמוצג בתמונה בעמוד העוקב, ריקוע נחושת ובו תמונת ענבים, שהם אחד משבעת המינים המקודשים ליהדות.

תמונת ענבים, אחד משבעת המינים המקודשים ביהדות, בריקוע נחושת בבית בבני נעים

אנשי השעבין מיאטה מספרים על הימצאות תפילין אצל חמולת אבו סַיִנָה מחברון. בן חמולת אבו סנינה מבני נעים סיפר בחנוכה 2011 על כך שאימו מדליקה גם כיום נרות חנוכה, ושברשותם וברשות קרובי משפחתם חפצי יודאיקה נוספים, רובם עשויים ברונזה. תמונותיהם ותמונות חפצי יודאיקה נוספים מהסביבה מופיעים להלן:

פרסה עם סמלי שבטי ישראל, שבידי משפחה מאבו סנינה

פמוטים מנחושת, נדירים בעיצובם עם מגיני דוד, של משפחה עשירה מאבו סנינה.
כיום מיוצר על בסיס עיצובם של פמוטים אלה, חיקוי זול יחסית, קטן בהרבה ומוזהב, שבו שני הפמוטים מחוברים בבסיס משותף.

מנורת שבת טיפוסית ישנה של שילוב אבן וברונזה מאזור חברון (שנמצאה בדוכן בתחנת דלק ליד יריחו שבעלות בן משפחה שעברה ליריחו מחברון)

קציני צה"ל ששרתו בדרום הר חברון מספרים שבזמן החנוכה ראו נרות דולקים בבתיהם של תושבי **בית עווא**. חנוכה שהיתה בשימוש אצל משפחת **סְלַאִימָה** מבית עווא מופיעה בתצלום להלן:

חנוכה מברונזה (עם כיתוב – כותל המערבי). נקנתה בשנת 2013 ממשפחה בבית עווא, לאחר שנפטרו זקני המשפחה, וזו, במצב הכלכלי הקשה, לא מצאה יותר עניין בחנוכה

מנורת שבת מבית עווא ופמוט מדיר סאמת הסמוכה לה

מנורת שבת ישנה מבית עווא, שנמכרה על ידי צעירי משפחה שהפסיקה להשתמש במנורה, לאחר שזו עברה מספר תיקונים מאולתרים, כולל, החלפת כלי הנר האמצעי

עו"ד קאמאל נאוואש ראש תנועת המוסלמים החופשיים ופעיל שלום מארה"ב, סיפר על אחת מבנות משפחת שְׂרִיף מחברון, הנשואה לבן משפחה אחרת, שקיבלה בירושה ספר תורה עתיק שעבר במשפחתה מדור לדור במשך תקופה ארוכה. במזרח ירושלים מספרים על מנהג היבום שנמצא אצל אנשי חמולת אבו ע'רְבִיעָה שמקורה בחברון, שבניה מונים כ-2,000 נפש ויושבים בחברון ובירושלים, וחלקם נקראים **שְׂעָאווִי**.

בחברון קיימים מספר בתים ישנים עליהם חקוקים מגיני דוד וכן ניתן למצוא חפצי יודאיקה שהתושבים מנסים למכרם. אולם מאחר שאפשרי שכל אלה הם בתים וחפצים שהושארו מאחור בשנת 1929 לאחר הטבח ביהודי העיר ופינוי 600 היהודים שלא נטבחו, אין טעם להציג כאן ממצאים אלה.

דְּרִיג'את הינו ישוב בתחומי הקו הירוק מדרום להר חברון ומצפון מערב לערד. אפילו שהישוב קרוב לישובי הבדואים בסביבה, מתגוררים בו תושבים שאינם בדואים במקורם ועברו מדרום הר חברון לישובם הנוכחי. דְּרִיג'את הינו ישוב מטופח יחסית לישובי הבדואים הסמוכים, ותושביו התאסלמו רק קרוב לתחילת המאה העשרים. גם כיום חלקם מחזיקים בבתיהם מנורות שבת.

בדואים ונוודים אחרים

מטה (אוסף חמולות או שבטים) ה**תַּעְמָרָה**, שבניו נוודים שאינם בדואים, מפוזר מדרום לבית לחם ומרכזו ב**תוקוע** (תקוע העתיקה). המטה, המונה באזור כ- 5,000 בתי אב – 37,000 נפש – נהג לנדוד עד שנת 1967 בין האזור ובין מזרח הירדן, שם מונים בניו כ-70,000 נפש. בעבר השתמש השבט בבית קברות הנמצא ב**חירבת מִינְיָה**, שמצפון מזרח ל**מעלה עמוס**. בבית קברות זה, שהינו כיום הרוס למחצה, ניתן לראות כוכים קטנים בתוך תיבת האבנים בבסיסיהן של חלק מהמצבות, בצידן השמאלי התחתון. זקני המטה מספרים שעד להקמת הרשות הפלשתינאית היו זקנות המטה מדליקות בכוכים נרות לזכר הנפטרים ביום השנה למותם. ואכן, בבדיקה שנערכה לפני מספר שנים עוד נמצא פיה בכוכים אלה. הזקנות הסבירו את המעשה במנהג מדורי דורות.

כוח להדלקת נר שמן בשמאל תחתית המצבה בבית הקברות הישן של חירבת מיניה

גם זקני שבט ה**נְּשִׁאִידָה** הבדואי, המתגורר בכפר תעמרה ובסביבת מעלה עמוס (ממזרח לחברון), מספרים על מנהג דומה שהיה נהוג בקברותיהם של ראשוני השבט. אנשי המח'אמרה מספרים אף הם על קיום אותו מנהג, וגם אצלם מדובר על אבן החסרה בצידה השמאלי התחתון של חזית תיבת הקבר.

בישוב נוסף ועתיק של התעמרה, **חירבת בית תַּעְמָר** שמצפון מערב ל**הרודיון** ולתקוע (במקור **בית יַעְמָר**; האות "תיו" שבסוף המילה הראשונה "בית" שוכפלה

דרך הדיבור המהיר לתחילת המילה השנייה "יעמר"), אפשר למצוא את הבתים העתיקים ביותר של התעמרה, בתים בעלי כיפות בגותיהם, לצד בתים חדשים שנבנו לאחרונה. ניתן גם למצוא שם את שלוש המשפחות השורשיות ביותר של התעמרה, שמהן יצאו כל עשרות אלפי בני התעמרה הגרים בסביבה ובירדן ומכפר זה קיבלו את שמם. הראשונים שיצאו, התרחקו מהכפר עם עדרי הצאן שלהם, בגלל מחסור במרעה במקום. כך הפכו אנשי התעמרה לנוודים, בתורם אחרי מקומות מרעה.

החלק המעניין ביותר בישוב הוא בית הקברות של התעמרה, העתיק יותר מזה של חירבת מיניה, ועל שתיים מהמצבות הישנות שבו חקוקים מגיני דוד. בית הקברות ממשיך להיות פעיל גם כיום, ולידו מסגד פעיל. בבית קברות זה נמצאה עדות לאיסלום בכפיה של התושבים, כמצורף בתמונות של ארבע מהמצבות הגדולות ביותר, המוצבות במקום הגבוה ביותר בבית הקברות (כלומר, הן המכובדות ביותר):

מצבה ובראשה מגן דוד שתוכו סותת לצורך הסתרה, אבל בצורה שלומיאלית (כנראה על ידי מישהו שהוכרח לכך, אבל לא היה שלם עם המעשה)

תמונות המצבות מהוות הוכחה לאיסלום כפוי – כי כשיש התאסלמות שלא מרצון שורר פחד, ורק אז עולה צורך להסתיר עבר יהודי, עד כדי שנאלצים לחבל בקברי אבות לצורך הסתרה זו. בושה בלבד אינה סיבה למעשים כאלה, ובפרט בדרך המותירה עקבות. גם גובה הבסיס אינו מותיר ספק באשר לאי היות הקבורים מוסלמים.

מצבה ובראשה חקוק מגן דוד קטן יותר, שחלקו התחתון סותת להסתרתו כדי שידמה לכוכב מחומש (לו היה במקור מחומש, לא היה צורך לחבל במצבה כדי להסתירו)

מימין: מצבה עם כוכב מחומש וסהר – חיקוי של המנהג היהודי. המצבה היא מהתקופה של הקודמות, אך הסמל נקבע מעל שכבת טיח, המסתירה סמל שהיה חקוק קודם משמאל: מצבה מאוחרת יותר, ובה כבר נחקקו מראש הסמלים המוסלמיים

כניסה לבית ישן בכפר תנוח הצמוד להרודיון,
עם שני פרחים משושים מעל הדלת, כתחליף הסוואתי למגיני דוד.
 בכי הגורל הוא שפנים הבית נשרף במסגרת פעילות תג מחיר, ובעליו, בן ה-102,
 שזוכר עדיין את הדגל הטורקי מעל ההרודיון, הוכה והחליט לעזבו.

מנהג יהודי שנהוג עד היום **בכפר תנוח**, אצל ענף התנוּחָ של חמולת זֵיר ממטה התעמרה, הוא הפרשת חלה. במשך הדורות בכפר הסמוך להרודיון, לצד הדרך **לנוקדים**, העבירה כל אם לבנותיה, לפחות באחת המשפחות בענף, את המנהג לזרוק מעט בצק לאש בזמן אפיית הפיתות. ההסבר שניתן הוא שהמעשה מביא ברכה. אחד מבני הכפר זוכר שאימו הדליקה נרות בערב שבת, ששמו בינקותו, עד למלחמת השחרור היה אוהד, ועקב המלחמה נאלץ אביו לשנות את שמו, ואז ליתר בטחון קרא לבנו מוחמד. בני הענף מספרים גם ששם הענף במקור היה נוח, אבל בגלל אותן נסיבות הוא שונה לתנוח, אולי במקביל ובדומה לשינוי השם בית יעמר לבית תעמר. במשפחת **דְּוִיב מְזַעְתְּרָה**, גם היא ממטה התעמרה, קיים עד היום המנהג להתפלל צפונה בכיוון ירושלים במקום דרומה בכיוון למכה.

השחיטה הנהוגה בשבט **אל-הוּזַיִל מרהט** הינה שחיטה יהודית כשרה (שכמובן שלא הוכרה ככזו על ידי הרבנות וגם איש לא ביקש זאת). כמוה גם השחיטה בחמולת הַשְּׁוּי, גם היא מרהט, שבקרבה נהוג עד היום לאכול מצות בפסח לצד דברי מאפה רגילים. בשבט אל-הוּזַיִל נהוג מנהג הפרשת חלה בעת אפיית פיתות. כמו כן נהוג אצלם לערוך סעודה לכבוד המת שבוע ימים לאחר פטירתו, מנהג שהוא שריד של מנהג השיבעה היהודי ואינו קיים באיסלם. כדי להסוות

זכר זה של היהדות ממשיכים בסעודות דומות גם לציון שבועיים ושלושה לפטירה. ישנם בדואים זקנים החובשים כיפה מתחת לכפייה. מאחר ומעולם לא היו הבדואים צריכים להסתיר כיפה מוסלמית, סביר להניח שהכיפה היתה במקור כיפה יהודית. ברשות אחד מבני שבט **א-טורי** מרהט, הטוען ליהדותו, נתגלו לאחרונה תפילין. כדי לחגוג את ראש השנה עולים בני השבט פעם בשנה להר ועורכים חפלה גדולה. המועד אינו ראש השנה ממש, כדי לא להסגיר את מקורו היהודי של המנהג. כמו כן, חלק מבני השבט מדליקים נרות שבת ואינם נוסעים בשבתות.

שבט **אל-קרינאוי** הוא השבט הגדול ברהט (כ-17,000 נפש) ובניו יושבים גם ב**ישוב אבו קרינאת** שמדרום לכביש בין באר שבע לדימונה. בני השבט מספרים על מנהג מעשר לעניים שהיה נהוג בעת איסוף גרגירי החיטה. מתוך ערמת יבול גרגירי החיטה הם נהגו להפריש כוס אחת לעניים על כל תשע כוסות שלקחו לעצמם (זאת בניגוד לחמישית היבול הנהוגה באיסלם). בני השבט נוהגים עד היום לאכול סופגניות בחנוכה.

אקדמאי בדואי מדרום הארץ ציין בדיון שהתקיים ברדיו בסוף ינואר 2011, כי הבדואים בדרום הארץ נוהגים כמנהג ההלכה היהודית ואינם מתירים כלל תרומת אברים מהנפטר, זאת בניגוד להלכה המקובלת באיסלם. לאמיתו של דבר, הנהוג הבדואי מבוסס על ההלכה היהודית מן העבר, וכיום ההלכה היהודית מתירה תרומת כליה אחת מהנפטר ולא דבר נוסף. ההלכה המוסלמית לעומת זאת, מתירה אף היא כליה אחת, אך בתקופה האחרונה קיימות הלכות שונות בארצות שונות, כמו זו שבמקרה בו נתן הנפטר לכך את הסכמתו, מותרת תרומה ללא הגבלה, או אחרת המאפשרת זאת אם משפחת הנפטר הסכימה לכך.

בענף של שבט **אל-עזזמה** המתגורר בצפון הארץ נהוג עד היום, על פי מסורת שהועברה מהזקנים, מנהג נידה האורך שבוע לאחר סיום המחזור. כפי שכבר הוזכר, אורכו של המנהג מקובל רק בהלכה היהודית. כמו כן, הם נוהגים לגדל פיאות אבל למשוך אותן אל מאחורי אוזניהם (לצורך הסתרת המנהג היהודי). בקרב שבט **אל-סייד מחנה**, הסמוכה לצומת תל-שוקת שמצפון לבאר שבע, מתקיים עד היום מנהג היבום. בצפון הארץ אנשי שבט **אל-הייב מזריר** מספרים על מנהג הפרשת חלה שהיה נהוג אצל הנשים כל עוד אפו את הפיתות בבית. גם בשבט **מזריב**, השייך למטה אל-הייב ומתגורר בסמוך, מספרים על הפרשת חלה, וכן על מנהג של זריקת מלח נגד השדים שהיה נהוג בעבר, מנהג לא מוסלמי הקיים רק בקרב יהודי עיראק ומרוקו.

אוסף השבטים הבדואים הקטנים הנקראים "**מעני**", שמקורם ומקור שמם

הוא מהעיר **מען** שבירדן, מורכב רובו ככולו מקבוצת שבטים המשתלשלת משבט ה**זַבְּאֲרָה**. אחד מנכבדי הקבוצה סיפר שכל שבטי הקבוצה נהגו עד לאחרונה לערוך ברית לבניהם בגיל שבעה ימים, פרט למקרים שבהם יד המשפחה לא השיגה לשלם את הוצאות החגיגה, ואז נדחתה הברית עד גיל שנה. כיום הם עורכים את הברית עם יציאת התינוק מבית החולים, ואפילו עוד בבית החולים עצמו בגיל יומיים. המנהג שהתקיים בעבר – ועדיין זכור – בנושא האבלות בקרב שבטי המעני, הוא של שלושה ימים בגלוי והשלמה לשבעה בסתר. עד לחתימת הסכמי אוסלו עוד היה נהוג בקרבם לקרוע את בגדי בני הקירבה הראשונה בזמן הקבורה. ההשלמה לשבעה הומרה כיום, לצורך הסוואת המקור היהודי, לסעודה לכבוד הנפטר עשרה ימים לאחר הפטירה, ובדומה לנהוג בשבט אל-הווייל, נערכות סעודות נוספות כאלו לאחר שבועיים, ולעיתים אף לאחר שלושה שבועות. כמו כן, יום השנה לפטירה מצוין בעליה לקבר הנפטר ובסעודה. שינויי המנהג המתמשכים גרמו במידה מסוימת לזילות מנהג האבל, וכיום יש ביניהם שאפילו אינם מגישים בשר למבקרים בשלושת ימי האבל. מנהג נוסף המקובל בקבוצת שבטי הזבארגה הוא מנהג היבום. הקבוצת כוללת את שבט הזבארגה שברובו מתגורר בלוד ובירדן, את שבט **נְסֶאסְרָה** מרהט ומהפזורה בנגב, את שבט **אבו חֶאמֶד** המתגורר מצפון לרהט, את שבט **אבו עַבִיד** מירדן, ואת השבטים **אבו ג'ֶזָאר**, **אבו מוּחַאָרַב**, **אל-ר'לֶבֶן** ו**אבו סַלְיִח**, כולם מרצועת עזה. באחד השבטים ברהט נהוגה עד היום הדלקת נרות בסתר.

איש מערכת הבטחון הירדנית סיפר שבעת ביקור אצל משפחה משבט חֲוִיתָאֵת ה**בדואי** בוואדי מוסא שממזרח לירדן, גילה שברשות המשפחה תפילין, שאותן הניחו, תפילין של ראש ושל יד כאחת, ואף הציעו לאורחיהם להניחן כסגולה לריפוי כאבי ראש. מנהג נוסף הנהוג בשבט זה עד היום הוא להמשיך בסתר את ישיבת האבל בבית לאחר סיום האבל הרשמי בן שלושת הימים כנהוג באיסלם, עד שיושלמו שבעה ימים. במשך כל השבעה לא מוחלפים בגדי האבלות. שבט החוויתאת שייך למטה התיאהא, הוא נחשב למכובד ביותר ובניו ידועים כלוחמים אמיצים. ידוע שבעבר הרחוק היו בקרב בניו שודדים ועד היום הם נחשבים ללוחמים שכירי חרב איכותיים. מספר חמולות פלשתינאיות מתגאות במוצאן מהחוויתאת, לא תמיד בצדק.

המשפט הבדואי, המקובל גם בקרב פלשתינאים רבים שאינם בדואים, וכן בקרב בדואים שהינם ערבים אותנטיים, מבוסס על משפט התורה בשינויים מחויבי המציאות. למשל, הורג בשגגה דינו, בהעדר ערי מקלט – גלות ממקומו. בספרם המשותף **ארץ ישראל בעבר ובהווה**¹ משנת 1918 בתרגומו לעברית, כותבים דוד בן גוריון ויצחק בן צבי על המשפט שהיה נהוג בארץ. הם ייחסו

משפט זה בעיקר לפלאחים, שהיו באותה שנה רוב מוחץ של האוכלוסייה הלא יהודית בארץ. רק מאוחר יותר משפט זה קיבל את שמו הנוכחי (בדואי), מאחר ורוב השופטים היו שייחים בדואים:

"חוקי אברהם" – בימים קודמים, ימי שלטונם החזק של השייחים, כשניתנה להם הסמכות לשפוט בעצמם את הפלחים, היו נוהגים לפי חוקים מסורתיים שלהם, ואלה היו נבדלים בתכלית מן החוק הרשמי של האיסלם המקובל בבית המשפט של המדינה. חוקי הפלחים או נוהגי המשפט הלא כתובים נקראו "שריעאת אל חליל" – חוק אברהם אבינו [הוא החבר על שמו נקראת חברון – חליל], בניגוד לשריעאת מוחמד, נביא הערבים. הפלחים כיבדו מאוד את "חוקי אברהם אבינו", כלומר המנהגים המקומיים, עתיקי-היומין, של אבותיהם, ואילו חוקי מוחמד – המסורות המשפטיות הערביות – היו זרים להם.

בקרב השבטים הבדואים של מטה התיאהא (כמו אל-הוזייל; זהות השבטים האחרים במטה תפורט בפרק מאוחר יותר) מקובל שהיולדת נשאת טמאה 40 יום לאחר הלידה ונאסר עליה להכין אוכל לאיש פרט לעצמה. מנהג זה, שאינו מוסלמי, מקובל גם אצל החרדים. כמו כן מקובל אצלם מנהג פדיון הבן – שחיטת קורבן צאן 40 יום לאחר הולדת הבן הבכור.

בנוסף למשפחת השווי הבדואית, במשפחת **מור** מהשבט הבדואי לשעבר **שַׁעְבִּין**, המתגורר בדרום יאטה, נהוגה אפילו אפיה עצמית בבית של מצות שמורות לפסח. מנהג אכילת המצות על ידי לא-יהודים אינו מוגבל לבדואים. בהמשך יוזכרו מקומות נוספים בהם הדבר נהוג אצל משפחות לא יהודיות בארץ. נסתפק כאן בסיפורים על כך, שבאזור בית לחם יש ביקוש רב למצות לקראת הפסח. כשמגיעה למקום משאית מישראל עמוסה במצות, כל החבילות נחטפות (בתשלום) ישר מהמשאית, עד כי לא ניתן לפרוק אותן לחנות אליה הן מיועדות. על כך, שתושבים מנצרת ואף **משפּרעם** מגיעים לפני כל פסח לנצרת עילית על מנת לקנות שם מצות. על כך, **שכפר קאסם**, הסמוך ל**ראש העין**, קונים מקומיים מצות לפסח המשווקות בכפר עצמו.

אפשר אמנם לטעון על כל מקרי צריכת המצות מלעיל, שהמנהג נובע מאהבת מצות גרידא, ושקנייתן לפני הפסח בלבד נובעת רק ממחירן הזול באותה עת. אולם, מכלל סיפורי המעורבים ועדויות אחרות עולה, שלפחות מקורו של המנהג אצל תושבים אלה אינו נובע רק מתאוה מוגברת למצות, העולה משום מה בתחילת האביב.

שבט ה**סווארְקָה**, היושב בשכונת **סַג'עִיָּה** שבעזה, בתעמרה וממזרח לירדן, מעיד על מנהגים יהודיים לרוב שהיו נהוגים בו בעיקר בעבר: הפרדת בשר

מחלב, התכנסות לתפילה במקום סודי, הכנת חלה לשבת, הדלקת נרות בערב שבת, טבילת נשים במקווה. בפי שכניהם נקראו בני השבט יהודים וחנואג'יה (אדון שאינו ערבי). נשות אותו חלק מהשבט המתגורר כיום בכפר תעמרה שליד **מעלה עמוס** נוהגות עד היום לקיים את מצוות הפרשת חלה. עד לפני מספר שנים נהגו האלמנות לקרוע את דש הבגד בעת הלוויית בעליהן. השבט מל את בניו בגיל שמונה ימים, מקיים את מנהג היבום וזקנות השבט מספרות שהם חונכו על כך שבני השבט הם אור לגויים.

מנהג אחר הנפוץ אצל הזקנות במקום הינו הדלקת נרות במוצאי ימי חמישי וששי. המנהג המקורי של ימי ששי (ערב שבת) היה נדרש מדי פעם להסתרה. בתקופות בהן השלטונות רצו להקפיד במוסלמיות התושבים, פקחיהם הגיעו בימי ששי לבדוק האם הודלקו הנרות, והנתפס נענש קשות. בלית ברירה, כדי לא להיות מואשמים ביהדותן, הדליקו הזקנות את הנרות באותן תקופות קשות בימי חמישי בהם אף אחד לא בא לבדוק. כשהתאפשר הדליקו גם בימי ששי. לפעמים לא ידעו בימי חמישי אם בששי יתאפשר, כך שיצא שהדליקו בחמישי, ליתר בטחון, ולאחר מכן התאפשר להדליק גם בששי והנשים לא ויתרו על המצווה. מנהג של הדלקת נרות במוצאי יום חמישי נמצא גם בחמולת **אבו סַיִינָה** מחברון וגם אצל משפחות ממזרח ירושלים.

אנשי שבט ה**כַּעֲבֻנָה** יושבים ברובם בשוב המבודד **כעבנה** שמדרום לתעמרה (ממערב לים המלח) וכן ליד עטרות וביאטה, כאשר ענף מהשבט בשם **רְוֵעִין**, הועבר על ידי הממשל הישראלי צפונה לאזור תעמרה (למניעת מריבות עם אנשי בני נעים). בני השבט נוהגים לשבת עד היום שבעה על הנפטר, למול את בניהם שבוע לאחר הלידה וכן מקיימים את מנהג היבום.

ירושלים והסביבה

בנחלִין שמדרום מערב לירושלים ידוע על בתים ישנים רבים שהיו במקום (אך לא נשארו על תילם עקב הריסתם לצורך בניה מחדש) ושהיה חקוק בהם מגן דוד באבן של ראש קשת משקוף הכניסה לבית (כמו ביאטה). לאחר 1948 כאשר נזקקו המקומיים להסביר את הימצאותו של המגן דוד בפתח ביתם, תרצו זאת בכך שהבתים נבנו על ידי יהודי גוש עציון (שפוננו במלחמת 1948) ושהאחרונים חקקו את המגן דוד מבלי לקבל את רשות בעלי הבתים. העובדה שרוב הבתים הישנים נבנו שנים רבות לפני ההקמה הראשונה של גוש עציון לא הפריעה לאיש.

מגן דוד יפה ביותר ושמור היטב, וללא כל תרגילי הסוואה, נמצא חקוק באבן ראש הקשת של משקוף הכניסה לבית סמוך **לנבי סמואל** (קבר שמואל הנביא) שבפאתי ירושלים. אבל גם פה היתה נחוצה הסוואה כלשהי: לפי עדות שנמסרה על ידי המקומיים לשעבר, האבן החסרה מעל לסמל המגן דוד הוסרה בעבר על ידי בעל הבית כדי לשים במקומה עפר ותבן ולשתול בהם צמח שיסתיר את המגן דוד מבלי לחבל בו. אנשים אלה העידו גם על כך, שמעל רבים מפתחי בתים אחרים בכפר, שנהרסו לאחר 1967 כדי להקים גן תיירותי במקום, היו חקוקים סימני מגן דוד.

מגן דוד מעל פתח הכניסה לבית ישן ליד קבר שמואל הנביא

בענאתא שממזרח לגבעה הצרפתית בירושלים קיימת מתחת למסגד מערה ובכניסה אליה חקוק באבן מגן דוד. המקומיים מספרים ששם נקברה **ענת**, בתו של הנביא **ירמיהו**, ושהישוב נקרא על שמה.

מקרה דומה ובו עירוב מגיני דוד, כוכב מחומש, חרמשים ופרחים משושה ומשובע (כדומה למה שנמצא ביאטא), כולם מובלטים, מצוי מעל דלת הכניסה של בית פלשתינאי במקור משכונת עין כרם של ירושלים (ראה תמונה שניה למטה). כאן לא נמצאה עדות מסבירה מאחר שכל תושבי השכונה ברחו כפליטים ב-1948.

מגיני דוד לצד סימנים מוסלמים מעל דלת הכניסה לבית פלשתינאי בעין כרם
(הצילום באדיבות הציירת הירושלמית דבורית בן שאול)

מגן דוד מוסווה במעגול, חקוק על אחד הבתים הישנים בשכונת מלחה הישנה (שעד 1948 לא התגוררו בה יהודים. עקב מצבו השמור היטב יתכן שהוא חדש, באדיבות זאב ברקן).

שלושה מגיני דוד, מסובבים קמעה לצורך הסוואה, מעל דלתות יציאה למרפסות בקומתו השנייה של בית ישן בעין כרם (באדיבות זאב ברק)

תמונת תקריב של אחד ממגיני הדוד מהתצלום הקודם. נראה היטב שהמגן דוד מסובב.

בחמולת **נאסים-סולימאן** (בה כל אחת מהמשפחות נושאת אחד משני שמות אלה) **מבית חנינא** שבצפון ירושלים מספרים על מקורם היהודי. החמולה מונה כיום 200 איש בבית חנינא ועוד כ-300 בארה"ב. מתחקור מנהיגיהם, שהמקור של חלקם לא היה ידוע כלל לבני החמולה שתחקרו, מתברר שהיה נהוג שם בעבר מנהג הפרשת חלה, ואילו גם כיום ממשיכות המשפחות בישיבת האבל עד להשלמת השבעה לאחר שלושת ימי האבלות הרשמיים שבהם מגיעים זרים לנחמם. מתברר שבימי האבל חייבים אחרים, לא בני משפחת הנפטר הישירה, להגיש את הכיבוד לאורחים (כמקובל אצל חלק מהיהודים אבל לא אצל המוסלמים). מנהג מילת הבן נערך שבעה ימים לאחר הלידה, וכן נהוג בקרבם טקס פדיון הבן, שאינו קיים באיסלם, אך בשונה מהמנהג היהודי – הוא מתקיים ארבעים יום לאחר הלידה, וכן הוא נערך עבור כל הבנים והבנות, ולא רק לבן הבכור שלושים יום לאחר הלידה כנהוג ביהדות. הטקס מלווה בהקרבת קורבן צאן לצורך הפדיון, ונאמרת בו ברכת הקורבן לשם הפדיון. לעתים, כשאין בידם של בני המשפחה להשיג בן צאן לקורבן, הטקס נדחה ל-60 יום לאחר הלידה ואף ליותר – עד לגיל 12 שנים.

בני החמולה מספרים על מגיני דוד שהיו מסותתים על משקופי האבן של דלתות הכניסה בבתים ישנים רבים בכפר, שכולם כבר נהרסו כדי לפנות מקום לבתים גבוהים יותר. עוד יודעים הם לספר על יהודים מחיפה ומהמושבה הגרמנית בירושלים שבזמן ההריסה קנו את אבני המשקוף שעליהן חקוקים מגיני הדוד, לרוב כדי לעשות בהן שימוש בבנייה חדשה. בבית אחת ממשפחות החמולה נמצאו שני זוגות פמוטים מברונזה. בעל הבית סיפר שקיבלם מסבתו, אך דאג לציין שניתן לקנות פמוטים מסוג זה גם כיום בעכו העתיקה ובירושלים העתיקה. בעלת הבית סיפרה שהיה נהוג בחמולה להדליק נרות בפמוטים כל מוצאי יום חמישי.

שני זוגות פמוטים מברונזה בבית משפחה בבית חנינא

מצבה ועליה מגן דוד שחובל חלקית להסוואה, בחזית בית הקברות בממילא שבירושלים, שהיה בית הקברות המוסלמי העיקרי של העיר מהמאה ה-13 ועד שנת 1948. כמעט כל המצבות שם פונות לכיוון הר הבית (מזרח-דרום-מזרח), ובאופן ברור לא לכיוון מכה. בסיסן של חלק מהמצבות שם גבוה בהרבה מ-30 ס"מ.

מצבה בחלקו האחורי של אותו בית קברות ירושלמי, הנקרא ממלוכי, ועליה סימן מנורה.

מרכזה עתיק היומין של חמולת **בְּשִׁיתִי** היה בשכונת **חֲאָרֶת אל-יְהוּד** (שכונת היהודים, ששמה הוסב ל**חארת אל-שָׁרֶף** – שכונת הכבוד), הגובלת ברובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים, מיקום שיש בו כדי להצביע על מקורה היהודי של החמולה. אחד מבני המשפחה רכש את בית הכנסת **החורבה** ברובע היהודי ובנה שם מבנה, לאחר שקודם לכן, בשנת 1720, נשרף בית הכנסת (בגלל חוב שלא שולם למוסלמים שבנו אותו על פי הזמנת **רבי יהודה חסיד**, שעלה לארץ מפולין בראש אלף חסידים בשנת 1700). המשפחה היתה מכובדת ביותר, ובמשך שנים רבות ראשי עיריית מזרח ירושלים נמנו עליה. עם התרחבות המשפחה עבר חלקה העיקרי לכפר **בְּשִׁית** (ע"ש **שֵׁת**, בנם של אדם וחווה), שנקרא ע"י האנגלים **אֶשִׁית**.

בשנת 1948 ברחו בני המשפחה מהכפר בראשות ארבעה אחים, והתפצלה לארבע חמולות: אחת ברחה ל**חאן יונס**, שם קיבלה את השם **פולב**, שתיים ל**בית אולא**, שם אחת נשארה בשם המקורי והאחרת קיבלה את שם החמולה **סֶלְחִין**, והאחרונה חזרה לעיר העתיקה בירושלים ומשם המשיכה ברובה לירדן. על חורבות הכפר הגדול ורב הקרקעות הוקמו מספר מושבים משני צידי כביש 41 המוביל מאשדוד מזרחה לגדרה. עד לאחרונה היה נהוג בקרב בני החמולה לערוך ברית מילה שבעה ימים אחרי הלידה, אבל בדומה למנהג אצל משפחות פלשתינאיות אחרות, לאחרונה הברית נערכת בסמוך להוצאת התינוק מבית החולים לאחר הלידה. מנהג האבלות הנהוג בחמולה הינו כמו בשבט אל הווייל – כדי להסתיר את המנהג היהודי – שלושה ימי אבל כנהוג באיסלם, אבל סעודות לכבוד הנפטר שבוע, שבועיים ושלושה לאחר הפטירה בימי חמישי כדי להסוות את המנהג היהודי. בעבר היו נהוגים אבלות בת שבעה ימים, פדיון הבן 40 יום לאחר לידת הבן הבכור, וכן חליצה ויבום. החמולה, המונה ממערב לירדן כ-8,000 נפש, מפוזרת כיום בסביבת ירושלים, בחאן יונס, בעזה, בשכם, בירדן, בדמשק ובארה"ב. אחת הסיבות לפיזור של החמולה, אם כי לא העיקרית שבהן, עניינה גירוש חלק מבני החמולה ממקום מושבם בעיר העתיקה לאחר שנת 1967, עם חזרת היהודים לרובע היהודי ולסביבתו.

ברשות השייח של החמולה מגילת יוחסין מלפני 300 שנה, הכתובה על יריעות עור צבי המחוברות לאורך של 16 מטרים, וחוזרת אחורה עד לשת, שעל שמו נקראת המשפחה. הכתיבה ביריעה נפסקה בתחילת המאה העשרים, לאחר שהחמולה היתה כבר גדולה יתר על המידה. לפי המסורת המשפחתית, פתיחת היריעות ללא הקרבת כבש גורמת למספר מקרי מוות בחמולה. על פי הכתוב במגילה, המשפחה מייחסת עצמה לאברהם אבינו, לישמעאל ול**עבדול מוטאלב**, סבו של מוחמד (בן שבט **פּוּרִיִּשׁ** הערבי, שהיה בן הדת היהודית והתאסלם בהשפעת נכדו).

חמולת **בְּיָבִי**, מונה כ-700 נפש ומתגוררת במקומות שונים במזרח ירושלים (בעיר העתיקה, בראש **אל-עמוד**, **אבו טור** ועוד), וכ-1200 נפש נוספים בירדן

(בזרקא ובמספר ישובים קטנים יחסית). בניה יודעים היטב על מקורם היהודי. הם מספרים על מקורם ממטה **בְּנֵי חֲאָרֵת** (בני החורש) מסעודיה שכבר שם הם היו יהודים אנוסים לאיסלם. גם ברשותם היתה מגילת יוחסין מעור צבי שאבדה להם, אשר בעת פתיחתה היו מקריבים קורבן כלשהו, החל בתרנגולת וכלה בכבש. המשפחה מספרת על עריכת ברית מילה בעבר בגיל שבוע וכיום כשלושה ימים לאחר הלידה, וכן יודעים בה על סבתא שהיתה אוכלת את הערלה כסגולה לאריכות ימים, מנהג שניתן היה למצוא גם בקרב יהודי מרוקו.

האבל נמשך אצל חמולת ביבי, לאחר שלושת הימים ההנהוגים באיסלם בהם מבקרים אורחים שונים, עוד כשלושה עד ארבעה ימים בקרב המשפחה המצומצמת. בדומה לנהוג אצל שבט אל-הוזייל הם עורכים סעודות לכבוד הנפטר בימי חמישי כשבוע, שבועיים ושלושה לאחר הפטירה. הם עולים לקבר ביום השלושים כנהוג ביהדותה ולא באיסלם, ועושים אזכרה לאחר 40 יום (מנהג מוסלמי) ולאחר שנה (כנהוג ביהדות בלבד). ברשות אחת המשפחות בחמולה המתגוררת בעיר העתיקה פמוט בעל שלושה קנים. הם מספרים על זקן בשם **איברהים ביבי** שנפטר בשלהי שנות ה-80 של המאה הקודמת, שהיה אומר לכל צעיר במשפחה: "אתה אינך מוסלמי, וואלה אתה יהודי".

במשפחת **דָּג'אני ומוזאפר** ידוע שהיה נהוג אצלם עד לפני מספר עשרות שנים, עוד כאשר התגוררו רובם בעיר העתיקה, להחזיק את הכסות בהן השתמשו לשתיית חלב וכן לשטפן, בנפרד מהחזקת ושטיפת יתר כלי האוכל והבישול.

פרופ' דלמן הגרמני כתב ב-1908 על פלחים מסביבת הרטוב של היום, המגיעים למזבח עתיק יומין ליד **צרעה**, הנקרא **מזבח מנוח**, שוחטים שם כבשים ומתזים את דמם על דפנות המזבח – מנהג יהודי שאינו קיים באיסלם.

לא ניתן לסיים תת-פרק זה על העיר שחשיבותה ההיסטורית כה גדולה, ללא הצגת אחד הדברים המדהימים, שלמרות שקשורים בו עצב וסבל רבים, אי אפשר שלא לקרוא לו צחוק הגורל או לפחות תענוע ההיסטוריה. התמונה הבאה מסמלת יותר מכל את האיוולת שבקיום הסכסוך – מגיני דוד בدير יאסין:

מגיני דוד מעל חלון ודלת בית אחר בدير יאסין. הימני נראה כשיחזור ישראלי אחרי 1948

מגיני דוד בקשתות החלונות בכניסה לבית בדיר יאסין (גבעת שאול) ותקריב לאחד מהם
(הצילום באדיבות אמנון קנדל)

כיתוב עם מגיני דוד מעל כניסה לבית נוסף בדיר יאסין. בתקריב למטה ניתן לראות בתוך מגיני הדוד את המילה "סולימאן" במשמעות "חותם שלמה" הבא לתת הכשר מוסלמי לסמל היהודי. מאחר שבעלי הבית התעקשו להשתמש בסמל הבעייתי הם נאלצו לחתמו בצורה זו כ-"כשר לאיסלם".

**בית ישן (בית השופט) ליד מנזר מר אליאס בירושלים ובראש עמודי שער הכניסה לחצר מגיני דוד. (בצילום התחתון תקריב של ראש אחד העמודים).
הצילומים באדיבות זאב ברקן.
המקום היה בשליטת ירדן עד שנת 1967 ולכן לא היה של יהודים**

**בית בבית לחם הישנה (בצילום התחתון תקריב) ומעל אחד החלונות,
חקוקים בתוך קשת – שני מגיני דוד**

קשת ובה כוכב משושה באחד הבתים בבית לחם הישנה

השומרון

מצב דומה למה שהתרחש בנושא עיתוי החנוכה בבני נעים קרה גם בעֲוֹרְתָה שמדרום לשכם, שם צמו זקנים, לפי מסורת שקיבלו מאבותיהם, יום אחד בשנה בתאריך הסמוך ליום כיפור. יתכן שצום זה נערך לפי לוח השנה השומרוני, השונה במידה מסוימת מזה היהודי (השומרונים הינם רובם ככולם צאצאי שבטי אפרים, מנשה ובנימין, שנשארו בארץ עוד מתקופת בית ראשון; שלא כדעה הנפוצה, בתקופת בית שני רק מיעוט זניח מקרבם היו כותים, ועל כך קיימים סימוכין הלכתיים משכנעים). אולם, גם כאן סביר להניח שהזזת הצום נעשתה כדי לא לאפשר לאחרים גלות שמנהגי היהדות עדיין נשמרו על ידי התושבים. עד שנת 1912 גרו בכפר יהודים ושומרונים בגלוי. בעקבות פרעות שערכו בהם באותה שנה שכניהם המוסלמים, חציים ברחו וחציים התאסלמו.

בסֶרְטָה שממערב ל**אריאל** קיימים כיום מספר בתים עם סימן מגן דוד חקוק עליהם. בני הכפר מספרים על כך שהם היו במקורם יהודים. בית הקברות המקומי מכיל מצבות רבות שבסיסן גבוה מהמקובל באיסלם ועל חלקם יש עדיין סימני שיעור נרות שהודלקו עליהם. במרכז הכפר על ראש גבעה הבולטת בשטח ישנו סלע ענק ובראשו וואלי (קבר צדיק) בשם **שייח' עבדאללה**. עד לפני כעשר שנים היו התושבים באים אליו כדי להתפלל בבקשה לגשם בשנות בצורת, או שנשים עקרות התפללו לילד, כל זאת תוך שהיו מדליקים שם נרות. עד שנת 1986 ניצבה מעל הקבר מצבה שמשכה אליה גם יהודים שהגיעו להתפלל במקום. הדבר הכעיס חלק מהמקומיים ואחד מהם הרס את המצבה. בעבר הלא רחוק נהגו הגברים בסֶרְטָה להגיע לתפילה במערה נסתרת (כנראה זו שבתחתית הסלע). מתקבל ביותר על הדעת שהחשאייות נבעה מתפילה לפי דת שאינה מוסלמית, שלפי יתר בעדויות מהמקום היתה הדת היהודית.

הסלע הגדול על הגבעה במרכז סרטה ועליו קבר השייח' עבדאללה ובתחתיתו מערה

המסגרת המלבנית של בסיס הקבר ההרוס של שיח' עבדאללה על הסלע הגדול בסרטה

מערה בתחתית הסלע הגדול בסרטה בה התקיימה כפי הנראה התפילה בסתר

זקני הכפר מספרים על מקורם מאב יהודי ממשפחת **מַסְלַח** שעקב ריבוי בניה התפצלה לארבעה ענפים, לפי בניו של אותו אב: **סָאֵלַח**, **סְרְסוֹר חָטִיב** ומסלח – האחרון היה בן זקונים שנולד מיד לאחר פטירת האב ונקרא על שמו. השומרונים מהר גריזים טוענים שאנשי סרטה היו בעבר שומרונים, מה שאולי נכון חלקית, אבל אפשרי גם שבני הכפר היהודים התחתנו עם נשים שומרוניות (או ההיפך) וזו הסיבה לטענה זו. המפורסם מבני המקום היה **עיסאם סרטאווי**, איש אש"ף הראשון שקיים מגיעים עם נציגים ישראלים ושילם על כך בחייו. סביר שהידע על מוצאו היה מניע עיקרי ללקיחת סיכון כה גדול.

בפִּיזָה הסמוכה לסרטה מצפון מערב לאריאל, היה נהוג עד לאחר מלחמת ששת הימים להדליק נרות בערב שבת בשני כוכים בתוך וואלי לרגלי קברו של אדם בשם **שיח' עלי**. מחפשי עתיקות כבר הספיקו להרוס חלקית את הקברים במבנה.

למעלה: וואלי שייח' עלי בבידיה. מתחתיו: כוכים לנרות שבת בקירות פנים המבנה

ידוע לפחות על משפחה אחת שם שבה אבי המשפחה המשיך עד יום מותו ללמוד מספרי קודש יהודיים שהיו ברשותו. על בתים ישנים ו/או עזובים של חמולת טאהא בבידֶה נשארו עד היום סימנים חקוקים: של מגן דוד על בית ישן יותר, ופרחים משושים על בית ישן פחות (ככל שנקפו השנים היה צורך רב יותר באמצאי הסוואה), כמופיע בתצלומים בהמשך. כשנשאלו בעלי הבית הראשון על ידי זרים על סיבת הימצאות הסמל היהודי, ענו, כבנחלין, שהבית נבנה על ידי בנאים יהודים. למרות זאת, כמה מבני המשפחה ובהם בעלי הבית כבר הספיקו להתגייר. דיירים שהשכירו את הבית רצו למחוק את המגן דוד אך בני המשפחה לא איפשרו להם לעשות זאת.

בית ישן בבידיה ומעל מרכז החלון הכפול מגן דוד עם חור במרכזו בנוי בקיר

צילום תקריב של המגן דוד מהתמונה הקודמת

למעלה: בית ישן פחות בבידיה. באמצע: תקריב בו ניתן לראות עיגולים מעל שני החלונות הקשתיים. למטה: תקריב גדול יותר של אחד החלונות בו ניתן לראות בברור את הפרח המשושה מעל החלון הימני.

קצה בית הקברות של בידיה: מצבה שלא על פי כללי האיסלם, של בן משפחת עקר שנפטר בשנת 1967. במצבות המאוחרות יותר – גובה הבסיסים על פי המותר באיסלם

בוואדי שמתחת לבידיה היה וואלי בשם **שייח' חמיד**, שם נהגו מקומיים להתפלל ולבקש בקשות וכאות תודה תלו לידו חתיכות בד לבן (ראה בהמשך קברי רבי יהושע דסכנין וקבר חתא בכפר קאסם). בהר סמוך, הנמצא בין כפר **א-דיק** ל**בידיה**, אליו ניתן להגיע רק בדרך עפר שהינה כיום משובשת, שכן וואלי בשם **דָּהֵר סוּבִיחַ**. עד תחילת האינתיפדה הראשונה, נהגו הכפריים מכל הסביבה להגיע למקום, להתפלל בבקשות ולהדליק נרות. שני האתרים נהרסו בתקופה האחרונה, דבר המראה שלמישהו היה עניין בכך, בגלל השורש היהודי של המנהגים, כאשר לגבי הנרות הדבר ברור לחלוטין.

בכפר **פונדוק** שממזרח ל**קרני שומרון** נוהגים תושבים להדליק נרות בסמוך לחנוכה. בית הכנסת **בשילה**, אותו ניתן לראות גם כיום, היה פעיל לפחות עד המאה ה-8, ובהמשך, לפני התקופה הצלבנית, נהרס הכפר.

בני חמולת-האם **קַבְלָאֲנִי**, המהווה את רוב תושבי הכפר **קַבְלָאֲנִי** שמצפון לשילה, מתאפיינים בצבעיהם הבהירים. בקרב חמולת-אם זו, נהוג עד היום לעשות חפלה גדולה לרגל הגעת הבנים והבנות לגיל מצווה (בגיל 13, כולל אצל הבנות). קיימות עדויות על קיום מקוואות בקסבה של שכם, הנמצאות בשימוש עד היום, על כך שנשים רוחצות שם בימי חמישי, ושאצל חלקן רחצה זו היא תנאי הכרחי לקיום יחסים עם בעליהן. כן יש עדויות על מגיני דוד חקוקים על בתיים ישנים בשכם.

בכפר דאן שמצפון מערב לגנין קיים עד היום יקב קטן המוסתר בתוך מערה החצובה בהר. תושבי המקום מספרים על מקורם היהודי וטוענים שהיקב מעולם לא הפסיק לפעול פרט לתקופות מתיחות או סיכון כגון האינתיפדות. היקב שייך לחמולת **דאר אבו פרוק** (בית אבו פארוק), שם משפחה, שכפי שיובהר בהמשך בפרק על העדויות, מצביע על מקור שומרני. גם שמו העברי של המקום יש בו כדי להסגיר את מקור תושביו. בכפר **בית דג'אן** שממזרח לשכם כל התושבים עורכים ברית מילה כשבעה ימים לאחר הלידה, ובקרב חמולת **חאמד**, המונה כ-400 נפש, נהוגה עד היום הפרשת חלה.

בכפר **חירבת א-טורם** שמערב לגנין (מצפון למבוא דותן) מספרים בני חמולת **עַטְרָטְרָה**, המונה כ-1,500 נפש, כי במקור הם יהודים שבאו לחברון מתימן במאה ה-17 ושם המקורי היה **עַטְרִי**. בעקבות סכסוך בין שני אחים במשפחה שהסתיים ברצח, עבר הרוצח עם משפחתו צפונה, לכפר בו מתגוררים צאצאיו עד היום. נשות החמולה נוהגות עד היום להדליק נרות בערב שבת, שכניהם טוענים בפניהם שהם יהודים, ובני החמולה נישאים רק בתוך החמולה, על כל המומים ביילודים שהדבר גורם. הם דומים בהתנהגותם ליהודים ואנשיהם משכילים בממוצע יחסית לפלשתינאים כפריים אחרים. לילדיהם הם נותנים רק שמות בעלי מקור יהודי כמו מוסא ויוסוף, להבדיל ממוחמד וכו'.

בענף ה**ג'וּדָאָת** של השבט הבדואי **אָגְבָּרָאָת**, שחלקו עבר מהדרום במאה ה-17 וכ-1,500 מבניו מתגוררים כיום ב**סְאֻוּיָה** שמדרום לצומת תפוח שבשומרון, זוכרים עד היום את מנהג הדלקת נרות על קברי הזקנים בבית הקברות שליד אתר התפילה בסאוויה. ב**עֶקְרָבָה** שממזרח לצומת תפוח נותר על כנו, לפחות עד לאחר הקמת מדינת ישראל, מבנה בית הכנסת המקומי, שעל אחד מקירותיו התנוססה כתובת בעברית. המבנה שימש אז כחלק מבית הספר המקומי.

משפחה מרמאללה שבעבר גרה גם בהר הזיתים בירושלים, ואשר מטעמי בטחון שמה אינו ניתן לחשיפה, נוהגת לשחוט כבשים בנוהג השחיטה היהודית הכשרה, לא לאכול בשר גמלים, למול את התינוקות ביוםם השמיני ואבי המשפחה וגם הסב נהגו להניח תפילין של ראש. לאחת הנשים קוראים רבקה. כמו אצל רבים אחרים, אין המנהגים היהודיים מונעים מהמשפחה לצום ברמדאן.

בקרב חמולות בעיירה **קְטָאָנָה** (השכנה לאבו גוש) תינוקות נימולים בדרך כלל בגיל שמונה ימים וכמוהם נוהגים פלשתינאים מוסלמים כמעט בכל מקום אחר בארץ (להבדיל מגיל מאוחר בהרבה המקובל באיסלם). בחמולת **רְבִיעַ מְבִית אִיעֵנָאן**, הסמוכה לקטאנה מצפון, מספרים על הדלקת פמוטים עם פתילים בתוך שמן זית בערב שבת, מנהג שעבר דווקא דרך האבות. כמו כן הם מספרים על שמוש אצלם בשם הפרטי **צדוק** ועל קריאת ברכת הדרך בערבית לפני היציאה לדרך בעבר, שכיום יש כבר כאלה הקוראים את הברכה בעברית בגלל זמינותה.

בקרב הפלשתינאים **ממזאריע א-נובאני** שמדרום לאריאל נהוג מנהג נוסף, מנהג שאינו בולט ושאינו בו לכשעצמו עניין רב, אבל עצם הימצאותו בקרב הפלשתינאים מהווה עדות חשובה באשר למוצאם. לפי מנהג זה, אדם האוכל לחם או דבר מאפה תוך כדי הליכה ברחוב ואדם המוכר יונים לשחיטה, שניהם פסולים לעדות. זוהי הלכה יהודית שאינה קיימת באיסלם, אך היא מקובלת בקרב הפלשתינאים, אשר כלל אינם מודעים למקורה. אצל אותם פלשתינאים ואצל חלק מעדות ישראל מקובל (כמנהג בלבד) שאותם אנשים גם פסולים לחיתון.

באל-בירה מספרת משפחת **טחן** על מוצאה מכורדים ממוצא של עם ישראל שהוכרחו להתאסלם וגרו בעבר בשכונת היהודים (חארת אל-יהוד) הצמודה לרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים. במשפחת **גויצה** המקומית מספרים על מקורם בפלאחים יהודים בני המקום. שמותיהם של העיירה ושל ביר זית הסמוכה מקורם ב**בִּרְיָעָה** בן אפרים (בן יוסף בן יעקב אבינו) אשר היה לו נכד בשם **בִּרְיָאֵל** (דברי הימים א' פרק ז', כ-ל"א). מעל לקשת משקוף דלת הכניסה לאחד הבתים הישנים בעיירה ניתן לראות תבליט של אריה המסמל את גור אריה יהודה, ובחלון סמוך – מגן דוד משונה. על ראש קשתות משקופי הדלתות של מטה התנזים לשעבר בעיירה, ניתן לראות מגן דוד חבול חלקית ואחרים מחוקים וכן פרחים משושים שהיו מקובלים כתחליף הסוואתי למגיני הדוד. לאחר פרסום הממצא באינטרנט, נזכרו בעלי הבנין בכך שהתנזים פורק והחליטו לשפץ את המבנה, אך בעשותם זאת לא פגעו כלל בסמל המגן דוד.

סמל גור אריה יהודה חקוק מעל קשת משקוף כניסה מעוצב לבית ישן באל-בירה

מעל חלון באותו הבית – מגן דוד מיוחד במינו – מחמשים את הכוכב המשושה. על מנת שלא להענש על שימוש במגן דוד, השתמשו באריה ובכוכב שהוא גם מחומש וגם משושה

משקופי כניסות למטה התנזים (שפורק) באל-בירה ובראשם פרחים משושים ומגן דוד

תמונות תקריב של הפרחים המשושים והמגן דוד החבול חלקית מלמעלה

באיש מערכת הבטחון, **רפי סיטון** מספר כי כמחצית מתושבי הכפר **סִילַת א-ד'הר**, שממזרח לטול כרם, היא ממוצא יהודי והיא נקראת **חמולת-אל יהוד**. עוד הוא מספר כי החמולה ידועה בכך שכל הנישואין בקירבה נערכים על טהרת החמולה ושבימי ששי אחרי התפילה בשעה ארבע אחה"צ, הנשים מדליקות נרות על אדן החלון, לפני קריאת המואזין. פלשתינאי המתגורר בארה"ב סיפר שאימו, שמקורה מהכפר **ח'ירבת אבו פלאח** שמדרום לשילה, נהגה מנהג הפרשת חלה בעת שאפתה פיתות בבית.

תחומי הקו הירוק

בעיר ישראלית שבמשולש שומר נכבד מקומי, צאצא של יהודים מוגרבים שאונסו לאיסלם, ספר קודש יהודי, ומספר על מקורו ועל היאנסות אבותיו. כל זאת בהסתר ובחשאיות מוחלטים. (השם יהודים מוגרבים ניתן לאלה שהגיעו לארץ ממרוקו, בעיקר לצפת, במאה ה-16, עם פריחת העיר לאחר הכיבוש העותמאני. בהמשך רובם התפזרו למקומות שונים בארץ ולחאלב). ידוע שחלק מתושבי המשולש מבצעים עד היום את מנהג התשליך היהודי (המבוצע בסמוך לראש השנה), וכן נוהגים בענייני גירושין כמקובל אצל היהודים.

בכפר הנטוש **כפר ענאן (כפר חנניה** שבגליל) גרו כהנים יהודיים עד לפני כ-300 שנה. כומר מהכנסייה בפקיעין סיפר שנמצא שם ספר קודש שסופו כתוב בארמית, ועל יתר הספר סירב לדבר. כומר מהכפר **דמון**, ששכן מצפון לשפרעם ונהרס, סיפר על ספר תפילה בכתב יד שנמצא במקום, והיה כתוב הן בערבית והן בניב של ארמית שהיה מקובל בקרב היהודים.

פנים בית הכנסת בשפרעם

שפרעם היתה ישוב יהודי מפורסם בתקופת בית שני ועד היום קיים שם בית כנסת מאותה תקופה. במאה ה-18 חודש במקום הישוב היהודי ושוקם בית הכנסת (ראה תמונה למעלה ופרטים בפרק הבא), לאחר שקודם לכן לא נשארו שם תושבים שהמשיכו לדבוק ביהדותם. בהמשך שוב לא נותרו שם לכאורה יהודים והיהודי המקומי האחרון עזב את שפרעם בשנת 1920, כשהוא משאיר את מפתחות בית הכנסת בידי שכנים מוסלמים. אולם לאחר הקמת מדינת ישראל סיפרו בני משפחת **חֶסָאן** היהודית מחיפה, על כך שברחה לשם קודם לכן משפרעם, וכן על כך שחלק מבני המשפחה נשארו בשפרעם תוך כדי שהם

מתחזים למוסלמים. עוד הוסיפו לספר שחלק מבני המשפחה בפרעם הפכו ברבות הימים למוסלמים גמורים ואילו אחרים טענו אז ליהדותם.

בית הכנסת בפרעם, שהצליח להשתמר עד ימינו, וכן בית הכנסת ששרד עד היום בסח'נין אך הוסב לכנסייה ובית הקברות היהודי בכפר יסיף, מהווים כולם עדויות אילמות ליהדותם בעבר הלא רחוק של לפחות חלק מתושבי מקומות אלה.

בסח'נין קיים מבנה בעל כיפה הבנוי מעל קבר של קדוש (וואל') בשם ישמעאל (לטענת המקומיים נקרא גם שמעיה), ובו מצבה שחורה הבנויה כמקובל בקברי צדיקים בבית הקברות היהודי בצפת. המצבה פונה כלפי ירושלים. אולם, לפי חוסר העקביות בעדויות ומיעוט הידע, סביר שבמקום נקבר, על פי המקובל ביהדות, חכם מוסלמי בן הכפר מהתקופה שלאחר התאסלמות הכפר. הזקנות המופלגות המקומיות מעידות שעד להקמת מדינת ישראל הן הדליקו נרות בתוך המבנה. הסכם נאמנות שנחתם בשנת 1948 בין מוכתר סח'נין דאז וארגון ההגנה הוחבא במבנה זה ונשלף לעדות בעת הצורך.

עד שנות הששים של המאה העשרים היו במקום תושבים שנהגו לשבת שבעה על הנפטר. עד היום נהוג בקרב זקנות במקום להתפלל בקבוצה למען שלום מדינת ישראל. בקרב הנשים בסח'נין ובמקומות אחרים בגליל קיים מנהג ללבוש כיסוי ראש כפול, כפי שנוהגות הנשים היהודיות האשכנזיות, על פי הלכה מימי בית שני (הדמיון במנהג זה עולה בקנה אחד עם הקירבה הגנטית בין פלשתינאים ואשכנזים). הכיסוי התחתון הנהוג בגליל נקרא שטֶפָה. מנהג נוסף המקובל בסח'נין, והמצביע על מקור יהודי, הוא מנהג הייבוש.

השלט מעל הכניסה לקבר רבי יהושע דסכנין

אתר יהודי מפורסם בסח'נין הינו וואלי – אתר קבריהם של רבי יהושע דסכנין (שהיה אמורא מהדור הרביעי) ושתי בנותיו, הנמצא במרכז העיר. קבר הצדיק עצמו הינו ארון קבורה מאבן עם מכסה כבד שהיה ניתן לפתיחה, צורה שנמצאה במערות קבורה של יהודים אך אינה מקובלת באיסלם. ותיקי סח'נין

יודעים לספר כי עד לפני כעשרים שנה היו המקומיות מדליקות שם נרות. עוד הם מספרים שבתקופות שבהן הרחובות עדיין לא היו מוארים בחשמל או בתאורה אחרת, היה מקום הקבורה מואר בעששיות, והילדים פחדו לעבור במקום בלילה מפאת קדושת הצדיק. הנשים שהתקשו בהבאת ילדים לעולם היו באות להתפלל במקום ולבקש שיעלה בידן ללדת. הן היו נודרות לבוא שנית לאחר שילדו ולהודות לצדיק בהדלקת נרות. הסימן לכך היו יריעות בד צבעוניות קטנות שהיו נוהגות לתלות על גדר המתחם. במקום עדיין נותרו עד היום כמה יריעות בלויות. תליית הבד אינה ידועה כמנהג יהודי, אלא כמסורת מקומית. אולם, כמקובל בקברי צדיקים יהודים, נוהגים המקומיים, לאחר שהם נכנסים לוואלי כדי לראות את הקבר, לצאת מהמקום בהליכה אחורה, כדי לא להפנות את אחוריהם כלפי הצדיק.

ארון הקבורה מאבן של רבי יהושע דסכנין

תליית חתיכות בד צבעוניות נמשכת עד היום באתר בפאתי כפר קאסם שליד ראש העין, הנקרא **קבר חתא**. נשים מקומיות בעלות בעיות פוריות ממשיכות לבוא למקום, ובדומה למה שמתרחש באתר קבר רבי יהושע דסכנין, הן נודרות להדליק במקום נרות לאחר שתלדנה, לכבודו של חתא, הידוע כצדיק יהודי. לאחרונה ממש, בעקבות החשש לזיהויו כאתר יהודי ועל ידי זאת להסגיר את מקורם היהודי של תושבי המקום, כוסה הקבר בשכבת אבנים חדשה כדי להסתיר כוך להדלקת נרות שהיה קיים בחזיתו. בצורה דומה, גם הכוך מהקבר בבית הקברות הישן של חירבת מיניה, שתצלומו מופיע כאן לאחר תחילת פרק זה, חובל זמן קצר לאחר שהצילום פורסם.

בעראָנאָה, הסמוכה לסחי'נין ממזרח, נמצא אתר הקבורה של רבי **חנינא בן דוסא**, אמורא מגדולי חכמי ישראל בתקופתו, שהיה החסיד הידוע ביותר בדורו של רבי יהודה הנשיא, והתפרסם כצדיק גדול. בשמו נקשרו ניסים רבים, כגון סיפור המעשה שכל נחש שניסה לעוקצו מת מיד. גם אתר הקבורה של רבי

ראובן האיצטרובלי וכן וואלי נוסף נמצאים במקום (צילומי האתרים מוצגים בפרק העוקב). בכל אתרי הקבורה האלה נפוץ המנהג להדליק נרות, בעיקר למילוי נדריהן של נשים המתקשות ללדת, וגם בהם נתלו יריעות בד צבעוניות.

בהקשר קברי רבנים גדולים בגליל נזכיר גם את קברו של **יהודה בן אלעאי** שהיה מגדולי התנאים בדור הרביעי ואחד מחמשת תלמידיו האחרונים של רבי עקיבא, שחזרו וייסדו את לימוד התורה בארץ ישראל אחרי מרד בר כוכבא. הקבר נמצא ממערב לכביש המוליך מצפת למירון, מצפון לכפר **עין א-זיתון** החרב כיום. **משה בסולה** ביקר בכפר בשנת 1523 וסיפר כי התגוררו בו אז 40 בעלי בתים יהודים בני התרבות הערבית (מוריסקים – שם שנתנו יהודים מגורשי ספרד שהגיעו למרוקו ליהודים המקומיים, שהיו בני התרבות הערבית-מאורית). הפרט הטראגי לגבי אותו הכפר, כפי שסיפר **ד"ר אורי מילשטיין** בספרו **עלילת דם בדיר-יאסין** (בו הוא מציג כיצד הטבח שביצע האצ"ל לכאורה בדיר יאסין, לא היה ולא נברא), הוא שב-1948 ביצע הפלמ"ח טבח בחלק מתושבי עין זיתון, טבח שבעקבותיו ננטש הכפר.

בסלמה (וואדי סלמה) שממזרח לכרמיאל מתגוררים למעלה מ-3,000 בני שבט **סְוּאֵעַד** הבדואי, הכולל גם את ענפי **הַפְמוּנִים** וה**חוסיוֹנִיָה** שבסביבה. השייח' של השבט סיפר, שבתקופת השלטון העותמאני היו בני השבט מדליקים נרות בכל יום ששי בוואלי הממוקם **בוואדי לימון** (למון) הסמוך לצפת. מאוחר יותר הצטמצמה תקופת הדלקת הנרות שם לחודש הרמדאן בלבד. ברית המילה נערכה בעבר כשהגיע התינוק לגיל שבין חודש לחודשיים בגלל מחסור במוהלים, מנהג שנמשך עד היום. כמו כן נהוג בשבט מנהג הייבום. בשפרעם מתגוררים בנים נוספים של שבט זה, המונים 14,000 נפש.

ממערב לסחי'נין לצד הכביש, בסמוך ל**פְּאֹפֶב** (כאוכב **אבו אל-הייג'א** בשמו המלא), מצוי אתר קברי צדיקים (וואלי) בשם **מְקָאם אבו אל-הייג'א**. אנשי האזור נוהגים להתפלל ולהדליק שם נרות. לרגלי כל קבר קיים כוך להדלקת נרות, אך כיום הנרות מודלקים בפמוטים במקום נוח לגישה. כאן, כמו בקבר רבי יהושע דסכנין ובקבר חתא, לרוב מדליקות את הנרות נשים הממלאות את נדרן להדליק נר לאחר לידתו של בן או בעקבות מרפא של בן משפחה ממחלה קשה.

בבית הקברות הצמוד ניתן לראות מצבות עם בסיס בגובה המנוגד לחוקי האיסלם. על אחת מהן המופיעה בתמונות בתחתית העמוד העוקב, שהיא של בן משפחת אבו אל-הייג'א, חקוק מגן דוד שניסו למחקו על ידי מילוי החקיקה ומעל זאת חקוק וצבוע בשחור הכוכב המחומש שלידו חצי הסהר (שניהם סמלים מוסלמיים). רובו של המילוי כבר נשר וניתן עדיין לראותו בצד השמאלי העליון של המגן דוד. בעקבות פרסום תמונות המצבה באינטרנט ובספר זה הוחלפה המצבה מחשש של היפגעות אנשי הכפר על ידי אנשים מהסביבה. כמו כן נראו על חלק מהקברים זרי פרחים שהונחו שם ביום השנה ה-13 לפטירה,

מנהג שלחלוטין אינו מקובל באיסלם, אבל יתכן שנירכש בתקופה מאוחרת כחיקוי של אחרים. גם ב**מג'דל פרום** קיים אתר מקודש שבו מודלקים נרות בנסיבות דומות.

פמוטים (למעלה) וכוכים להדלקת נרות בקברים במקום אבו אל-הייג'א ממערב לסח'נין

מצבת בן משפחת אבו אל-הייג'א עם מגן דוד שהפכוהו לכוכב מחומש (משמאל תקריב)

בחמולת **זְרַעֲנִי מְטוֹרְעָאן**, שממערב לטבריה ולצומת גולני, מספרים שבשנת 1948 ברחו מישובם המקורי **זְרַעֲנִי**, שהיה ממוקם בסמוך לקיבוץ **יזרעאל** שבעמק יזרעאל, ועברו לטורעאן, ל**יַפִּיעַ** שבכניסה המערבית לנצרת ולמחנה הפליטים של ג'נין. זקני החמולה סיפרו על מנהג הפרשת חלה שהיה נהוג אצלם וכן על מנהג היבום, הנהוג שם עד היום. בני החמולה מונים בטורעאן כ-700 נפש, והענף העיקרי שלה הוא ענף עותמאן (שם המראה על התאסלמות בתקופה העותומאנית, וניתן למתאסלם כאות לנאמנותו לסולטנות העותומאנית), המונה בכפר כ-450 נפש. בני החמולה מתגוררים כיום גם בסעודיה, בלבנון ובצפון אמריקה. אצל רבים בטורעאן נהוג עד היום, כמו אצל מספר שבטים בדואים ובכללם שבט אל-הוזייל, שהאישה היולדת טמאה עד ארבעים יום לאחר הלידה. אבל להבדיל מהבדואים, בטורעאן נהוג להחמיר, כמנהג החרדים האשכנזים, כך שאפילו אוסרים שהאם תטמא את התינוק. לכן התינוק מטופל על ידי האב במשך אותם ימים, והאב מוסר את התינוק לאם רק כדי שתניקו. בקרב משפחת **פֶּאדֶר** מְטוֹרְעָאן, המונה שם כמאה נפשות, נהוג עד היום לצום ביום הכיפורים, ובני המשפחה מספרים שמנהג זה עבר במשך דורות מאבות לבנים.

כמו בסח'נין, גם בטורעאן נוהגות נשים עד היום ללבוש כיסוי ראש כפול, הכולל שטפה. מנהג נוסף שאובחן אצל נשים בטורעאן, וכמוהן בבידה, בסח'נין, אצל רבות מנשות ובנות הפלאחים בארץ, וכן בקרב פלשתינאיות שמוצאן הוא מהפלאחים בירדן, הוא ללבוש שמלה רחבה בעלת קפלים. מנהג זה מקובל גם בקרב הנשים החרדיות האשכנזיות מהמשפחות הוותיקות בירושלים. אצל מוסלמיות אחרות בארץ, ובכללן בדואיות, הלובושות שמלות רחבות ללא קפלים, ועירוניות, שלרוב אינן לובשות כלל שמלות רחבות, וכן אצל ערביות (ממוצא לא פלשתינאי) בארצות ערב, לא נהוג ללבוש שמלות רחבות עם קפלים.

קיום מנהגים משותפים בין פלשתינאים לבין יהודי אשכנז דווקא, נובע מהעובדה שהאשכנזים והפלשתינאים מוצאם בעיקר מיהודי בית שני. ידוע שיהדות אשכנז נהגה במשך מאות שנים על פי התלמוד הירושלמי ורק מאוחר יותר אימצה את התלמוד הבבלי. במקביל ברור שהפלשתינאים רכשו חלק ניכר ממנהגי היהדות שלהם מהתלמוד הירושלמי, שהיה הנהוג בארץ ישראל במשך תקופה ארוכה.

באֶעֱבִלִין שממערב לסח'נין מספרים בחמולת **שייח אַחְמַד** (כ-2,000 נפש) על הדלקת נרות עד היום בלילות ימי חמישי ושישי ועל הפרשת חלה שהיתה נהוגה כל עוד אפו את הפיתות בעצמם. לגבי ברית המילה סיפרו שמועדה זו לאורך השנים. תחילה היא נערכה בגיל שבעה או תשעה ימים, אחר כך בגיל 40 יום, בהמשך עד גיל 14 שנה וכיום היא נערכת עם היציאה מבית החולים. החמולה נוצרה על ידי שייח לא מוסלמי בשם אחמד, שהגיע מירושלים והתאסלם כדי

להתיישב במקום ולהינשא למוסלמית בת המקום. גם בחמולת **נאג'מה** שבכפר (כ-800 נפש) עדיין מדליקים נרות בלילות חמישי וששי.

בני חמולת **זועבי** הגדולה מהגליל ומירדן מספרים על מנהגי יהדות שחלקם מקובלים עד היום: ברית מילה בגיל שבוע, חובת הפרשת חלה, הדלקת נרות במוצאי ימי חמישי, יבום, הדלקת נרות בקברים כאשר בקברים חדשים נבנות גומחות לצורך זאת. בגליל מתרכזים בני החמולה בנצרת (4,000 נפש) ובשבעה כפרים בגליל (11,000 נפש) הכוללים את **סולם**, **תאמרה-זועבייה**, **טיבה-נעורה** שמול נצרת, את **כפר נין** שליד **עפולה** ואת **כפר מסר** שליד כפר תבור. בירדן מרכזם הוא בעיר **רמתא** שהשליטה המוניציפלית בה היא בידיהם, והם מונים שם כ-35,000 נפש. בני החמולה מספרים על מקורם מיהודי עיראק שברחו משם לפני כ-500 שנה מחשש לנקמת דם, שבשעת מריבה בין מבוגרים מטיח כל צד במשנהו טענות על היותו יהודי, וכן שנפוצים אצלם שמות פרטיים הטיפוסים ליהודים כגון שרה, משה (מוסא) ויעקב (יעקוב). מה שמעניין במיוחד בהקשר לבריחה לרמתא מחשש לנקמת דם, הוא השמה המקורי של העיר הוא **רמות**, שבתנ"ך מסופר עליה ששימשה כאחת מערי המקלט (לרוצחים בשגגה)! על החמולה נמנית חברת הכנסת **חנין זועבי** שהתפרסמה בהקשר למשט הטורקי לעזה וכן נמנה עליה חבר כנסת וראש עיריית נצרת לשעבר.

סיפורה של חמולת זועבי הינו חלק מסיפור גדול עוד יותר. אבי המשפחה במקור היה שייח' מכובד ביותר בשם **עאבד אל קאדר אל-ג'ילני**, שעבר מדרום מזרח איראן, שם נולד, אל בגדד, שם נפטר ושם אף קיים מסגד על שמו. עאבד על קאדר היה במוצאו שלשה רבעים ערבי, כצאצא של **חוסיין בן עלי**, ורבע יהודי. נושא הדת לא היה בראש מעייניו, כך שהיו לו עשר נשים (בניגוד לארבע המותרות באיסלם), שלוש מהן יהודיות. השייח' הרשה לנשיו לגדל את ילדיהן כרצונן, והיהודיות שבהן חינכו את בניהן ליהדות. לשייח' היו 27 בנים ו-22 בנות. צאצאי השייח' התפזרו בהמשך בכל המזרח התיכון וחלקם הגיע עד לפקיסטאן ואף לניגריה. אוסף כל הצאצאים נקרא כיום **קאדריי**.

מכל צאצאיו הרבים של השייח', רלבנטיים לסיפורנו כיום חמולות זועבי ו**פילאני** וחמולת **מלכאוי** הירדנית, שמקורן יהודי, ואילו חמולת **גילני** שאנשיהן נמצאים מזרח וממערב לנהר הירדן שהן ערביות. חמולת **גילני** ממזרח ירושלים התפצלה מגילני, אך קיימת גם משפחה יהודית בשם זהה. חמולת זועבי עזבה ברובה המכריע את עיראק בסוף המאה העשירית כאשר רוב העוזבים עבר לירדן ומיעוטם **לחאלב** שבסוריה. בתקופה העותמאנית המאוחרת, לאחר שגברו הלחצים על רקע דתי על הקהילה היהודית הגדולה בעיר, עברו אנשי החמולה אל הגליל. בכפר **יעבד** שליד מבוא דותן ממערב לג'נין, מספרים בני חמולת כילאני על המקור היהודי שלהם, כולל של בני

החמולה בִּפְיֶע וּבִירְדֵן, וְכֵן שֶׁל עֲנַף הַחְמוּלָה בִּשְׁם **דְּבֵאָח** (שֶׁם הַמוֹפִיעַ גַּם אֲצֵל מִשְׁפָּחוֹת יְהוּדִיּוֹת) **מְדִיר אֶל-אֶסְד** שְׁלִיד כְּרִמְיָאֵל, עָלֶיהָ נִמְנָה סוּחַר הַבֶּשֶׂר הַגְּדוֹל ח"כ **אֲחִמֵּד דְּבֵאָח** (קְדִימָה). בֶּן הַחְמוּלָה בְּעִירָאק, **רֶשִׁיד עָלִי אֶל כִּילָאֲנִי**, הִיָּה מִנְהִיג הַמֶּרֶד בְּעִירָאק נֶגַד הַבְּרִיטִים בְּזִמָּן מִלְחַמַת הָעוֹלָם הַשֵּׁנִיָּה. הוּא שִׁיתַּף פְּעוּלָה עִם הַנָּאֲצִים, כְּמוֹ גַּם בֶּן בְּרִיתוֹ הַפְּלִשְׁתִּינָאִי, מַחֲוֹל הַסַּכְסוֹךְ בַּמִּזְרָח הַתִּיכוֹן – **חֲאֵג' אֲמִין אֶל חוּסִינִי**.

בְּחִמּוֹלַת **עוֹנָאֲלָה** הַגְּדוֹלָה מִנְצֶרֶת יָדוּעַ הֵיטֵב מְקוּרָה הַמוֹגֵרְבִי. הַמִּנְהִיגִים הַיְּהוּדִיִּים שֶׁל הַכְּשֶׁרֶת הַבֶּשֶׂר וְשֶׁל הַפְּרֶשֶׁת חֵלָה הַזְּכוּרִים שֶׁהָיוּ נְחוּגִים שֶׁם בְּעֶבֶר, מִסְגִּירִים אֶת מְקוֹרֵם הַיְּהוּדִי. לַמִּשְׁפָּחָה עֲנַף גְּדוֹל בְּמֶרְקוֹ שֶׁהָיוּ מוֹסְלָמִי וְשִׁמו **סְתוּרִי**, שֶׁם הַמוֹפִיעַ גַּם אֲצֵל מִשְׁפָּחוֹת יְהוּדִיּוֹת.

חְמוּלַת חֲטִיב, שְׁבָנִיָּה בְּמֶרְכֵּז הָאָרֶץ וְצִפּוֹנָה מוֹנִים כִּיּוֹם כ-7,000, מִתְגוֹרֶרֶת שֶׁם בְּשִׁלוּשָׁה יוֹשׁוּבִים עֵיקָרִיִּים: **בַּכּוּר כְּנָא** שֶׁמִּצְפּוֹן לִנְצֶרֶת (כ-3,000 נֶפֶשׁ), **בְּקִלְאֲנִסוּוָה** שֶׁבְּצִפּוֹן הַמִּשְׁוֹלֵשׁ (מִתְקָרְבִים ל-2,500 נֶפֶשׁ) וּבִגְיָבֵד (כ-1,500 נֶפֶשׁוֹת). לַחְמוּלָה גַּם עֲנַף גְּדוֹל בִּיּוֹתֵר בַּחֲבֶרֶן וּמִסְפָּר מוֹעֵט שֶׁל מִשְׁפָּחוֹת בַּחֲזִימָה. אֶחָד מִנְכַּבְדֵי הַחְמוּלָה מְקִלְאֲסוּוָה סִיפֵר שֶׁמְקוּרָה בְּמוֹגֵרְבִים שֶׁהִגִּיעוּ לָאָרֶץ בַּמָּאָה ה-16 וּבְאֶזֶר זֶה הִתְיַשְּׁבָה תַּחֲלִילָה **בְּרֹאשׁ הָעֵין** וּמִשָּׁם הִתְפַּצְּלָה לְמִקְוֵמוֹתֶיהָ הַנוֹכְחִיִּים, כֹּאשֶׁר קִלְאֲנִסוּוָה נִהְיָרְוָה הוֹעֲדָפָה עַל רֶשׁ הָעֵין מֵאַחֵר שִׁישְׁבָה עַל דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ וְהִיתָה בָּהּ מִצּוּדָה צִלְבִּנִית (שְׂכִיּוֹם מִשְׁמֶשֶׁת כְּמִסְגֵּד) וּבְהַמְשָׁךְ עֶבֶר שֶׁם סִלַּח א-דִּין וְכַבְּשָׁה. אוֹתוֹ נִכְבַּד סִיפֵר שֶׁהוּא עֲצֻמוֹ הַדֹּלִיק עַד לְאַחֲרוֹנָה נִרוֹת בְּעֶרְבִי שְׁשִׁי וּשְׁבַת בְּמִצּוֹת סִבְתוֹ. הוּא עָשָׂה זֹאת בּוֹאֲלֵי מְקוֹמִי עַל שֶׁם שִׁיחַ עָלִי. כְּמוֹ כֵּן סִיפֵר שֶׁהֵם מִמְּשִׁיכִים עַד הַיּוֹם לִשְׁבַת עַל הַמָּת בְּבִיתָם, בְּהַמְשָׁךְ לִשְׁלֹשַׁת יָמֵי הָאָבֶל הָרִשְׁמִיִּים בְּאִיסְלָם, עַד חֲמִישָׁה אוֹ שִׁבְעָה יָמִים, עַל מִנְהַג הַיִּיבּוֹם הַנְּהוּג אֲצֵלָם, וְעַל בְּרִית מִילָה הַמִּתְבַּצֵּעַת שְׁבוּעָה לְאַחֵר הַלִּידָה וּלְפַעֲמִים פָּחוֹת מִכֵּן. מִנְהַג הַפְּרֶשֶׁת הַחֵלָה שֶׁהִיָּה נְהוּג אֲצֵלָם כֹּל עוֹד אִפּוֹ פִּתּוֹת בְּבֵית הוֹסֶבֶר לוֹ עַל יְדֵי סִבְתוֹ כְּפְעוּלָה נֶגַד הַשָּׂדִים.

כֹּאשֶׁר יִלְדֵי הַשְּׂכָנִים הִקְנִיטוּ אֶת בְּנֵי חְמוּלַת חֲטִיב, קִרְאוּ לָהֶם – מְעִיֶּרָה (מוֹגֵרְבִים). הַחְמוּלָה נִחְשַׁבְתָּ לְאֻמִּידָה וּמְכּוּבָדָה וּבִרְשׁוּתָהּ קִרְקָעוֹת רַבּוֹת. אֲנִשְׁיָה שִׁימְשׁוּ כְּמִלְצִים עֹבֵר אַחֲרֵים בַּעַת הַתְּדִינּוּיּוֹת שׁוֹנוֹת. הַגְּדִיל לַעֲשׂוֹת בַּתְּחִילַת הַמָּאָה ה-20 הָעִילּוֹי **חוּסִינִי חֲטִיב** מְקִלְאֲנִסוּוָה, שְׁבָגִיל צַעִיר בָּחָרוּ בּוֹ הַטּוֹרְקִים לְהִיּוֹת שׁוֹפֵט אֲזֶרְחֵי בְּבֵית הַמִּשְׁפָּט בְּשִׁכְם. בְּגִיל 28 הוּא נִרְצָח בַּכּוּר בִּידֵי אָדָם שֶׁפֶסֶק הָדִין שֶׁפֶסֶק לוֹ הַשׁוֹפֵט לֹא הִשְׁבִּיעַ אֶת רְצוֹנוֹ.

הַנִּכְבַּד יָדַע אֵף לִסְפֵּר עַל זָקֵן בְּמִשְׁפָּחָה שֶׁהִיתָה לוֹ יְכוּלַת לְבַצֵּעַ מַעֲשֵׂי קְסָמִים. הַמִּסְפָּר סִיפֵר שֶׁבִּרְשׁוּתוֹ שֶׁל אוֹתוֹ זָקֵן הָיָה סִפֵּר גִּמְרָא מִמֶּנּוּ לְמַד. כִּנְרָאָה שְׁבָגִלֵל אִי הִכְרַת הַחוּמָר עַל יְדֵי הַמִּסְפָּרִים שֶׁהִעֲבִירוּ אֶת הַסִּיפּוֹר, זֶהוּת הַסִּפֵּר הַשְּׁתַּבְּשָׁה וְהַסִּפֵּר הָיָה לְאֻמִּיתוֹ שֶׁל דָּבָר סִפֵּר קִבְּלָה מַעֲשִׂית. הַחֶלֶק הַמַּעֲנִיִּין בְּסִיפּוֹר הוּא שִׁיּוֹם אֶחָד, בְּסִבִּיבוֹת שֶׁנֶּת 1950, כְּשֶׁהִזְקֵן הַחֲזִיק בְּסִפֵּר, הַסִּפֵּר הַתְּחִיל פְּתָאוּם לְהַתְרוֹמֵם וְהָעִיף אֶת הַזָּקֵן וְהִרְדִּימוֹ עַד לְמַחֲרַת הַיּוֹם. אֲפֶשֶׁר שֶׁהַסִּיפּוֹר הַמוֹזָר

לא היה זוכה לאיזכור כאן, לו היה מדובר במקרה בודד: סיפור דומה הגיע ממשפחת **תאמז** מיפו, היודעת על מקורה היהודי. אחד מזקני המשפחה סיפר על ספר קודש בפרסית שהיה במסגד המקומי ויום אחד הספר התחיל להתרומם מעצמו באוויר ומאז כל מי שניסה לקרוא מאותו ספר נפגע בצורה כלשהי עקב כך.

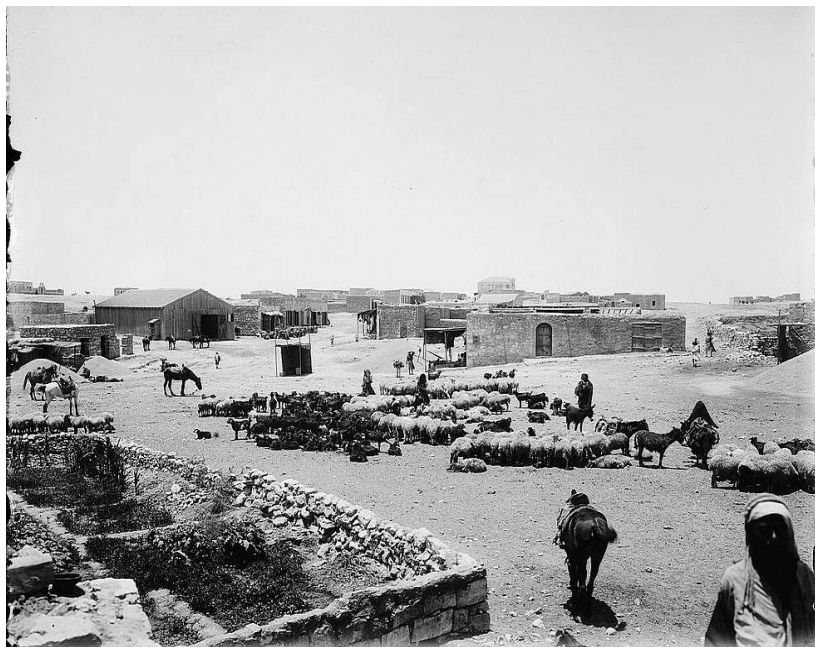
בחמולת **אל-נקיב** שמרכזה בארץ הוא בלוד, מספרים כי ראשית שנות החמישים של המאה העשרים היה בעיר וואלי, שנהרס בהמשך, בו נמצא קברו של ראש המשפחה המקומי בשם סאלח, ושהמבוגרת שבין בנות המשפחה ניקתה את המקום והדליקה בו נרות בימי חמישי. עוד הם מספרים הם כי מקורם מחצי האי הערבי משם הגיעו לעיראק ומשם עבר חלק מהמשפחה לארץ ישראל ולמצרים. המשפחה עברה אז בעקבות קצין בדרגת נקיב (ראש קבוצה) בצבאו של סאלח א-דין שהשתתף בכיבוש הארץ, ומכאן נגזר שם המשפחה. כיום מונה חמולת אל-נקיב כ-400 נפש בלוד, כ-200 במחנה הפליטים **עַסְפֵּר** שליד שכס וכמה אלפים בירדן. ענף של המשפחה מתגורר במכה ובבעלותו במקום בתי מלון מפוארים.

מקומות נוספים

בכפר **בית אוּמֵר** שמדרום לגוש עציון קיים אתר מקודש, המוקף בגן הנקרא קבר ה-40, שלפי המסורת בכפר נקברו שם 40 צדיקים. עד היום נהוג להדליק באתר נרות בימי ששי, מנהג שלחלוטין אינו מוסלמי. בתקופה מאוחרת נבנה ליד האתר מסגד. בכפר קיים אתר אחר, הנקרא קבר מתתיהו (בערבית, **קבר מֵתֵא**). לפי האמונה, הכפר הוקם על ידי חכם בשם מתתיהו (כנראה החשמונאי) ותלמידיו. בתקופה מאוחרת הוקם במקום מסגד המכיל את הקבר, ואנשי הכפר נוהגים לחגוג סביבו פעם בשנה בהדלקת נרות בסמוך לקבר ובחלוקת דבילים (תמרים וצימוקים) לחוגגים. מנהג נוסף הקיים בכפר הוא מניית מספר הנפשות בחמולות דרך מניין מטבעות, כאשר כל גבר שהינו ראש משפחה בקרב חמולה נותן מטבע אחת, והכסף משמש לתחזוקת המסגד. למעשה זהו המנהג היהודי של איסוף **מחצית השקל**, ששימש למניין בתי האב בישובים ובשבטים גם בארץ ישראל וגם בבבל.

חמולת **בְּסִיסוֹ** מעמאן ומזְרֵקָא שבירדן, המונה שם כיום כ-1,500 נפש, היתה במקורה משפחה יהודית. עד היום נהוג שם לחגוג את הפסח ומנהגים יהודיים אחרים בהסתר, אפילו מבני המשפחה הצעירים. שלא בהסתר, מקפידים בני החמולה עד היום, שלא כמוסלמים. לשאת אישה אחת בלבד, פרט למקרים חריגים. כמו כן מקובל אצלם מנהג היבום. ברשות חלק מהם תשמישי קדושה יהודיים כולל תפילין, אך לא ידוע על שימוש בהם כיום. בנוסף ללבני החמולה בירדן כ-300 מבניה מתגוררים כיום בשכונת החולות הצפונית של עזה ויש בקרבם ידע על מקורם היהודי. כמו כן חלק מהמשפחה היגר לארה"ב.

קורות חמולת בסיסו בחציה הראשון של המאה העשרים יוצרים סיפור מעניין בפני עצמו. עד 1917, כשהמשפחה מנתה רק שני בתי אב (של שני אחים), הם התגוררו בבאר שבע כיהודים בגלוי לצד שכניהם המוסלמים. היחסים בין השכנים היו מצוינים, ויתכן שגם בני המקום המוסלמים בגלוי היו יהודים בסתר או במקור. באר שבע יושבה מחדש רק בשנת 1900, וב-1917 היתה העיר הגדולה דהיום ישוב צנוע, חקלאי למחצה:

באר שבע מלפני מלחמת העולם הראשונה (1914); תצלום מתוך ספריית הקונגרס

כאשר התקרב הצבא הבריטי לבאר שבע לקראת סופה של מלחמת העולם הראשונה, התכנסו בני המשפחה כדי להחליט כיצד לנהוג במצב שנוצר: בני המשפחה ידעו שהטורקים החלו לגרש יהודים מהארץ. למעשה, עד אז הספיקו כבר הטורקים לגרש מאזורים אחרים בארץ עשרות אלפי יהודים. מצד שני, האנגלים הגיעו לארץ רק זמן קצר קודם לכן, ולא היה ברור לבני המשפחה כיצד תתפתח המלחמה. הם ידעו שאם האנגלים ינצחו, הם לא יגרשו אף אחד. לעומת זאת היה ברור להם, שאם הטורקים ינצחו, הם ימשיכו בגירוש היהודים. כדי להבטיח את עצמה לקראת שני התרחישים החליטה המשפחה, עוד בטרם הספיקו האנגלים לכבוש את באר שבע, להזדהות כלפי חוץ כערבים מוסלמים.

בהמשך החשש המקורי מהגירוש הגשים את עצמו. עם כיבוש באר שבע על ידי צה"ל ב-1948 נאלצה המשפחה לברוח לירדן כשחלק קטן מתוכם ברח כנראה לעזה. אחד מבני המשפחה מעמאן סיפר על כך, שלאביו שנפטר רק לאחרונה,

היה חדר פרטי בביתם שרק האב היה נכנס אליו, ובו נהג לקיים בסתר מנהגי יהדות עד לימיו האחרונים. לא ידועים קשרי משפחה, אבל קיימת גם בישראל משפחה יהודית בשם בסיסו.

בוואדי מוסא ובחמינה שממזרח לירדן מתגורר השבט הבדואי **אל בדול** (הנבדלים – על היבדלותם מהאחרים במנהגיהם). מנהגיו של שבט זה, המונה כעשרת אלפים נפש, קרובים ביותר למנהגים יהודיים רבים. ידוע שבשלהי התקופה העותמאנית בני השבט אולצו על ידי שכניהם להתאסלם.

בדואי משבט אל-בדול, בצילום מליד פטרה בשנת 1938. גידול צמות אצל הגבר נראה אמנם מוזר, אבל היה תחליף מצולח ובלתי מחשיד לגידול פאות; מתוך ספריית הקונגרס

משפחת **אל-עופסי** המונה כ-200 איש בירדן, מקורה בכפר **בית דג'ן** שממזרח לשכם. אחד מבניה מספר ששמע מסבו ומאביו על מוצאה היהודי, על הדלקת מנורת שמן על ידי הסבתא בערב שבת, על מנהג קשירת רצועת בד סביב הראש כטיפול בכאבי ראש ועל צבע עיניים לא כהה-ערבי.

מקומות מפתיעים נוספים בהם ניתן למצוא עד היום מוסלמים בעלי מנהגים יהודיים היודעים על מקורם היהודי הם דרום מערב סעודיה ואזור מֶכָה בהם ניתן לראות גם כיום מוסלמים המגלגלים את פיאותיהם סביב אוזניהם.

בקרב חמולת **חַתו** בת 400 הנפשות ממחנה הפליטים **דַאדְג'א**, הצמוד לחוף הים של עזה ממערב למחנה הפליטים **תּוּפַח**, היה נהוג מנהג הדלקת נרות שבת עד

שנות הששים של המאה העשרים. גם מאוחר יותר הם המשיכו לשמור על חלק ממנהגי היהדות, והיה ניתן לראות אצלם חנוכיות. בסמוך לנמל עזה מצידו הדרומי נשאר עד היום בית כנסת עתיק. זקני משפחת **סופר** משכונת סג'עייה שבעזה, המונה שם כ-4,000 נפשות, נוהגים עד היום לצום ביום הכיפורים, וביום זה אנשיה נשארים בבתיהם ואינם משתמשים בחשמל. צום יום הכיפורים נהוג גם במשפחות אחרות בסג'עייה. כמו כן, רבים במקום שומרים על השבת ולא עובדים בה, אך כדי להסוות את המנהג היהודי, הם אינם עובדים גם בימי ששי. במשפחת **חביב** שבשכונה, המונה כ-1,500 נפש, נהוג מנהג הפרשת חלה בעת אפיית הלחם.

בית קברות בקצה המערבי של עזה מלפני מלחמת העולם הראשונה. לא ניתן לראות מצבה אחת עם בסיס בגובה המותר על פי האיסלם! הצילום מספריית הקונגרס

מאכל יהודי מסורתי לשבת המקובל עד היום בסג'עייה הוא החמין. בהלכות שבת של הגמרא נקרא מאכל החמין מעשה קדרה. אצל אנשי סג'עייה המאכל נקרא **איִדְרָה** – צורת הביטוי של המילה **קִידְרָה** בלהג הירושלמי. עד היום נהוג בשכונה להביא את האידרה למאפייה בערב שבת ולהחזירה הביתה בבוקרה של השבת. עד 1948 נהגו מוסלמים ויהודים בכל רחבי ירושלים להביא את המאכל למאפיות בערבי שבת. כיום המאכל מקובל עדיין במזרח ירושלים ובחברון, אבל אכילת האידרה הועתקה במקומות אלה לימי ששי. המאכל נהוג היום בימי ששי גם בלבנון, בחאלב שבסוריה ובמרקש שבמרוקו (שתי ערים בהן גרו יהודים רבים).

בטוֹפָה שבין חאן יונס ורפיח מתגוררת משפחת **אל-פֶאֶרָה**, שידוע מקורה היהודי. ברשות המשפחה ניתן למצוא עד היום מספר תשמישי קדושה יהודיים

ישנים, שיוצרו לפני הקמת מדינת ישראל. לדוגמה, ניתן למצוא אצלם כלי להחזקת בשמים מארד בכמופיע בתצלום להלן:

כלי להחזקת בשמים מארד, מדרום רצועת עזה

בני חמולת **קָדִיח** הענקית המתגוררת בשני כפרים שממזרח **לחאן יונס**, בבית לאהיה שמצפון לעזה וענף **קָדִח** שלה המתגורר בכפר **מִנְדָא** שבגליל מדרום לסכנין, ושפרטים נוספים עליהם יינתנו בפרק על העדויות, מספרים על מנהגי יהדות שנהגו בעבר – הפרשת חלה בעת אפיית פיתות, יבום וחליצה, מילה בגיל שבוע (גם כיום), ישיבת שבעה וקריעת בגד על ידי אב המשפחה בעת אבל, אכילת מצות בפסח (גם כיום), הדלקת נרות במוצאי יום חמישי ולעיתים בימי ששי. עד היום ניתן לראות בקברים ישנים שלהם כוכים להדלקת נרות. מנהג נוסף הנהוג בחמולה, מנהג שכבר תואר כתחליף לתפילין של ראש, לאחר שעקב התבלות כבר לא היו בנמצא תפילין, הוא של טיפול בכאבי ראש על ידי קשירת רצועת רצועת עור סביב הראש והידוקה בעזרת מפתח גדול אותו תוקעים בין הראש לרצועה ומסובבים. על פי המנהג המוסבר מיד בהמשך, עד לפני כ-30 שנה נהגו בני החמולה ברצועה להתחתן רק עם בני זוג מקרב החמולה.

מנהג חשוב שקנו לעצמם רוב הפלשתינאים צאצאי ישראל הוא נישואין בתוך החמולה. מנהג זה אינו מנהג יהודי. הוא השתרש בקרב הפלשתינאים מתוך מסירות לשמירת המוצא היהודי הטהור וכדי להבטיח אי היטמעות בין זרים. רק בדור האחרון קיימת הידלדלות בשמירה על המנהג, מאחר שהתבררו חסרונותיו הגנטיים והסיבה להנהגתו נשתכחה אצל רבים. למעשה, המנהג הפלשתינאי הינו החמרה של מנהג שבטי המקובל בשבטי ערב, ולפיו יש לשמור על אחדות השבט ולא להכניס לתוכו גברים זרים. אולם, להבדיל מהמנהג הפלשתינאי, מנהג ערבי זה מתיר העברת בנות השבט לשבטים אחרים לצורך נישואין.

הקבוצה שהקפידה בצורה קיצונית על הסתגרות בתוך עצמה, ובכלל זאת שמירת סודיות מוחלטת בכל הקשור לענייני הקבוצה ומנהיגיה, היא שבת קֶעֶבְנָה הַבְּדוּאִי. השבט מתאפיין גם בעזרה הדדית ובהתארגנות מופתית בעת שאחד מבניו נתקל בבעיה מול זר כלשהו. רק בשלושים השנים האחרונות קרו מספר מקרים של נישואי תערובת בין הכעבנה לבין חמולה מסוימת מבני נעים, שמסיבה כלשהי כשרה בעיני הכעבנה לנישואין.

מנהג נוסף שנמצא אצל פלשתינאים ברצועת עזה הוא הטמנת קמע ביסודותיו של בית חדש בעת בנייתו. שימוש בקמעות אסור הלכתית באיסלם. למרות זאת, יש קבוצות, בעיקר בעיראק, שאנשיהן נוהגים להשתמש בקמעות, על גוף האדם לברכה, ומקומות שונים סביב האדם, כמו ביתו או חצרו, כמאגיה שחורה לקללה. בקרב יהודים יוצאי ארצות ערב נהוגה אספקה של קמעות ברכה לציבור על ידי רבנים. בקרב יהדות תימן לפחות, מקובל לטמון קמע בבטון בעת יציקת יסודות לבית חדש. מכאן נשאר המנהג אצל חלק מתושבי הרצועה עד היום. בהעדר אספקת קמעות נוהגים פלשתינאים במקומות רבים בארץ להשתמש במטבע במקום קמע. גם מנהג זה מקובל רק בארץ ישראל.

מנהג מקביל או תחליפי, שהוא המקובל גם כיום בהקשר של בניית בית בכל ארצות ערב ובארץ ישראל, כולל אצל היהודים, הוא מנהג הַעֲקָדָה. מנהג זה שהונהג בזמן שלטון האימפריה העותמאנית, קיבל את שמו מהמושג עֲקָדָה בעברית. המושג הושרש גם בטורקית עתיקה ומשמעותו המילולית אינה ידועה לרוב הערבים. על פי מנהג זה, בעלי הבית שוחטים כבש (עקדה) בבוקרו של יום יציקת גגה של קומת הקרקע בבית חדש. בצהרי היום בעלי הבית מכבדים בבשר המבושל את הפועלים ואת השכנים שבאו לתגברם במשימה הקשה יחסית. אצל היהודים אין כיום הקפדה על כך שהבשר יהיה בשר כבש. עקב מנהג זה, שקידש את שלמותם של בתים בעלי גג, היה מקובל אצל השלטון הטורקי שלא להרוס בית, במקרה שנבנה שלא על פי החוק, לאחר שגגו של הבית כבר נבנה.

מנהג שניתן לקרוא לו ליתר דיוק מנהג למחצה, מאחר ומדובר בענייני רצון ולא בענייני עשיית מנהג, הוא מנהג שיש שלו אחיזה אצל פלשתינאים רבים. באופן מדהים למדי מתברר שהפלשתינאים שונאים לעבוד בשבת. לכאורה קשה לדעת עד כמה יש לייחס את מקורו של מנהג זה לחוסר הרצון לחלל את השבת וההכרח להסתיר את המקור היהודי שהביא להסכמה לעבוד בשבתות, אבל מתוך אילוץ וחוסר רצון. או שלחילופין ניתן לייחס מנהג זה לקנאה ביהודים. מה שמכריעה את הכף בנידון היא העובדה שמנהג זה נפוץ ביותר גם בין הפלשתינאים בירדן, היכן שמספר היהודים העובדים במקום זניח לחלוטין, והדבר היה נכון גם כאשר לא היו בירדן יהודים כלל. תופעה זו גרמה לכך שהפלשתינאים בירדן, כבעיקר בני מטה התיאהא שם, נקראים בבדיחות הדעת – קופים, כפי שנהוג לעיתים לקרוא באיסלם ליהודים.

דברי יצחק בן צבי וישראל בלקינד

כל העדויות דלעיל הן מטיבן כאלו שהחוגים הדתיים בעם ישראל רואים בהן סימן ליהדות בעבר, שיש בו כדי להצדיק החזרה לעם ישראל. בנקודה זאת ראוי לצטט קטעים מספרו של יצחק בן צבי **אוכלוסי ארצנו**^{2,3} משנת 1932. חשיבות עדותו מאותה תקופה מכרעת, מאחר שלא כל המנהגים דאז נשתמרו במלוא עוצמתם גם כיום:

"שלישית – הדת. היא באופן רשמי מוסלמית, אבל למעשה יודעים הפלאחים אך מעט מאוד מהקוראן ומיסודות דתם המוסלמית, מלבד פורמולות ידועות השגורות בפהם. אפילו המסגדים שלהם, לשם תפילה, הוקמו רק במאות השנים האחרונות, ובעיקר על ידי הממשלה הטורקית. עד היום ישנם אזורים שהמסגדים מועטים שם מאוד.

כמו כן ידוע הדבר שהפלאחים אינם זהירים במצווה קלה ולא בחמורה. הדת המוסלמית אוסרת, למשל, על הנשים לצאת גלויות פנים, אבל הפלאחיות יוצאות גלויות פנים, ולא רק בעבודה בשדה, אלא גם בבואן העירה לשם עבודה, מסחר או תפילה, למרות שזה בניגוד לכל מה שמקובל באיסלם. (בטורקיה שלפני המלחמה [מלחמת העולם הראשונה] למשל, לא היו הפלאחיות הטורקיות יוצאות גלויות פנים בעיר). ברור שכאן, בארץ ישראל, לא נקלטה הדת המוסלמית כל כך עמוק.

או ניקח לדוגמה את עניין השבועה: הפלאח, כשהוא נשבע בנביא מוחמד, אין לקבל את שבועתו ברצינות. אבל אם הוא הולך אל ה"וואלי" – הקבר, שבו קבור הקדוש של הכפר או של הסביבה – ונשבע שם, יש לסמוך על זה בהחלט. כן ידוע לי מקרה של נקמת דם, כשהצדדים החליטו להשלים ביניהם והצד שעליו חלה האשמה מוכרח היה להישבע שהוא חף מפשע ונקי מכל חשד. הנאשמים לא פקפקו להישבע בשם הנביא (מוחמד), אולם כאשר נתבקשו להישבע על קברו של אותו קדוש (נוח הצדיק) נרתעו לאחור. הערצת הפלאחים לקדושים המקומיים ופחדם מפניהם, עולים על הערצתם למייסד דתם.

גם החגיגות הדתיות וה"מוסמים" (אלה המועדים הידועים בהם הם באים לכבד את הקדוש הנערץ) מעידים על תוקפה של המסורת המקומית, שלפני האיסלם. ניקח למשל את "נבי מוסה" עם עשרות אלפים עולי הרגל. אצלנו היהודים מצטרפת במוחנו חגיגת הנביא מוסה עם ההפגנות נגד הציונות וגם עם התקפות על עם "מוסה". אולם אל נא נשכח, שנביא מוסה הוא משה רבנו, מחוקק היהדות, ושכל הפולחן הזה, אינו אלא הד קדומים של שלטון דתו של משה רבנו בארץ, והפלאחים ירשו מסורת זו מהיהודים תושבי הארץ. אותו הדבר גם נבי-רובין, נבי שעב ושאר החגיגות מסוג זה. ה"מוסמים" האלה, שלכבודם נאספים עשרות אלפי אנשים, הם כעין המשך לאותן החגיגות

העממיות שהיו שכיחות אצל הפלאחים בזמן היהודים, ואולי עוד לפניהם בזמן הכנענים.

כל הנביאים היהודים, כל אבות האומה, וראשי השבטים (יהודה, בנימין, יוסף, זבולון וכו') עוד זיכרונם חי בקרב הפלאחים. כבר היהודים עצמם חדלו מלבקר את הקברים הללו, והפלאחים ממשיכים להשתטח עליהם. זהו לא איסלם, זהו המשך הדת שהיתה שלטת כאן מקודם, מלפני האיסלם, שנשלבה בדת החדשה. גם החגים האלה אינם מקובלים באיסלם כולו, והם נהוגים באופן מיוחד כאן בארצנו.

הפולחן חל לא רק על גיבורי כתבי הקודש בלבד. כל מי שהיה בהילולא של ר' שמעון בר יוחאי, או של ר' מאיר בעל הנס שעל יד חמי טבריה, ראה ודאי פלאחים ובדואים שבאים ורוקדים יחד עם היהודים, ונשבעים בשם ר' שמעון ור' מאיר. בפקיעין מעריצים הדרוזים והמוסלמים יחד עם היהודים את "צדיקי היהודים" את ר' אושעיה איש טיריא ור' יוסי דמן פקיעין. ברור שהדבר שכאן לפנינו המשך הפולחן היהודי בקרב הפלאחים גם לאחר שנתאסלמו.

תצלום מהילולת רבי שמעון בר יוחאי במירון ב-1920 ומתחתיו תצלום תקריב ובכל אחד מקצוותיו (ימין ושמאל) ניתן לראות אדם לובש כפייה לצד יהודים

**יצחק בן צבי (1884-1963) היסטוריון אנתרופולוג ומדינאי,
נשיא מדינת ישראל השני (1952-1963)**

להדגשת טיעוניו של בן צבי חשוב לציין, כי **חוסיין** מלך ירדן הוא שיזם את בניית המסגדים הראשונים ביהודה ושומרון, להוציא את מסגדי הר הבית והמסגד מעל מערת המכפלה. לפני הקמת מדינת ישראל גם בתחומי הקו הירוק היה מספר המסגדים מצומצם ביותר. היתה זאת דווקא המפד"ל, שבתקופת שליטתה במשרדי הפנים והדתות יזמה בניית מסגדים לרוב ברחבי המדינה.

ישראל בלקינד שהיה אגרונום, נשלח על ידי הטורקים למשימה ממזרח לירדן. הוא דיווח כי מצא שם, בנאד סירחאן, שבט יהודי מבודד ששמר על מנהגי היהדות. במאמרו הכללי **הערבים אשר בארץ ישראל**^{5,7} כתב בלקינד, עוד לפני סוף המאה ה-19, במה שהופך כספר בשנת 1928 :

בכל הארץ נמצאים קברות קדושים (נלי בערבית), אשר הערבים באים להשתטח עליהם ולקיים את נדריהם. בין הקדושים האלה רבים כאלה הקדושים גם לעם ישראל. כך נמצא בקרבת נס ציונה קבר הידוע בשם **נְבִי רֻבִּינִי**, לאמור ראובן הנביא, הוא ראובן בנו הבכור של יעקב אבינו. והערבים של כל הסביבה חושבים להם לחובה לבוא ולבלות שם מעט זמן במשך חודש ידוע בסוף ימי הקיץ. קרוב לכפר סבא נמצא קבר **נבי בנימין** ולא רחוק ממנו **נבי שמעון** ועוד.

ישראל בלקינד (1861-1929) אגרונום, חוקר, מחנך, מיישב וסופר

פלשתינאים וותיקים מספרים שעד 1948 ראו בני כל הדתות בארץ חובה לבקר בנבי רובין. הדבר היה חשוב עד כדי כך שהיו נשים, מחברון ממַאֲרִיעַ אַ-נוֹפָאֲנִי שבשומרון ומאזור נבי רובין, שאם בעליהן לא לקחון לביקור במקום היו מטיחות בבעל: "קדשני (על ידי הביקור) או גרשני". בהמשך, עקב חלוקת הארץ והבידוד הרב שהוזרם מהסביבה לנחל שורק הקרוב לאתר, איבד האתר מקדושתו ומיוקרתו והביקורים בו פסקו.

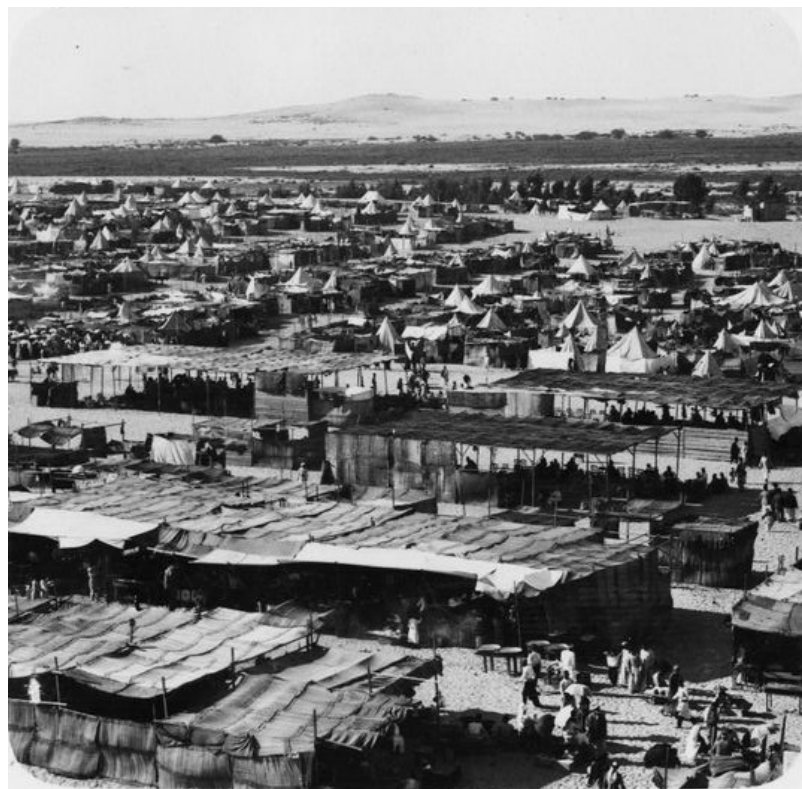
לעומת זאת החגיגות של **נבי מוסא** נמשכות עד היום. משפחות שלמות מגיעות למקום לחגוג במשך שבוע את **מאוסם מוסא**. החוגגים שרים, מתפללים, אוכלים חלווה קשה במיוחד ויבשה כפי שאכלו בעבר הרחוק והנקראת חלוואת אל-קדים (חלווה עתיקה). גם במקום שלא נהוג לחגוג בו – **נבי סמואל** (קבר שמואל הנביא) מרבים פלשתינאים מכפרי הסביבה לבקר גם כיום, לצד היהודים.

תצלום תקריב של נבי מוסא מ-1932 (שנת הדפסת ספרו של יצחק בן צבי אוכלוסי ארצנו)

צילום מהאוויר של אתר נבי מוסא על רקע ים המלח של שנת 1932.
הצילומים מספריית הקונגרס כפי שהעותקו מארכיון אמריקן קולוני בירושלים

מחנה עולי רגל לנבי-רובין. תקופה משוערת 1920-1933. מתוך ספריית הקונגרס

ההיבט האנתרופולוגי – השפה והשמות

כיוון תמיכה נוסף לממצא הוא המבטא העברי המדובר וכן שילוב פתגמים ממקור עברי על ידי "ערבים" בכפרי הגליל, כמו סח'נין וערבה. לכך מצטרפות רמת השימוש והביטוי בשפה העברית ועושרה בפי רבים מהפלשתינאים, בעיקר אצל אלה היושבים בתחומי הקו הירוק. רהיטות זו בעברית עולה לעתים על זאת של יהודים רבים, גם כאשר מדובר בילידי הארץ. השפה העברית היא אחד הגורמים הנוספים המקשרים כבר היום בין רבים מהפלשתינאים אזרחי ישראל ליהודים.

שמות ישובים הינם כיוון אחר המרמז על המקור הישראלי של התושבים, כאשר המילה "כפר", המבוטאת **כָּפָר** או **כֶּפֶר**, המופיעה ברבים מהם, אינה ערבית. (לדוגמא: כפר יסף, כפר קנא, כפר יאטה, כפר מנדא, כפר סמיע). מילה זו אינה מופיעה בארצות ערב פרט לשמות ישובים מועטים במצרים (כנראה ישובים שהקימו שם אנשיו של מוחמד עלי שחזרו ב-1841 למצרים מכפריהם בארץ ישראל, אליהם הגיעו בשנת 1830). רבים מהפלסטינים מבטאים את האות "כ" כ-"צ" ונוהגים לאמר צ'פר. גם לשמות חלק מהכפרים, כמו ג'בע או **טירה**, יש משמעות בעברית בלבד.

עניין שימור השמות לא נעלם מעיני יהודים שעלו לארץ ישראל לאורך תקופת הגלות. הרופא היהודי **אשתורי הפרחי** היה חלוץ חוקרי הטופוגרפיה של ארץ ישראל. הוא התיישב בבית שאן בשנת 1306, לאחר שגורש מצרפת, באחת הפעמים בה צרפת גרשה את יהודיה. בתחילת המאה ה-14 הוא כתב בספרו **כפתור ופרח**:

"כי הארץ לעולם עומדת ובשמותיה ברוב והשינוי בשמות מעט הוא" (עמ' תרל"ב), "ואודיעך כי שמות העיירות והנהרות הכתובים בכתבי הקודש שבכתב ושבעל פה שמעט הוא מה שנשתנה שמם בין הישמעאלים" (עמ' רמ"ה).

יצחק בן צבי מצא ששמות 34.5% מהכפרים הפלשתינאים בשנת 1932 נשארו בצורתם העברית הקדומה. הוא הגיע למסקנה, שכשני שלישים משמות הכפרים הפלשתינאים בארץ ישראל המערבית היו עבריים-ארמיים, ומהם 277 שמות שאפשר לזהותם עם ישובים עבריים מתקופת בית שני. מחקר נוסף מהמאה ה-19 העלה, ששמות ישובי ההרים קרובים לשמות העתיקים ולצליל השפה העברית בהיקף רב בהרבה משמותיהם של ישובי האזורים הנמוכים. יצחק בן צבי טוען בספרו **אוכלוסי ארצנו**:

"והנה אילו באמת נתחלף הישוב היהודי בישוב אחר, לא היו שומרים על השמות העבריים (מה שאירע באמת ברוב אותם מקומות שהישוב השתנה, כגון בעבר הירדן המזרחי). לא כן בארץ ישראל המערבית – כאן נשתמרו השמות העתיקים, מה שמוכיח את רציפות הישוב במקום הזה."

עניין הישמרות השמות אינו מוגבל לכפרים. מרבית הערים שמרו על שמותיהן המקוריים, להוציא שינויים קטנים בכתב ו/או במבטא: **ספד** (צפת), **טבריה** (טבריה), **יפא** (יפו), **עכא** (עכו), **א-נסירה** (נצרת), **ביתלאחם** (בית לחם), **חליל** (בערבית חבר – חברון) ואל קודס (עיר הקודש – ירושלים). אולם במקרה זה, הדבר משמש הוכחה חלשה יותר, כי ערים, בגלל גודלן, קשה יותר ונדיר יותר שתעלמנה או שתוקמנה חדשות.

במאמרו בנושא כותב ד"ר **יואל אליצור**, חוקר בתחומי הגיאוגרפיה המקראית, הלשון העברית והלשונות השמיות: "השיעור הגבוה של השמות שנשתמרו כצורתם שבמקרא או בדומה לה נתפס על ידי רבים כמעין "נס תרבותי", המאפשר לנו לשוב אחרי שנים רבות אל ארץ התנ"ך. אכן, אין ספק שלולא השתמרות זו היה חקר הגיאוגרפיה וההיסטוריה של ארץ ישראל מתקשה מאוד להגיע להישגים שהשיג. ... השתמרות השמות הקדומים בארץ ישראל היא תופעה שאין דומה לה בארצות עתיקות אחרות. במצרים, עיראק או טורקיה השתנו רוב השמות לפחות פעמיים במהלך ההיסטוריה. כך למשל, שמות המקומות בתעודות האשוריות והבבליות העתיקות שונות כמעט לגמרי ממערכת שמות המקומות שבתלמוד הבבלי (שבהם היסוד הפרסי הוא החזק ביותר), ואלה שונים בהחלט מן השמות של היום (שרובם ערביים). ... מותר לנו לחשוב כאן על חזון תנ"כי עתיק שהתגשם, על דברי הנביא ירמיהו בנבואת הנחמה הגדולה שנשא בפני הגולים בבבל: 'הציבי לך ציונים, שימי לך תמורות, שיתי לבך למסילה דרך הלכת, שובי בתולת ישראל, שובי אל עריך אלה' (ירמיהו ל"א, כ')."

מעבר לשמות ישובים, גם שמות התושבים חשפו את הקשר הפלשטינאי-ישראלי. החוקר האנגלי **קונדור** היה הראשון שמצא שמות תנ"כיים אצל הפלאחים הפלשטינאים, למשל השמות הפרטיים **זוהדי** (יהודה) ורובין (ראובן), הנפוצים במיוחד בחברון, **זוהר** (שחר), הנפוץ גם במקומות אחרים, וכן שרה, פאופב (כוכב), עייש (חיים) שכבר הוזכרו בהקשר לסמוע. לרבים משמות אלה אין שורש במילון הערבי ולא ניתן למצאם אצל לא-פלשטינאים בארצות ערב. משפחות גדולות וחשובות בקרב הפלשטינאים ברוב חבלי הארץ נושאות שמות משפחה יהודיים או שומרוניים. להלן רשימת המשפחות והחמולות, ותחילה משפחות של רבנים:

אבו חצירא – המונה לפי הנתונים הרשמיים כ-3,000 נפש, אבל כמו רוב האוכלוסייה הפלשטינאית ביש"ע, מספרם האמיתי הינו רק מחצית המספר הרשמי. חמולה זו שולטת על הדייג ברצועת עזה, ולא רק שהיא נושאת שם משפחה יהודי חשוב, אלא גם מציגה במסגד בו היא מתפללת את תמונת אבי המשפחה, **רבי יעקב אבו חצירא** עם כותרת בערבית. (שם המשפחה היהודית נכתב כיום במחובר במילה אחת. עקב פרסום העניין בספר זה וחששו של החמאס מהממצאים ומהמסקנות שבספר, אפשרי שהתמונה הוסרה בשנים האחרונות. בכל מקרה על מנת לסתור את המסופר כאן החמאס טוען

שהאיסלם אוסר תליית תמונות במסגדים). בני המשפחה מיפו מספרים על מקורם מהיהודים המוגרבים שהגיעו לארץ בתקופה העותומאנית. חלקם מספרים שב-1948, בעת שרוב בני המשפחה ברחו מיפו לשכונת סג'עייה שבצפון, חלק נשארו מאחור כולל שתי אחיות, שאחת נשארה יהודיה עד היום, ואילו השנייה מוסלמית, שהחליטה להיפרד מבעלה וילדיה הבורחים.

לאחר 1967 שמרו בני החמולה מעזה על קשר עם הענף היהודי המפורסם שלה **בנתיבות**, בראשות **הבאבא סאלי** וידוע עך ביקורים הדדיים בהם השתתף הבאבא סאלי. הקשר נמשך גם עד ימים אלה ועקב כך, נתיבות, הקרובה לעזה, לא ספגה כמעט קסאמים ובמעט המקרים כאשר נורו טילים על נתיבות התקשרו בני המשפחה משם לקרוביהם בעזה (ראה מעמדם בהמשך) והירי פסק בד"כ מיידיה.

סיפור החמולה בארץ מרתק למדי ונחקר בחלקו על ידי **עמית חי כהן**. **שלמה מיארה** כתב ספר על קורות המשפחה בצידה היהודי והתעלם מחלקה שהתאסלם על מנת שלא לפגוע בשמה הטוב. הסיפור מתחיל בעליית המוגרבים יחד עם עשרות אלפי יהודים אחרים לצפת סביב אמצע המאה ה-16. בהמשך אותה מאה התחלף הפחה (פאשא בטורקית – מושל הנפה) בצפת והתנכל ליהודיה שעקב כך התפזרו במקומות רבים בארץ ומחוצה לה (רוב העוזבים את הארץ התיישב אז בחאלב שבסוריה). משפחת אבו חצירה התפצלה, כשחלקה עבר ליפו וחלקה האחר לכפר **דמנהור** שבמצרים (נמצא בדלתה של הנילוס מצפון מערב לקהיר). ידוע גם על ענף קטן של המשפחה שעבר לטבריה ונקרא אבוחסירה – סימן להתערבבות עם דוברי ערבית.

בראש הענף במצרים עמד הרב יעקב אבו חצירה, סבו של הבאבא סאלי, שנקרא בתואר **אביר יעקב** והיה מגדולי רבני המגרב. בהמשך נקרא הרב נקרא על ידי יהדות מרוקו לביקור בקהילה ובדרכו חזרה למצרים נפטר ונקבר בדמנהור. רוב בני המשפחה חזרו ממצרים למרוקו. צאצאיהם בראשות הבאבא סאלי, עלו לארץ ממרוקו בשנות ה-50 של העשרים והתיישבו בנתיבות על פי הזמנת הרב **יששכר מאיר**, ממקימי הישוב. לפי סיפורי השומר המקומי (בהתנדבות המקומיים) על קברו של יעקב אבו חצירה, אחד מבני הכפר שניסה לבזות את הקבר נענש באופן על-טבעי בצורה שהדהימה את המקומיים, וגרמה להם לשנות את שם משפחתם לאבו חצירה. חלקם עבר בהמשך לקהיר, וגם במסגד שם תלויה תמונתו של רבי יעקב אבוחצירה.

כאשר בני המשפחה היו עדיין כולם יהודים, אחד מהצעירים נסע לבקר את קרובי משפחתו המרוחקים. בדרך שבין יפו ומצרים עצר הבחור בכפר באזור אשקלון, שם התאהב ביפהפיה מקומית, נישא לה והתיישב במקום. כך נוצר ענף מוסלמי של המשפחה במקום. ב-1948 ברח ענף זה יחד עם יתר אנשי הכפר למחנה הפליטים **שאטי** השוכן בסמוך לשפת הים בצפון עזה, שם מתגוררים כיום רוב בני החמולה העזתיים ושם נמצא המסגד המוזכר לעיל של החמולה.

רובם מתגוררים ברחוב **מג'דל** שבמחנה, שם יש להם גם חנויות לממכר הדגים – חלק משלל הדייג של אנשי המשפחה וכן קיימת בבעלותם מסעדה מפוארת המגישה בין היתר מאכלי ים בשם "מסעדת השלום" (ראה <http://www.alsalam.ps>). שם זה של הרחוב מעיד על אפשרות היותו שמו של הכפר משם ברח ענף המשפחה, כפר שבסמוך לחורבותיו נבנתה אשקלון בתחילתה. בני המשפחה מקורבים לשלטונות (החמאס), חלקם משרתים בזרוע הצבאית, ואחד מבני המשפחה, **אמין אבו חצירא**, אף מונה לשגריר הפלשתינאי בקנדה.

כחיל – מיפו שהתפרסמה באלימות חלק מבניה ובמסעדותיה, וחלקה מתגורר ביפו, מוצאה מיהודי תימן שעלו במאה ה-11 לארץ ישראל. בבני ברק ניתן למצוא רבנים ממשפחה זו.

אלבז - המונה אלפי נפשות, מוצאם מיהודי מרוקו שעלו לארץ, כנראה בעליית המוגרים.

מחפוד – מחברון, הידועה במקורה היהודי ונושאת שם כשמים של רבנים מרחובות ומבני ברק ושל מאמן כדורגל מפתח תקוה.

אבולעפיה - מוצאה ממשפחת המקובל **רבי אברהם אבולעפיה**, שחי בספרד במאה ה-13. משפחות יהודיות רבות נושאות שם זה. בשנת 2007 פירסמה **נעמי רייכמן** ב"מעריב" את העובדה ש**חמיס אבולעפיה** מיפו חקר את שורשי **כל** משפחות אבולעפיה לדורותיהם, והגיע למסקנה שלא קיים שום בן למשפחות אבולעפיה בעולם ששורשיו ערביים, אלא ששורשי כל משפחות אלה הינם יהודיים. פלשתינאים נוצרים ומוסלמים בני המשפחה הגרים **בדירבורן** שבמדינת מישגן שבארה"ב, וכמוהם יהודי בן העדה הספרדית מקרב המשפחה, כולם סיפרו שמקורם הוא **מרבי מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיה**.

באינטגרציה של חומר ממספר מקורות על יהודי ארץ ישראל החל מהמאה ה-17, מתקבל שמשפחת אבולעפיה היתה במשך מאות שנים מהמכובדות במשפחות היהודיות בארץ ואף בחו"ל. בן המשפחה הראשון שהתפרסם במאה ה-17 היה **רבי חיים בן ר' יעקב אבולעפיה** שנולד בטבריה בתחילת המאה ה-17 והיה מגדולי חכמי ארץ ישראל באותה מאה. הוא היה צאצא של רבי מאיר הלוי אבולעפיה האמור לעיל, נמנה בין דיני צפת, עבר משם לחברון ולבסוף השתקע בירושלים, שם נפטר בשנת 1670. נכדו שנקרא על שמו, **רבי חיים אבולעפיה (השני)** נולד בחברון בשנת 1660 וקיבל את חינוכו בירושלים אליה עברה המשפחה. התפרסם כדרשן ומדינאי, נבחר לרבה הראשי של צפת משם עבר לכהן כרב בטורקיה, והיה אישיות יהודית מרכזית באימפריה העותמנית של אותה תקופה. מפעלו העיקרי היה חידוש היישוב יהודי בטבריה בשנת 1740, כאשר בעת זיקנתו חזר לארץ והתיישב בטבריה תוך הענות ליוזמתו של השליט **דהיר אל-עמר**, שקרא לרב לרשת את ארץ אבותיו ועזר לו וליהודים נוספים

בראשותו להתיישב בטבריה. בהמשך עבר עם תלמידיו לשפרעם ושיפץ שם את בית הכנסת, גם זאת ביוזמת אותו השליט. נפטר בטבריה בשנת 1744. עד תחילת המאה העשרים העמידה משפחת אבולעפיה מספר לא מבוטל של רבנים, שחלקם שימשו כרבנים ראשיים, מנהיגי קהילה, ראשי ישיבה ודיינים, בטבריה, צפת, ירושלים, סופיה, ליבורנו, איזמיר ודמשק. (השליט דהיר אל-עמר דאג גם להביא את הרב שלמה עבאדי מדמשק לכפר יסיף שם הקים קהילה יהודית ששרדה עד שנת 1841).

אל-רזי (אל-גזי, העזתי) – נושאת את שם החכם היהודי מטורקיה, **רבי יעקב ישראל יום-טוב אלגזי**, שהפך לראשון לציון בירושלים באמצע המאה ה-17. (בערבית של היום המושג העזתי מתורגם לאל-גזאווי). אלגזי היתה משפחה של רבנים שכללה במאה ה-17 לפחות עוד שלושה רבנים ירושלמים: **רבי ניסים שלמה (הראשון) בן אברהם אלגזי** נולד בטורקיה בשנת 1610, עלה לירושלים ב-1635, חזר לטורקיה ב-1646, עבר בין המקומות עד שהשתקע סופית בירושלים ב-1670. בירושלים היה אב בית דין לתקופה קצרה ונפטר בסוף שנת 1683. היה ממוריו של ר' חיים אבולעפיה השני. נכדו שנקרא גם הוא **ניסים שלמה אלגזי (השני)** נולד בירושלים בשנת 1670 והיה אחיו למחצה (מצד אמו) של ר' חיים אבולעפיה השני. רב נוסף מאותה משפחה היה **רבי יהודה אלגזי** שהוזכר כאחד הרבנים המובהקים בירושלים של המאה ה-17. משפחת אלגזי העמידה מספר רבנים גם במאה ה-18. חלקם נקראו ע"ש רבי יעקב יום טוב והמפורסם שבהם היה **רבי ישראל יעקב בן יום טוב** שכיהן כראשון לציון משנת 1749.

ארמלי משפרעם – הרב **יוסף ארמלי** עלה בשנת 1220, יחד עם אביו, הרב **יחיאל בן יוסף ארמלי**, מפריז לעכו. גם נפטר בעכו (ראה: אוצר הגדולים אלופי יעקב, מאת **רבי נפתלי יעקב הכהן**, חיפה, כרך ה' עמ' מ"א). המפורסם ביותר מבני המשפחה, שהיא נוצרית בתקופתו, הוא כוכב הכדורגל לשעבר, **זאחי ארמלי**, יליד שפרעם, שהתפרסם כשחקן מכבי חיפה ונבחרת ישראל. מה שאינו מעניין פחות, הוא העובדה, שלא מעטים מבני המשפחה בשפרעם נושאים כיום את השם יוסף ארמלי.

(מקור אפשרי של השם ארמלי וכנראה גם מקור המשפחה מופיע גם הוא בספר ה"ל (בכרך ו'). מסופר שם על תחילתה של הכת הקראית בסביבת שנת 840, כאשר אחד ממנהיגיה היה אדם בשם **מלך** שנמנה על הקהילה הגדולה והחשובה של יהודי רמלה. כינויו של אותו מנהיג היה **מלך א-רמלי** (הרמלאי בערבית, רמלה היתה מרכז השלטון הערבי בארץ ותושביה היהודים השתמשו כבר אז גם בערבית, שכמו במקרה של אל-רזי היתה שונה מזו של היום, בה רמלאי נקרא רמלאווי). מאוחר יותר הקראים האחרים לעגו לאותו מלך לעג רב, בגלל שטען ונשבע על כך שבבית המקדש הוקרבו תרנגולים. בהזדמנות זו שמו נכתב כ-**מלך ארמלי**. אפשרי שבהמשך, מתוך הבושה ואולי מסיבות

נוספות, חלק מצאצאיו של מלך עברו לפריז והתרחקו מהקראים, עד כדי כך שחלקם אף הפכו בעצמם לרבנים. סביר עוד יותר שבעטיו של אותו מלך, צאצאיו לא היו גאים במיוחד בשם משפחתם, אך לא היה להם קל לשנותו ולחשוף בכך את בושתם זו ובכך להעלותה מחדש על לסדר היום. לנוכח מצב בלתי נעים זה, ומאחר שהניקוד הוכנס לשפה העברית בעיקר רק החל מהמאה העשירית, ניתן להניח שכאשר אַרְמֶלִי נוקד לראשונה (או אף קודם לכן תוך כדי הדיבור), בני המשפחה דאגו להפכו ל-אַרְמֶלִי).

בהלול מעכו – הוא שם משפחתו של כתב רדיו וטלוויזיה – **זוהיר בהלול**. בשנת 1504 היה בצפת רב, מחכמי העיר, בשם **שמואל בן בהלול** וכן בטבריה קיים רחוב **ציון בהלול** וכן ישנם כיום יהודים בארץ ששם משפחתם הוא בהלול. שני רבנים ירושלמים היו בעלי שם משפחה דומה ביותר – **רבי מרדכי בעלול**, שנפטר ב-1816 ו**רבי אברהם בעלול** שנפטר ב-1891.

אבו סיסִי – משפחת המהנדס מעזה שישראל חטפה באוקראינה בשנת 2011, שמה אינו ערבי אלא תואם לשמו של חכם יהודי. בתעודות מימי הביניים מוזכר, שעולי רגל יהודים נהגו לעלות **לסאסא**, כדי לפקוד שם את קברי החכמים **ר' סיסִי** ובניו. **ר' לוי בר-סיסי** נחשב למובחר שבתלמידי ר' יהודה הנשיא (תחילת המאה השלישית לספירה). **רבי יצחק חילו** שנוולד בארגון שבספרד, עלה לארץ ישראל בשנת 1333 וסייר בה. על ממצאי סיוריו הוא שלח מכתבים לאביו שפורסמו בספר "אוצר מסעות" שהופיע בניו-יורק ב-1927 הודות לעבודתו של **יהודה דוד אייזנשטיין**. בין היתר הוא מספר (עמוד 79) על היות "סעסע" מקום הולדתו של **רבי סיסאי** ושבני המקום מראים את קברו ואת קבריהם של **רבי לוי בר סיסִי** ו**רבי יוסי בר סיסִי**. הנתון העסיסי ביותר הקשור לשם זה, הוא שמו של נשיא מצרים – **עבד אל-פתאח א-סיסי** שביצע ב-2013 את ההפיכה שבמסגרתה הודח האיסלם הקיצוני מהשלטון במצרים.

חילו (יִפְהָ) – שמו של אותו רבי יצחק חילו שהוזכר לעיל מופיע כיום אצל פלשתינאים רבים, חלקם נוצרים, רובם ביפו, כולל ח"כ לשעבר הנוצריה **נדיה חילו**, וחלקם מוסלמים בעזה, וכן אצל משפחות יהודיות. במזריב מספרים שמקורו של חלק מבני המקום, שהיו להם מנהגים יהודיים, הינו **מתְּחֻנְוִי בן נעים**, שאחד מבניו נקרא חילו. בן זה מאס בחיים בקרב הבדואים, עבר לפני קום המדינה לחדרה, וממנו צמחו בני משפחה רבים בקרב המוסלמים בישראל.

רַבִּי מבידיה – ידוע אצלה מקורה היהודי. גם שמה אינו משתמע לשני פנים, והוא זהה לזה של מאמן כדורסל יהודי מישראל.

זְקוּת (זִכּוּת) בעיקר מרמלה – גם שם זה אינו ערבי אלא יהודי, ולגבי משפחה זו אין מידע אחר המבליט כיום את מוצאה היהודי. רופא מרצועת עזה בשם משפחה זה סיפר שמשפחתם עברה לפני מאות שנים מסוריה לארץ ישראל.

הסיפור מתאים לסיפורו של **אברהם זָפֹת**, שהיה יהודי אנוס בספרד והתפרסם כאסטרונום שעבודתו במיפוי השמים שימשה את כריסטופר קולומבוס לצורך הניווט במסעו לגילוי אמריקה. עקב רדיפות האיננוויזיציה בספרד עבר כאנוס לפורטוגל. בפורטוגל שוב סבל מרדיפת האיננוויזיציה עד שברח, תחילה לטוניס, שם כתב את **ספר היוחסין** המספר על ההיסטוריה היהודית. משם עלה לארץ ישראל בסוף המאה ה-15. בארץ סבל מעוני רב ונפטר בירושלים בשנת 1510. סביר שמשפחתו התגלגלה בהמשך לסוריה, כאשר לקראת סוף המאה ה-16 עזבו לסוריה רבים מגולי ספרד שהגיעו קודם לכן לצפת.

חלק אחורי של בית נטוש בחזית מגרש החניה הגדול בשוק ברמלה. בפינה השמאלית, מעל לחלון – פרח משושה כתחליף הסוואתי למגן דוד (תצלום תקריב בהמשך)

קורת החלון מהתמונה הקודמת – משמאל פרח משושה, מימין כוכב מחומש מוסלמי.

עיראקי – מטירה הינה משפחה יהודית על מקורה היהודי. קיים תעוד על **רבי יוסף עִרְאָקִי**, שנולד בצנעא שבתים ב-1822 היה בין המתיישבים הראשונים בירושלים מקרב יהודי תימן ונפטר ב-1884 בירושלים. בנו, **רבי שלום בן יוסף עיראקי**, שנולד בצנעא ב-1843, היה ראש בית הדין הרבני התימני בירושלים ונפטר ב-1917. משפחת עיראקי היתה משפחה מכובדת בתימן. המפורסם בבניה היה **הרב שלום עיראקי** (1780-1685), שהיה נשיא הקהילה וממונה על המטבעה הממלכתית, ותרם וגייס תרומות עבור הישוב היהודי בארץ ישראל.

משֶׁרְקִי – (מזרחי) מנצרת הינה משפחה נוצרית גדולה. בישראל קיימת גם משפחה יהודית בעלת שם זהה. **הרב דוד משרקי** (1771-1696) היה פוסק חשוב ביהדות תימן ומגדולי חכמי ההלכה בדורו ביהודות כולה. הוא היה נכדו של **רבי אהרון משרקי** ובנו של **רבי שלום משרקי** ושימש כרב בבית הכנסת של רבי שלום עיראקי. סביר שבהשפעת צאצאי רבי שלום עיראקי שעלו לארץ ישראל, עלו לארץ גם צאצאיו של רבי דוד משרקי. המשפחה הנוצרית מנצרת שמה נכתב ללא ניקוד כמו שם המשפחה היהודי, אבל היא נקראת כיום מֶשֶׁרְקִי, עורה כהה וצבע שערות בני המשפחה שחור. נתונים אלה והיות המשפחה נוצרית, יש בהם כדי להרחיק את המחשבה על מוצא מיהודים אנוסים. אבל המקור האפשרי ביהודי תימן בכל הקשור לצבע, והשיבוש הניתן להעשות לשם ללא שינוי צורת הכתיבה שלו, כדי להסתיר את המקור, כל אלה יש בהם כדי לתמוך במוצא היהודי של המשפחה. התנצרות יכולה לנבוע מרדיפת יהודים ואי-רצון להצטרף לרודפים, כפי שהתרחש בֶּעִירָבֹן כמסופר בפרק העוקב.

עבדאללה – **מדיר בלוט** נושאת שם משפחה זהה לזה של שני רבנים: **רבי שלמה עבדאללה** היה רב שעלה מסלוניקי לירושלים, היכן שהיה ראש ישיבה ונפטר בשנת 1730. **רבי משה חיים עבדאללה** היה רב מרבני עיראק שעלה לירושלים באמצע המאה ה-19 ונפטר בה ב-1866. בני המשפחה מדיר בלוט מספרים שהגיעו לשם מעזה, אליה ברחו, ככל הנראה, ב-1948.

עבאס – הפייטן **רבי יהודה בן שמואל עבאס** נולד בפאס שבמרוקו משם עבר למזרח, רוב פועלו היה בבבל ובסופו של דבר עבר לחאלב, שם נפטר בשנת 1167. פיוטו המפורסם **עת שערי רצון**, מושר אצל עדות המזרח והספרדים לפני תקיעת השופר בראש השנה עוסק בעקדת יצחק. בנו **שמואל** התאסלם בשנת 1163 באזרביג'אן, בהיותו בן 18 שנה. הבן, ששינה את שמו ל**סמואל אל-מוגרי**, כתב ספר בשם **השתקת היהודים** בו הוא ניסה להפריך את טענות חכמי היהדות. לרבי יהודה נודע דבר התאסלמות הבן רק בשנת 1167 וסביר שהדבר גרם, מחד, לכתיבת הפיוט האמור, העוסק באובדן אפשרי של הבן. מאידך, שברון הלב בגלל התאסלמות הבן תרם לפטירת רבי יהודה, בדרכו מחאלב למקום מושבו אז של הבן במוסול, שם קיווה האב להחזיר את בנו למוטב. **הרב דוד קונפורטי**, שנולד בסלוניקי בשנת 1618, כתב ספר היסטוריה

בשם "קורא הדורות". בעמוד מ"ד של הספר מסופר **שהרב משה עבאס** שחי בצפת היה גיסו של הסבא של קונפורטי. לא ברור אם קיים קשר כלשהו בין שני הרבנים בשם עבאס, אך אפשרי שלרבי יהודה היו בנים נוספים או קרובי משפחה אחרים, שעברו בהמשך מחאלב או מפאס לצפת, בתקופת פריחת היהדות בה לאחר הכיבוש העומתני.

אחת ההפתעות הגדולות שארעו במסגרת המחקר האנתרופולוגי, היתה עדות מרמאללה לגבי מוצאו של הנשיא הפלשתינאי השני – **מחמוד עבאס (אבו מאזן)**. ממשפחת עבאס, שברחה בשנת 1948 מצפת(!), שמענו תחילה רק על עדותו של בן המשפחה **ד"ר מחמוד עבאסי**, שמצא מקלט בגוש חלב (ג'יש). ד"ר עבאסי טען לאי-ערביות המשפחה, ועל כך שמקורה הינו אשורי. טענה זו ניתנת להבנה גם כנסיון להסתיר את המקור הלא-ערבי האמיתי וגם על רקע אפשרי (אם המוצא קשור לרבי יהודה עבאס מחאלב) של הגעת המשפחה לארץ מסוריה. סוריה הינה מקום מושבם העיקרי של האשורים כיום, מה שמאפשר לטענה על המקור האשורי של המשפחה להישמע כאמינה. התמונה האמיתית התחילה להתבהר רק מאוחר יותר, כשמענו מיהודי שהתקין דלת פלדה בביתו של אבו מאזן ברמאללה (בשנת 1994 לערך), על כי אחד השכנים, שהכיר טוב יחסית את אבו מאזן, התייחס למנהיג הפלשתינאי בכינוי "**היהודי הזה**"!

בהתייחס לכל האמור לעיל, אין להתעלם מהדמיון המפליא בין עבודת הדוקטוראט של ד"ר מחמוד עבאס, בה הוא מנסה להכחיש את ממימדי השואה ולהשתיק את הצדקת הציונות, לבין ספרו האמור לעיל של הבן המשתמד של רבי יהודה עבאס. הסיפור על עקדת יצחק, בו עוסק פיוטו האמור לעיל של רבי יהודה עבאס, בו היה אפשרי שישמעל היה נשאר כזרעו היחיד של אברהם אבינו, אין מתאים ממנו כדי לסמל את הנסיון המתמשך של ההנהגה הפלשתינאית לחסל את זכות זרעו של יצחק על ארץ ישראל, ולהעביר זכות זו לזרעו של ישמעאל.

לפני שנמשיך ברשימת שמות המשפחות עם כאלו שאינן צאצאי רבנים, ראו לציין את התופעה המצערת של רבנים שעלו לארץ בתקופת שלטון האיסלם, ולאחר מספר דורות, עקב לחצים ואפלייה, ולעיתים אף כדי לשמור על חייהם, צאצאיהם נאלצו לקבל עליהם את האיסלם. תופעה זו מדגישה את מה שקרה אצל רוב יתר בני עם ישראל שנותרו בארץ לאחר החורבן או חזרו אליה לאורך הדורות, לפי העקרון של "**אם בארזים נפלה שלהבת, מה יגידו אזובי הקיר**"?

בִּינְיָמִינָה מַעֲקָרָה שליד שכם – היא משפחה מוסלמית גדולה המעידה על מוצאה השומרוני.

הרוש – המונה כ-600 נפשות ביאטה וענף שלה גלה ל**טייבה** שבמשולש עקב נקמת דם ומונה שם כיום כ-200 נפש, גם היא חמולה ממוצא מוגרבי, שבניה מעידים על מקורה היהודי.

דהאן – מחברון המונה 250 נפש והיודעת את מקורה היהודי. בנוסף למשפחות דהן שעלו לישראל לאחר הקמתה, קיים תעוד על **מכלוף בן משה דהן**, שנולד ב**טליפלט**, מרוקו, עלה לירושלים ב-1868, ואח"כ הצטרף אליו אביו והם עברו לטבריה.

דואק – משפחה מכובדת וגדולה מחברון הידוע במקורה היהודי מוגרבי. בנוסף למשפחות דואק שעלו לישראל לאחר הקמתה, קיים תעוד על **חיים רפאל אברהם דואק** שחי בצפת ונפטר במירון ב-1776. כמו כן קיים תעוד על **שמעון דוויק הכהן** – יהודי שחי בכפר יסיף ב-1747.

שיטריט מחלחול – חמולה ממוצא יהודי מוגרבי שבניה יודעים על מוצאה היהודי ושבקרר היהודים יש כיום משפחות רבות בעלות שם זה שחלק מבניהם המשכילים התפרסמו, כעמו פרופ' שמעון שיטריט, שגרירה הראשון של ישראל במצרים.

ג'ראבלי מעכו – היא חמולה ממוצא יהודי מוגרבי שחלק מבניה כיום הינם יהודים והיתר מוסלמים. חלק מהמוסלמים נקראים אל-ג'ראבלי וחלק מהיהודים נקראים אלגרבלי.

סוס משועפט ומבית חנינא – היא משפחה הידועת על מוצאה היהודי המוגרבי, שהגיעה לארץ בסוף המאה ה-19. קיימת גם משפחה יהודית הנושאת את אותו השם. הסיפור המעניין בהקשר לכך הוא שבמחסום כניסה לירושלים, יהודי בן המשפחה עוצר לביקורת פלשתינאי בן המשפחה. בעת בדיקת תעודת הזיהוי של הפלשתינאי, היהודי מזהה ששניהם נושאים שם משפחה זהה, ועקב כך הוא בודק תוך חשד, האם הפלשתינאי שמולו הוא באמת פלשתינאי.

מוסאייף – מבית אומר המונה לפחות כ-700 נפשות ושבניה מספרים שהיא במקורה משפחה יהודית מבוכרה. מדובר במשפחה יהודית עליה נמנה **שלמה בן יעקב מוסאייף**, שהיה אספן שנולד בבוכרה ב-1852 ועלה ארצה ב-1890. משפחת מוסאייף כוללת עד היום יהודים עשירים ומתגוררת בעיקר ברובע הבוכרי בירושלים וחלק מבניה נקראים **מוסאייף**.

אלמוג מגנין – שידוע מקורה היהודי, ברחה לעיר ב-1948 מיפו, וחלק מבניה המוסלמים והנוצרים עדיין מתגוררים ביפו.

דאוד (דוד) מחברון מרצועת עזה ומאל עריש – שיש להם קרובי משפחה יהודים בטבריה ששם משפחתם **דוד** ולגבי בניה מאל עריש ידועים היטב מקורם ומנהגייהם היהודיים.

סחינן (ציון) משכס וסביבתה, מסגיעייה שבעזה, מזרזיר ומירדן – שזה שם עברי טיפוסי, שגם לגביה לא נמצא מידע רלבנטי נוסף, אבל **ביסוד המעלה** מתגוררת משפחה של יהודים דתיים ושמה ציון.

חסיפה משכם – היא במקור משפחה יהודית חסידית, ששמה המקורי – **חֲסִיפָה**, עדיין רשום עם האות "ד" במקום "ב" על חלק מחנויות המשפחה.

חאסִקִיָה (חֲזָקִיָה) מטירה, מהמשולש ומעכו – אין זה שם ערבי אלא עברי, ובני המשפחה מטירה סיפרו שהגירושין מתבצעים אצלם על פי הנהוג ביהדות. בני המשפחה בעכו מספרים שמקורם היה בסכנין. **אנט חסִקִיָה** המוסלמית סיפרה על אימהות יהודיות בהיסטוריה של המשפחה, שלחה את בניה לשרת ביחידות קרביות ובתה הפכה למוסלמית הראשונה ששרתה בצה"ל. אנט פעילה בהטפה לשירות בני המגזר בצה"ל.

לאפי (לוי) **מבית צפאפה** (שבירושלים) – שהמנטליות שלהם שונה מזו של יתר תושבי המקום. **בבית חנון** שמצפון לעזה מתגוררים כ-300 מבני המשפחה, **בג'יסר אל זרקא** למעלה מאלף. בירדן משפחת לאפי מונה כ-30,000 נפש ומתגוררת ברובה בשכונות **ואדי סיר**, **מארג' אל חמאם** ו**ביאדה** של הבירה עמאן וכן בזרקא. משפחה אחרת מירדן הקשורה לשם לוי נקראת **אבו לאווי**.

כהן מירדן, ידועה במקורה היהודי ובשמירה על נישואי בניה בתוך המשפחה. מתגוררת בעיקר בעמאן ובכפר הסמוך לאירביד, ומונה למעלה מ-4,000 נפש. בעבר התגוררה משפחה בשם זה גם ברצועת עזה, אבל מפחד הקיצונים המוסלמים, חלק מבניה עזבו והאחרים שינוי את שם משפחתם.

מלפָה משכונת **זיתון** שבעזה – המונה כ-500 נפש והידועת את מקורה המוגרבי.

ג'וּדָה (יהודי; **ג'וּדָה** בערבית ספרותית) – הינו שם נפוץ למדי בעולם הערבי, אבל ניתן למצאו בעיקר משני צידי נהר הירדן. במקור ניתן ליהודים שהמירו דתם לאיסלם. אולם כיום אי אפשר להצביע בברור על השתייכות בעל שם זה למקור יהודי. דוגמאות לנושאי שם זה הן **נאסר ג'וּדָה**, שר החוץ הירדני, ענף **אבו ג'וּדָה** של שבט **אבו רַבִּיעָה** הבדואי, ענף שרובו מתגורר בשכונה של **כְּסִיפָה** ששמה על שם הענף ומעטים ממנו ברמלה וכן משפחת ג'ודה מאל-בִּיָּרָה, שאף מעידה על מקורה מפלאחים יהודים.

טחן מאל-בירה – הינו שם של משפחה מאל בירה המודעת למקורה מעם ישראל. השם ידוע כשם משפחה יהודי ועל אף שהמילה הינה בעלת משמעות זהה בעברית ובערבית, היא אינה מופיעה כשם משפחה בארצות ערב.

חלדי – מהכפר **חַוּוּאֵלָד** שמצפון מזרח לקרית טבעון (מצפון לבסמת טבעון). שם זה מצוי גם אצל משפחה יהודית שהמפורסם בבניה היה **ג'רי חלדי** שחקן נבחרת ישראל והפועל פ"ת בשנות ה-50 של המאה הקודמת. המפורסם מבני המשפחה בכפר הוא **איסמעיל חלדי** (שם משפחתו שובש על ידי אבות המשפחה כדי להסתיר את המקור היהודי וכמובן אין כמו השם הפרטי ישמעאל שניתן לילד על מנת להדגיש את "ערביות" המשפחה), המשמש להסברה ציונית מטעם משרד החוץ הישראלי.

שנינואר מדהריה – אנשי המשפחה טוענים שמקור שמם הוא יהודי, כפי הנראה שניאור. שמם הנוכחי אינו קיים כלל בשפה הערבית ובעולם הערבי.

חנניה – שמה של משפחה נוצרית קטנה, במקור ממזרח ירושלים, היודעת על מקורה היהודי, שאחד מבניה הוא פעיל השלום ד"ר **ריי חנניה** המתגורר כיום בארה"ב.

בסול – שם משפחה הקיים רק אצל משפחה יהודית אחת יוצאת חאלב, אצל מספר מצומצם של משפחות קטנות בטייבה ואצל משפחה גדולה ומכובדת בריינה שמצפון לנצרת. מאחר שידוע על משפחות יהודיות מחאלב שעברו לארץ ישראל ואח"כ התאסלמו, סביר ביותר שמקורן של המשפחות בטייבה ובריינה יהודי.

זינאתי מלוד – ששמה זהה לשם משפחתה של **מרגלית זינאתי** – היהודית האחרונה שנשארה לגור בפקיעין, שם לא נפסק רצף היישוב היהודי לאחר החורבן.

מטר מנצרת – משפחה נוצרית ששמה זהה לשמה של פעילת הימין הישראלי **נדיה מטר**.

ג'דעון (גדעון) מנצרת – הינה משפחה נוצרית בעלת שם עברי שאינו מוכר במקומות אחרים. על בנות המשפחה נמנות **כמאלה גדעון** - שופטת בבית משפט השלום בחיפה ו**רמזיה גדעון** - שהופיעה בתכנית בישול בטלוויזיה הישראלית.

יונס מערה שבואדי ערה (נחל עירון) – משפחה שחלקה התפשט גם **לערעה** ובניה נראים דומים ליהודים ויש בהם משכילים רבים, שמה זהה לשם משפחה יהודית אליה משתייך **אלי יונס**, מנכ"ל בנק הפועלים לשעבר.

א-שייח' – **ממראח-רבאח** שמדרום לתקוע. זו משפחה של התעמרה הנושאת שם הדומה לשם משפחתו של **חסדאי אלשיך** שנולד בסלוניקי, יוון, חי בירושלים מ-1877 ושם נפטר ב-1897.

יאסין – שם משפחתו של מנהיג החמאס הראשון **השייח' אחמד יאסין**, זהה לשם משפחתו של **מאיר יאסין**, שמסופר שעבר לעבוד במושבת המיסיון ארטוף במחצית השניה של המאה ה-19.

יעיש – קיים תעוד על שני בני משפחת יעיש שחיו בכפר יסיף ב-1747 – **יעקב מרדכי יאעיש**, ו**מרדכי יעקב יאעיש**. שם זה מצוי בקרב משפחות פלשתינאיות, למשל בשכם, כמפורט בפרק העוקב, היכן שמקור המשפחה אחר מזה של היהודים המוזכרים כאן, כי ידוע מוצאה השומרוני.

ספדי (צפתי) – **מחי דארג'** שליד מחנה הפליטים תופח ברצועת עזה נושאים שם משפחה דומה לשם משפחה יהודית מצפת וכן לזה של האדריכל **משה ספדי**

(ששמו נכתב **ספדיה** אך אינו מבוטא כך). **בבית ג'אלה** התגוררה בתחילת המאה ה-20 משפחה נוצרית בשם צפתי ששינתה בהמשך את שמה ל-**קפאטי**.

קצין המחוז אסחק אפנדי נששיבי בשיחה עם קצין בריטי, ליד באר שבע 1940
הצילום מספריית הקונגרס כפי שהעותק מארכיון אמריקן קולוני בירושלים

איזאק (יצחק, אֶסְחָק) – הוא שם נדיר ביותר באיסלם בגלל הרחקתו של ישמעאל מאברהם בשל הולדת יצחק. שם זה מציין בארץ מקור יהודי ומצוי כיום אצל פלשתינאים מועטים, נוצרים ומוסלמים. שם משפחה זה נושא **ד"ר ג'אד אסחק (איזאק)**, נוצרי מבית **סחור** שמדרום לירושלים, המשמש כמנכ"ל המכון הפלשתינאי למחקר שימושי, המתמחה בענייני סביבה, מים וחקלאות. גם במזרח ירושלים מתגוררת משפחה נוצרית בשם אסחק.

פלשתינאים מוסלמים מועטים, שרובם לא רוחשים כבוד מיוחד כלפי דתם, נושאים שם זה, אך כמעט תמיד כשם פרטי שקיבלו על שם הסב. יוצאת מהכלל היא משפחה קטנה מנצרת ששמה אסחק. בעוד שבעבר השם היה פחות נדיר בקרב פלשתינאים, כיום רק מעטים ביותר ממשיכים לשאת שם זה. אחד מזקני חמולת **סְאוויר** משכונת סְאִיִּיָה שבעזה, שנפטר לפני עשרות שנים, נשא את השם הפרטי אסחק. אחד מתושבי דריג'את כיום הינו בעל שני שמות פרטיים – יצחק-ישמעאל. השם הראשון ניתן לו עקב המקור היהודי. שילוב השמות יש בו מחד, רצון לרצות את שני הצדדים לסכסוך, ומאידך, סמליות שברצון להתחברות ישראלית-ערבית.

מפורסם יותר היה **אסחק (אפנדי) נששיבי** ששימש כקצין מחוז במסגרת המנדט הבריטי, המופיע בתמונה שבעמוד העוקב. המפורסם ביותר היה הסופר **ד"ר אסחק אל-חוסייני** בן משפחתו של חג' אמין אל-חוסייני.

שרה משכם – אם כבר הובהר כמה השם יצחק שנוא אצל הערבים, על אחת כמה וכמה השם שרה הינו מוקצה מחמת מיאוס, על כי שרה אימנו גרמה לגירוש הגר וישמעאל. בנוסף למעט פלשתינאיות קשישות הנושאות את השם הפרטי שרה, פלשתינאים מהגולה מספרים על קיום משפחה מוסלמית בשכם, ששמה הוא שרה. כמובן שאפשרי ששם זה כבר הוחלף במרוצת השנים.

בכפר **מִיִּדְיָה** שליד **מבוא מודיעין** ניתן למצוא את שמות המשפחה **צדוק וסולומון**.

משפחת **מיכאל** הנוצרית **מתרשיחא** שליד גבול לבנון מספרת על מוצאה היהודי. תופעה דומה קיימת אצל משפחת **חזן** הנוצרית **מאבו סְנָאן** ומכפר יסיף. שמה של משפחת **תומא** הנוצרית מכפר יסיף זהה לשמה של משפחה יהודית שנשארה בפקיעין עד שנות השלושים של המאה העשרים. בירושלים ניתן למצוא את המשפחות **בְּרָקָת, בְּרָקָת-בְּרָקָת** (ראש העיר) **עליאן, טאויל, שְׂרִיין ותְרִזי**, שכ ל אחת מהן מכילה יהודים ומוסלמים, ושעליהן יפורט בפרק העוקב.

בְּתִיר שמדרום-מערב לירושלים מתגוררת משפחת **פן-נון**, שם שאינו בערבית ושרשו הוא בן נון. קיימים בשוב שמות משפחה נוספים החסרים משמעות בערבית, והינם קרובים לשמות משפחה לא עבריים של יהודים. כל כפרי הסביבה טוענים שתושבי בתיר, השונים מהם במראם, הינם ממוצא יהודי, למרות שבקרבת תושבי הכפר עצמו נמצאה עדות על מוצא יהודי רק במשפחת **בוטְמָה**. לעומת זאת, בכפר היתה נהוגה מילה בגיל שמונה ימים. רק לאחרונה, עם חדירת שיטות רפואה ולידה מודרניות לכפר, הוקדם טקס המילה, והוא נערך מיד לאחר יציאת התינוק מבית החולים.

רובה של חמולת פן נון (כ-2,000 נפש) מתגוררת ב**בִּנְחָלִין** שממערב לבית לחם, שם היא נחשבת לחמולה הוותיקה ביותר בכפר וחלק מבתייה הינם הישנים ביותר בכפר. חלקים נוספים של המשפחה מתגוררים בחברון, בבית לחם וביאטה. ביאטה בני החמולה נחשבים לחלק מהמחיאמרה והדבר מהווה סימן נוסף למקורה היהודי של החמולה כולה.

קברי הצדיקים רבי חנינא בן דוסא ורבי ראובן האצטרובלי במרכז עראבה

פנים קברו של רבי חנינא בן דוסא בעראבה

בכפר עראבה הסמוך לסח'נין ישנם מספר שמות משפחה יהודיים, כמו **עברי** מלשון עיברי וכן **כנענה**, מלשון כנעני (חמולה בת 3,000 נפש). תושבים מהכפר העידו בעבר על מקורם היהודי, אולם כיום הרתיעה מכך כה גדולה, עד שאנשי חמולת עברי מתרצים את שמם בטענה שאבי המשפחה כונה כך משום שהיה סוחר בעל גמלים, שגמליו "עברו" מדי פעם בכפר. שיאה של האיוולת שבתרוץ היא שהמילה "עברו" כלל אינה בערבית (ראה פרוט בהמשך הפרק).

קיימים שמות משפחה המסגירים את עובדת המרת הדת שעברו בני המשפחה:

מוסלמאני – מתאסלם,

סביטאני – איש השבת

מורטדי – מצא את הדרך הנכונה, פועל מרצון,

חטיב – מטיף, אחד שעבר לאיסלם, משמש לדוגמא ומטיף לאחרים שעדיין לא עברו, על המעשה הנכון. חמולות גדולות בשם זה, שיש להם ידע או סימנים על מקורן היהודי, מתגוררות בחברון ובקלאנסווה, ומעט אחרים במקומות נוספים.

שריף – מקובל כתואר המקדים לשם. משמעותו, נצר הנביא, יורש של מוחמד. נעשה בו שמוש אצל מומרים לאיסלם שרצו להסוות את העובדה שאינם מוסלמים וותיקים, כדי שלא יופלו לרעה.

רמדאן – שם הבא להבליט הבלטת יתר את הנאמנות לאיסלם, אותה היו צריכים האנוסים להציג לאחר שנתפסו בקלקלתם, על שמירתם את היהדות בסתר. גם השם הפרטי ג'יהאד ניתן לילדים ולילדות מאותו הטעם.

תמימי – תמים, ישר דרך, שם שניתן לאנוסים שהפסיקו לרמות ולנהוג מנהגי יהדות בסתר. משפחות בשם זה, הידועות במוצאן היהודי, ניתן למצוא בחברון, בשכם, בנאבי סאלח שליד חלמיש (כ-500 נפש), בדיר ניז'אם הסמוכה (כ-1000), ואף ליד ט'איימה שבסעודיה. המושגים תמימי ותמים אינם מוכרים לחלק מהערבים ומקורם ככל הנראה בשפה העברית. בנוסף לחברון היהודי של מוחמד שנקרא תמים אל-דארי (עליו יסופר בפרק העוקב במסגרת תת-הפרק על חברון) ידוע על חכם-מדען יהודי בשם דוֹנֶשׁ אֶבְן תַּמִּים, שחי בטוניסיה הפטימית של המאה העשירית, עסק באסטרונומיה ובבלשנות (חקר את הדמיון בין השפה הערבית לשפה העברית) וכתב פירוש לספר היצירה (ספר הקבלה הראשון, המיוחס לאברהם אבינו).

קיימים שמות משפחה נוספים, רובם בשפה הערבית, המשותפים לפלשתינאים וליהודים יוצאי ארצות ערב בעיקר, אבל לא באופן בלעדי. לדוגמא: משעל (חאלד וניסים), חדד (נפת-מסגר, בעבר מחדד סכינים וחרבות), חביבי (אמיל) נטיבי (ד"ר אחמד ויהודים מאירופה). אין בנתון זה כל דבר מחייב, אבל לעיתים יש בו רמז דק לאפשרות של מקור יהודי של פלשתינאים נושאי שמות אלה. מקרה נוסף של דמיון לא מחייב הוא בין שמה של משפחה יהודית – נְתָנָה, שבמאה ה-2 נערכו בביתה שבלוד מפגשים של גדולי ישראל לבין שמה של משפחת נאט'שה החברונית הידועה במוצאה היהודי, כאשר אפשרי שהשם שובש בזמנו בכוונה להסתיר את מוצא המשפחה. מקרה נוסף של שמות קרובים הם חַמְמָה וחַמְאָמִי: מחד, היה זה סעיד חמאמי, נציג אש"ף בלונדון, בן למשפחת פליטים מיפו, שניהל מגעים ראשוניים עם ישראלים במגמה להשיג

שלום. חמאמי נרצח מאותה סיבה שנרצח עיסאם סירטאווי, שבכפרו ידוע המוצא היהודי וזה מה שגרם לעיסאם להתקרב ליהודים. אפשרי שבצורה דומה היה המוצא היהודי הגורם לפעילות בכיוון השלום של חמאמי. מאידך, מהצד היהודי התפרסם הזמר **עובדיה חממה** שהתפרסם עקב שירתו המוצלחת של תפילת "אנא בכוח".

נושא השמות הפרטיים המצביעים על המקור היהודי כבר הוזכר. אולם נושא מעניין לא פחות הוא עניין היהודים זה מכבר שרצו להציג בהפגנות את זהותם המוסלמית-ערבית החדשה יחסית, כאשר נאלצו להתגונן מפני אלה שעברו לזהות זאת מוקדם יותר. שמות פרטיים טיפוסיים להפגנת הזהות החדשה הם **ג'יהאד**, איסמעיל, רמזאן, וכמובן מוחמד – שם הנפוץ ביותר אצל כל המוסלמים ולכן אינו אומר דבר, כלומר היה הטוב ביותר כדי שלא להבליט יתר על המידה את ההפגנות שבבחירתו ולא לעורר חשד אצל יודעי דבר.

להלן מובאה נוספת, בנושא השפה, מתוך ספרו הנ"ל של יצחק בן צבי:

"שנית – הלשון. השפה העברית נתחלפה עוד בזמן מוקדם בפי העם בארמית. בזמן התלמוד היתה כבר הארמית שלטת יותר מהעברית... במשך הדורות הראשונים שלאחר הכיבוש (הערבי) השתמשו התושבים בארמית, והנה סימני הארמית נשארו בקרב הפלאחים עד היום הזה, ולפי דברי המומחים בדיאלקט הפלאחים המדובר בארץ ישן הרבה מילים ארמיות, שאינן בשימוש אצל הערבים בחיג'ז, וכן גם אצל הערבים במקומות אחרים, שלא היו נזקקים שם מעולם לארמית."

דברים דומים כתב ישראל בלקינד במאמרו **הערבים אשר בארץ ישראל**^{5,7}:

"חוקרי הלשון מוכיחים, שבלשון הערבית המדוברת עתה מאת תושבי הארץ, יש הרבה יסודות של הלשון העברית או הלשון הארמית, שבה דיברו יושבי הארץ בשעה שנכבשה על ידי הערבים, יסודות שאינם נמצאים בלשון הערבית הכתובה, או בלשון הערבית המדוברת בארצות אחרות. וכבר הוכיח המאיר **קונדור**, אחד החוקרים של הארץ, שה"ערבים" דיברו עוד בימי מסעי הצלב ארמית [הדגשת המחבר] – הלשון שדיברו בה היהודים עד הכיבוש הערבי."

בספרם **ארץ ישראל בעבר ובהווה**¹ בתרגומו לעברית, כתבו דוד בן גוריון ויצחק בן צבי:

ג. מסורות יהודיות בקרב הפלחים

יסודות ארמיים בניב הפלחי – בשפת הפלחים של היום, במנהגייהם, בדתם ובמסורותיהם אפשר למצוא יסודות רבים שיעידו על מוצאם היהודי. ניבם של פלחי ארץ ישראל נבדל הרבה גם מלשון יושבי העיר וגם מלשון הבדווים. יחודם הלשוני של הפלחים טבוע, לדעתו של קונדור, בחותם הארמית. זאת ועוד: כל המילים והמונחים, המשמשים בתנ"ך לציונם של דברי הטבע, כגון סלעים, מעיינות, נחלים וכיו"ב, משמשים את לשון הפלחים – ולשונם שלהם בלבד –

במערכת מונחיהם על הארץ. כמה מן השמות, כגון רמה, טירה, כבר אבדה להם משמעותם המקורית, והפלחים שוב אינם יודעים מה פירושם. מילים רבות, עבריות וארמיות, שאינן מצויות כלל בלשון הערבית או שאינן בשימוש כיום, נתגלגלו ללשון הפלחים ומשמעותן המקורית מובנת יפה.

בזכות עבודתה המדעית של "הקרן לחקר ארץ ישראל" (Palestine Exploration Fund) שחקרה כל מקום ומקום, כמעט כל אבן, בארץ ישראל המערבית, וליקטה 10,000 שמות של כל הכפרים, הנחלים, המעינות, ההרים, החורבות, העמקים והגבעות "מדן ועד באר שבע", נקבעה העובדה, שכבר העיר עליה קונדור, שלפיה כל מערכת המונחים התנ"כית לארץ ישראל עדיין חיה, כמות שהיתה, בפי האוכלוסייה הפלחית. קונדור, שבפיקוחו מתנהלת עבודת הקרן כולה, העיר שבאיזורים שבהם מתגוררים בדווים נעלמה מערכת המונחים הקדומה [מאחר והבדויים כולם עברו דרומה ומזרחה לקראת סוף התקופה הממלוכית לפני שחזרו לקראת סוף המאה ה-18 ואי לכך הם נותקו, תוך שהותם בסביבה דוברת ערבית מלאה, מעיקר השמות המקוריים של דברי הטבע באדמותיהם]. רק הפלחים קיימו ושימרו את השמות התנ"כיים מימים עברו. מקומות רבים, הנזכרים במפה הגדולה של "הקרן לחקר ארץ ישראל", לא נזכרו כלל בתנ"ך ואף על פי כן נקראים הם על ידי הפלחים בשמות כאלה, שאין אתה מוצאם במילון הערבי ורק בעברית יש להם מובן טופוגרפי.

שמות עבריים לכפרים – ועוד יותר אופייניים לענייננו שמותיהם של כפרי הפלחים. בערך כרבע מכל הכפרים הקיימים בארץ ישראל המערבית עדיין נקראים בימינו באותם שמות עבריים, שהיו להם בימי יהושע בן נון, דוד המלך, עזרא הסופר, יוסף בן מתתיהו הכהן ורבי יהודה הנשיא. מכלל 840 כפרים בחלקה המערבי של הארץ לא פחות מ-210 נקראים בשמות מן התנ"ך ומן התלמוד [כפי שסופר בתחילת הפרק, בן צבי הגיע מאוחר יותר למספר גבוה יותר, בעיקר בתוספת שמות עבריים-ארמיים שאינם מן התנ"ך או התלמוד].

השפה הארמית לא מיהרה להעלם מאז מחקרו של קונדור. בשנת 1974, כשעלתה התנחלות **עופרה** על הקרקע, מצאו אנשיה ששפתם המקורית של תושביה של עופרה המקראית – הכפר **טִיִּיָּה** – הינה ארמית ורבים מתוכם הכירו את השפה! השם עופרה הוחלף מאחר ובערבית המילה "אפרית" משמעותה "שד רע" ואי לכך ניתן לה שמה החדש שמשמעותו "הטוב". הצילום בעמוד העוקב מראה כיצד הצורך בגרוש השד הרע נשאר במקום עד היום כאשר בראש חזית חדר המדרגות מסותת סמל בהתאם.

מעניין לדעת שאחת המשפחות שחזרה מסעודיה לארץ והתיישבה תחילה בטייבה היתה משפחת **חאג' יחיה**. לצרכי פרנסה משפחה זו התקרבה בהמשך

למקומות התיישבות רוב היהודים. חלקה עבר למשולש וייסד שם את מה שהיום הפך לעיר הישראלית טייבה (ע"ש מקומה הקודם של חמולת חאגי יחיה). חלקה האחר עבר ליפו.

בית חדש בטייבה (עופרה המקורית) עם סמל נגד עין רעה בראשו

לאור הדברים האמורים אין הפתעה רבה בטענתו משנת 2010 של בלשן מהגליל, כי "עדיין ניתן למצוא מילים מיוחדות למרחב הסורי-פלשתינאי כמו מעט מילים עבריות קדומות ומילים ארמיות בכמות גדולה יותר, שעדיין משמשות בלהג המדובר בישראל בתחומי חיים שונים, כמו שמות צמחים, בעלי חיים ושמות כלים חקלאיים. גם שמות יישובים ומינוח דתי נוצרי". מדובר רק במילים הקיימות בערבית הארץ-ישראלית זה מאות בשנים ולא בכאלו שנרכשו בעשרות השנים האחרונות כתוצאה מהמפגש עם העלייה היהודית. גם טיעון זה מראה על רציפות ישיבתה בארץ של האוכלוסייה הפלשתינאית ומקורה היהודי.

במחקר שטח נמצא שבקרבת הבדואים שממזרח למעלה אדומים משתמשים בהטיית הפועל בציווי לנקבה **רַאִי** במלעיל במקום **שופִּי** ובמילה **מִדִּים** במקום **מִלְבָּס**. הבדואים מרהט משתמשים במילה **עִיר** במקום **בָּלַד**, אך סביר שהשימוש במילה זו בעיר הבדואית הראשונה בישראל, אצל אלה שקודם לכן

כמעט שלא נזקקו למילה זו, נובע מהשפעת הסביבה היהודית והחל רק לאחר הקמת העיר. בלהג הערבי בארץ ישראל וכן בדמשק ורק במקומות אלה, נעשה שימוש במילה העברית "חם" (שאינו קר) במקום המילה הרגילה בערבית – "סאחן".

מילה בה נעשה שימוש רק בלהג הפלשתינאי היא "עֶבֶר" במשמעות מקבילה לפועל "עבר" בעברית. מילה זו אינה קיימת בלהגים ערביים אחרים. העיר חברון היא המקום היחיד בעולם בו מבוטאת האות "סא" (ص) הערבית כמו האות "צ" בעברית (שתי אותיות אלו מקבילות פעמים רבות זו לזו בעת כתיבת שמות בשתי השפות). זאת להבדיל מיתר העולם הערבי בו אות ערבית זו מבוטאת בדומה לאות "ס" בעברית.

עניין אחר בנושא השפה, המחזק את הממצא ומראה על כך שלא היתה התנחלות ערבית בארץ ישראל, היא העובדה שהניב הפלשתינאי של הערבית המדוברת הוא הקרוב ביותר ובמידה ניכרת, מבין כל הניבים של השפה הערבית המדוברת, לערבית הספרותית (להוציא ניבים סעודיים שהם המקור לערבית הספרותית). הדבר מראה שהערבית לא הושרשה בארץ ישראל דרך דו-שיח של מקומיים עם מתנחלים ערבים, אלא בעיקר תוך כדי קריאה של ספרות ערבית ומתוך קריאה וכתיבה של מסמכים.

הכינוי שניתן לפלשתינאים – **יהוד אל-עראב** (היהודים שבערבים) – מראה אף הוא על קרבתם ליהודים בהקשר של מקורם, רמת השכלתם, תחכומם, חריצותם וסבלותיהם. המושג "הגולה הפלשתינאית" המתייחס לפלשתינאים שעזבו את הארץ, יש גם בו משום קרבה למקובל בנושא אצל היהודים.

ההיבט האנתרופולוגי – עדויות

תמיכה בממצא מתגלה אצל פלשתינאים ובדואים רבים, שלפי מסורתם המשפחתית, כפי שהועברה מדור לדור, הם ממקור יהודי. גם כיום ניתן למצוא רבים שיספרו על מקורם היהודי או השומרוני. מדובר בעדויות משבטים בדואים שונים ומפלשתינאים מאזורים שונים בארץ.

מרבית הפלשתינאים המספרים על מקורם היהודי או הישראלי משמיעים דבריהם בהסתר, מפחד שיאונה להם רע אם ידברו בגלוי על הנושא. אולם, לא מעטים הם הדיבורים הגלויים, כמו של יושבי המערות אשר מדרום לחברון, של נוצרים **מכפר מע'אר**, של בדואים מרהט ושל רבים אחרים. מקורם היהודי של מרבית הבדואים הוא אשר הניע ומניע אותם לשרת בצה"ל. שיתוף פעולה זה החל עוד בימי הפלמ"ח, כאשר שבט אל-הייב הקים יחידה המסועפת **לפלמ"ח**, שנקראה **פל'הייב**, וכאשר השייח **סולימאן אל-הווייל** סייע במלחמת השחרור לצה"ל ופעל להגנת הקיבוצים הסמוכים למקום מושבו.

בבית הדין השארעי של מזרח ירושלים קיימים מאות אלפי מסמכים המתעדים ארועים שונות ברמת הפרט והמשפחה שאושרו בבית הדין. חלק לא מבוטל מהפעולות שנרשמו היו התאסלמויות של יהודים ונוצרים. רוב הפעולות הרשומות בגין ההתאסלמות הן מהתקופה העותמאנית, אבל חלק מאילו שבוצעו בתקופה הממלוכית נמצא גם הוא ברשות בית הדין. מסמכים רבים עוד יותר נמצאים עד היום ברשות הארכיון הטורקי באיסטנבול.

הבדואים

הסיפור המוקדם ביותר בעת החדשה נכתב הן בידי **יהודה ראב**, ממיסדי **פתח תקוה**, והן בעטו של הסופר **משה סמילנסקי**. שניהם סיפרו על כך, שבסמוך להקמת פתח תקוה (1878) עזב בדואי ממוצא יהודי את מקום שהיית שבטו בדרום הרחוק ודלק צפונה אחרי גנבים שלקחו את סוסתו. רק בדמשק הצליח להשיב לעצמו את הסוסה. בדרכו בניחותא חזרה דרומה נתקל בשפלת החוף בכפריים שסיפרו לו על כך שקם בסביבה ישוב של יהודים שהפכו לפלאחים. אותו בדואי כל כך התלהב עד שהגיע לפתח תקוה והתנדב במשך שנתיים לשמש כשומר הראשון של הישוב.

לשאלה המובנת "ממתי יהודים יכולים להיות בדואים?" טרח כבר לענות ישראל בלקינד במאמרו **הערבים אשר בארץ ישראל**^{5,7}: "...יש להזכיר שהנוסע ר' **יצחק חילו** מספר לנו בספרו "שבילי ירושלים", שלפני שש מאות שנה [בתחילת התקופה הממלוכית, סביב שנת 1300] נמצאו בדרום ארץ ישראל יהודים נוודים, רועי צאן, יהודים בדואים. היהודים האלה יכלו להיות רק שרידי העם שישב על אדמתו מאז ומעולם, ולא יהודים שהתחילו לבוא מחוץ לארץ בזמן מאוחר, כדי להתיישב בארץ ישראל. היהודים החדשים התיישבו

רק בערים הגדולות ועסקו שם בתורה ומלאכה, ולהם אי אפשר היה להיות נודדים רועי צאן בתוך עם זר, אשר את שפתו לא ידעו."

היהודים הבדואים לא נותרו אדישים למאמצים ליצור מדינה יהודית בארץ ישראל. **אברהם יערי** מספר בספרו **זכרונות ארץ ישראל**, כי בשנת 1903 כתב **זלמן דוד ליבונטין** על ראשי שבטי בדואים, שבטים שהיו נודדים בין סיני והנגב, שבאו עד ירושלים כדי להציע התחברות עם ישראל וכריתת ברית עם "מלך ישראל" – הרצל. כמו כן סופר כי ישנם שבטים המתייחסים על בני ישראל וקוראים לעצמם **בני ישראל**. הוזכר גם האמיר מהמוצא היהודי של **אמסולם**, היושב על הגבול בין מצרים וארץ-ישראל. עדות רלבנטית אחרת על בדואים בסיני מופיעה בספר "התנ"ך והחרב" של **ברברה טוכמן** בו מסופר (עמוד 138) על נוסע בשם **ריצ'רד פוקוק** שביקר באזור סביב שנת 1840. בסיני הוא פגש בשבט בדואי בשם **בני שָלֵם**. שנבדל מהשבטים הבדואים האחרים שם בהיותו מכניס אורחים ועושה רושם של מחזיק בדת היהודית.

קבוצת בדואים ובראשם לוחם בעל רובה וסוס, שנת 1900 לערך
(התמונה הוכנה בצבע על ידי חברת Detroit Publishing)

המאמצים האמורים נמשכו למרות חוסר ההיענות להם. הבדואים סברו שאם היהודים אינם נענים לפנייתם על רקע המוצא המשותף, הרי שיש להציג בפניהם את היתרונות הגלומים בהתחברות המוצעת. ואמנם, כפי שמספר **ד"ר יוסף בן דוד** בספרו **הבדואים בישראל – היבטים חברתיים וקרקעיים**, הופיע בשנת 1905 השייח' אבו-רביעה בראש קבוצת שייח'ים בדואים אצל נציג הסוכנות היהודית ביפו, **יצחק לוי**, והציע לו להקים מדינה יהודית-בדואית, שתושתת על הכסף והמדע של היהודים ועל השטח והצבא של הבדואים.

צבי אילן במאמרו על **תכנית אל עריש** (הצעה להקמת התיישבותה יהודית בצפון סיני שהוגשה לבריטים ונדחתה) מספר שהמפגש האמור היה תוצאה של ההדים שעוררה תכנית זו, מתוך רצון לנצל את קריסת האימפריה הטורקית. הנציג מיפו דיווח על הפניה "המוזרה" להרצל והציע לשלוח את השייח' אבו-רביעה לבאזל, אבל השייח' סרב.

ד"ר בן דוד מספר גם שמאוחר יותר פרעו הבדואים, נאמניו של **האמיר פייסל**, בנוצרים שהתגוררו באצבע הגליל ובעמק החולה, בעוד שביהודים לא נגעו לרעה, וכן שעד 1948 הצטיינו יחסי היהודים והבדואים בארץ בקורקטיות, בהדדיות ואף באהדה. הסיפורים על העזרה של הבדואים לצה"ל במלחמת 1948 אינם מסתכמים רק בשבטי אל-הוזייל ואל-חייב. שבט א-טורי למשל, הסתיר חיילים יהודים שתעו בדרכם ונמצאו בסכנה.

בינואר 1953 הופיע בגיליון הראשון של כתב העת "סינא" (סיני) כתבה מאת סא"ל בצבא המצרי בשם **עבד אל-חמיד עטאייבה**, שבה גרס שהבדואים בני מטה התִּיִּאָהָא (התועים) – כמחצית מהבדואים בנגב כיום, וכן רבים בירדן ובסיני; מטה הוא אוסף שבטים) מוצאם מבני ישראל. הטענה היתה מבוססת על עדויות הבדואים בסיני, ולוותה בהשערה שגויה על דרך הגעתם לסיני. ואולם הבדואים, בהעדר נכונות מצד היהודים לקבלם, ניסו בתגובתם המטעה לשייך עצמם לשבט הערבי המכובד של **בני הילאל**.

בשנת 1981 פרסמו החוקרים שמואל **אבן אור** וצבי **אילן** ב"טבע וארץ" (כרך כ"ד חוברת 1) מאמר המספר על כך שב-1924 רצה השבט הבדואי **אל-שמלנה** להתגייס. לשבט, שישב אז בסביבות **כפר נחום**, היתה מסורת שייחסה אותו לשבט שמעון. אבי השבט עלה לארץ ממצרים בסמוך לשנת 1840 ונאלץ להתאסלם. הטענה לגבי הרצון להתגייס כללה סיפור על חלום שחלם אחד השייחים על אחד מאבותיו שציוה עליו להחזיר את השבט ליהדותו. אבל היתה סיבה נוספת – החשש שיפוננו ממוקם מושבם על ידי בעלי הקרקע המוסלמים והתקוה שהיהודים יעזרו בעניין. בני השבט תפרו מגיני דוד על אוהליהם, אבל עקב האטיטיות של תהליך הגירור, הצליח המופתי הירושלמי להבריח באיומים מביתו את **יעקב רוזנבלום** – היהודי **מעין זיתים** שטיפל בעניין, ועל ידי הבטחה לעזור בנושא הקרקע – למשוך את בני השבט להישאר באיסלם. ב-1948 ברחו בני השבט לסוריה.

גם כיום אחד ממנהיגי הציבור הבדואים ברהט טוען כי מרבית הבדואים בארץ הם צאצאי עם ישראל. בדואים אחרים מרהט, כולל בני שבט אל-הוזייל, טוענים למוצא היהודי שלהם ושל 99% מהבדואים בארץ. שייח זקן בן שבט אל הוזייל, המשמש כשופט על פי המשפט הבדואי, טען לאחרונה: "לאחר קום המדינה באו אלי יהודי מעיראק ויהודי מטוניס ואמרו לי, למי שהיה כאן הרבה לפניך – אתה אינך יהודי".

על פי שייח זה, כל זקני שבטי התיאהא יודעים על מוצאם היהודי. השייח מספר על כך, שבהיותו נער, השייח הגדול סולימאן אל-הוזייל, חברו הטוב של דוד בן-גוריון, שנפטר בגיל 140 והיו לו בחייו 40 נשים, אסף את בני השבט והודיע להם שהם וכל בני התיאהא הם יהודים. רשימת השבטים שלדבריו זקניהם יודעים על המקור היהודי כוללת, בנוסף על אל-הוזייל, את השבטים הבאים מדרום הארץ: **אל-אַטְרֶש**, **אל-עַטְאֻנָה** (מחורה, שבתקופה העותומאנית זקניהם היו השופטים המכובדים ביותר), **אבו כָּף** (מסביבת חורה), **אל-אַעְסֶם** (מתל שבע), **אבו רְגָאִיג** (נכתב רקאייק, מתל שבע), **אבו סַבִּילָה** (מסביבת נבטים) **אבו סַבִּית** (ממזרח לנבטים) ו**אל-הוּאשְׁלָה** (מסביבת דימונה).

מפגש ברהט בין נציגי שבט אל-הוזייל, אנשי הסנהדרין ותנועת ההתחברות (2009)

השייח האמור לעיל אף יודע לספר על ספר ששמו בתרגומו לעברית הינו **תולדות באר שבע ושבטיה**, שנכתב בידי **עארף אל עארף** (שותפו לדרך של חאגי' אמין אל חוסייני), ומפרט אילן יוחסין של השבטים ובו גם האילן של התיאהא. אולם לטענתו, האילן זויף כדי להסתיר את המקור היהודי. לדברי בני משפחה של הרב הראשי הספרדי לשעבר, **בן ציון מאיר חי עוזיאל**, שכיהן בעת הקמת מדינת ישראל, וגם לדברי השייח הנ"ל, שמו המקורי של השבט הוא **עוזיאל**, שם שמקורו בתורה, ונשא אותו בן משפחה של משה רבנו. בת שבט אל-הוזייל שהתפרסמה בישראל כמגדת עתידות היא **רות עוזיאל**, שטענה לקירבה למשפחת הרב עוזיאל, אבל אפשרי שהדבר נעשה לצרכי פרסום.

עדויות נוספות על בדואים ממוצא יהודי נמצאו בשבטי **הטֶרְבִּין**, **אל-קֶרִינַת** (אל-קֶרִינָאווי), **זִיַּאדְנָה**, אל-עֶזְזָמָה (בדואים יהודים שהגיעו לארץ מתימן) ו**אל-לחַזְיִיל** בדרום הארץ וסְוֹאֶרְקָה, שבניו מתגוררים ברצועת עזה, ליד מעלה עמוס, בסיני ובירדן. קבוצות בדואיות נוספות שבהן ידוע המוצא היהודי הן שבטי זֶבֶאֶרְגָה וְנִסְסָרָה, בני אלפי הנפשות, משפחות **כַּמְלָאת** הגדולה, **אבו בָּלָל** הבינונית והשְׁוֵי הקטנה. גם **בערוער** שמצפון לדימונה מספרים הבדואים על מוצאם היהודי.

בן שבט אל-קרינאווי מרהט, הבדואי הראשון שהצטרף בשנת 2006 לתנועת ההתחברות מבלי לדעת על מוצא השבט, לימינו חבר התנועה אשר שליין וד"ר מרדכי ניסן מהאוניברסיטה העברית ומשמאלו המחבר

בצפון הארץ בני שבט **עֶאֶרַב א-שִׁיבְלִי מהכפר שיבלי**, השייך גם הוא למטה התיאהא ושמשמעות שמו הוא **גור-אריה**, מספרים גם הם על מקורם היהודי. רבים מקירבם חיים כיום בסעודיה. גם בשבטי מְזָרִיב, אל-הייב ו**גְרִיפַּאת** מזרזיר והכפרים הצמודים אליו, מספרים על מקורם היהודי.

המפורסם ביותר מבני שבט מזריב היה **עאבד-אל מג'יד חאדר אל-מזריב**, שחלק מראייתו את עצמו כחלק מעם ישראל שינה את שמו ל**עמוס ירקוני**. עמוס ירקוני שימש בין יתר תפקידיו הלאומיים-בטחוניים, כמפקדה של סיירת שקד, שהיה בין מקימיה. הזדהותו עם היהודים החלה עוד במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, עת כנופיה של פורעים כלאה אותו, בגין עזרתו ליהודים, בבור עמוק ממנו הצליח להחלץ. בעקבות עזרתו המתמשכת הפך לידידו של משה דיין. מה שהביא את עמוס ירקוני להחליט על דרכו המיוחדת היה, שבתחילת המאורעות

הוא אולץ על ידי הפורעים לרצוח יהודי, מעשה שהביאו לראות בפורעים את אויביו.

עאבד-אל מג'יד חאדר אל-מזריב, הוא עמוס ירקוני

מעשיו של עמוס ירקוני נוצרו על רקע קודם של אהדה ועזרה ליהודים. דודו של עמוס, ששמו היה **חַנְאֶפֶס**, נודע כמרפא מומחה שהשתמש בתרופות טבעיות מסורתיות והיה עשיר בעל קרקעות וסוסים רבים. מתוך אהדתו הוא נתן לחלוצים היהודים, ללא תמורה, 28,000 דונם (!!) להתיישבות. על קרקעות אלו הוקמו המושבים נהלל ובית שער והקיבוצים גבת ושריד, כולל אדמותיהם החקלאיות. במלחמת השחרור חנאפס החביא בביתו מספר חיילי צה"ל שנקלעו למצוקה כדי להצילם ממספר גדול של לוחמי אויב שחיפשו אותם בכוונה לחסלם.

שיוכו של שבט אל-הייב, הכולל גם את מזריב, למטה התיאהא, שיתוף הפעולה בין השבט לפלמ"ח, שירותם המתמשך של בניו בצה"ל, הצטרפות הבנות לשרות הלאומי ויחסם החיובי כלפי היהודים – כל אלה מסגירים את מוצאו היהודי של השבט, למרות שבטובה **זנגריה** חששו בני השבט להעיד על כך, כנראה, בין היתר, בגלל שחלק מבני משפחות השבט במקום חי כיום בסוריה.

אנשי שבט הכעבנה מספרים, והדבר ידוע גם לילדי השבט, שאבי השבט היה **כַּעַב אל-אחַר**, מגדולי חכמי היהדות שהיה ממונה על המסחר במכה. כעב היה זה שזיהה במוחמד התינוק כנביא האחרון, בין היתר על סמך שיער על כתפו של התינוק. הוא התאסלם בהשפעת מוחמד ואחיו נתן את בתו **סַפְיָה** לאישה למוחמד. ידוע שכעב הגיע לירושלים עם כיבושה, יחד עם החליף עומר ושבעת ביקורם בהר הבית חלץ כעב את נעליו בגלל קדושת המקום, אבל החליף עומר הורה לו לשוב ולנעלם על כי המקום שייך ליהודים ולא למוסלמים (!) ובכך העמיד את כעב במבחן על נאמנותו האמיתית. כל עוד היה מספר צאצאיו מצומצם הם נקראו **בני כעב**. כשכבר הפכו לשבט נקראו תחילה כעביה, כאשר

תושבי כעביה שממערב לנצרת נקראים כך עד היום. בהמשך, כאשר החלק הדרומי כיום התפצל מהיתר, הם קיבלו את השם כעבנה. בני הכעבנה יושבים כיום גם בירדן ובארצות ערב אחרות.

שרידי שבט ה**טְרַאוּנָה** מתגוררים כיום ב**חורה** שליד צומת תל שוקת. השבט נמנה במקור על התיאהא ומוצאו יהודי, כולל מוצאם של אלה מבניו שמתגוררים כיום ממערב לירדן. לפני כמאה שנה עברו רוב בני השבט למזרח הירדן, שם ניטמעו תוך כדי נישואי תערובת רבים עם בדואים ערבים. בצורה זו כיום דמם של בני השבט שממזרח לירדן הינו ערבי ברובו. שבט א-טורי מוצאו במקור מנישואי תערובת נדירים ביותר בין בן שבט ה**טְרַאוּנָה** שממערב לירדן עם בת שבט ה**כְּעַבְנָה**. הנישואין נערכו עקב התחכמות של בן ה**טְרַאוּנָה** שהצליח לקבל את הבתלי יאמן – יפהפיה מבנות הכעבנה בתמורה למסירת אחת מבנות משפחתו לאבי הכלה. עקב ההסתגרות של הכעבנה והשמירה הקיצונית על טהרת הגזע, הכלה המיועדת בת ה**טְרַאוּנָה** לא שרדה את הלילה שלפני שתי החתונות המיועדות. סיבת המוות הרשמית שנמסרה היתה שבץ.

בן ה**טְרַאוּנָה** החזיק מעמד זמן ממושך יותר. לאחר שהזוג, שגר בקרב הכעבנה, כבר הספיק להביא ילדים, נרצח בן ה**טְרַאוּנָה** עקב הפרתו את טהרת הכעבנה. כדי למנוע בעיות של קיום בני תערובת בקרב הכעבנה המסוגרת, הורחקו הילדים בני התיאהא, לאחר שגדלו, עד **לא-טור** שבמערב סיני (ערש ההיווצרות של התיאהא). משם חזרו הבנים בהמשך לנגב, כדי לגור יחד עם יתר אנשי התיאהא. מחשש לבטחונם למקרה שיזוהו, שינו את שמם לא-טורי, על פי המקום ממנו חזרו. בנגב התערבבו בני השבט בנישואי תערובת עם בדואים אחרים ממוצא יהודי, כך שגם אם בשלב כלשהו חדר לדמם מרכיב ערבי, הוא נמוג לחלוטין עם השנים. שם משפחתו המקורי בערבית של בן ה**טְרַאוּנָה** שהתחיל את הסיפור היה **אל-מֶלַח**, שהוא נגזרת של השם היהודי המקורי של המשפחה – **אלמליח**. על כך מצביעים כיום בדואים אחרים ברצונם לקפח את בני השבט באומרם להם – אתם יהודים.

בניה של משפחת **סְלִימָאן** מהכפר הבדואי **בוּעִינָה/נוּג'ִידָאָת** שבגליל מעידים על מוצאם היהודי. על סמך ספר יוחסין המצוי בכפר, גם 700 בניה של חמולת **פִּיקָה** הם כולם צאצאיו של אב יהודי בדתו שחי לפני ארבעה דורות. מעטים מתושבי **כְּעַבְיָה** שממערב לנצרת, בני השבט הבדואי כעביה (או **כעבין**), מספרים כיום על מוצאו היהודי של השבט. בשנת 1968 אמרה תושבת הכפר למבקר במקום: "העור שלנו הינו עור יהודי". סיפורים על מוצא יהודי לוקטו גם ב**דְּבוּרְיָה** שלמרגלות **הר תבור**, כולל מבכירי הכפר.

בני השבטים והמשפחות הבדואים הללו, שנמנים על אזרחי מדינת ישראל, מתנדבים לשרת בצה"ל או שרתו בצה"ל בעבר. ההתנדבות של רבים נמשכת עד היום, למרות ההתנהגות הדוחה של המדינה כלפי בנים נאמנים אלה, שרכשה

לעצמה די בצדק את הכינוי "חזירית". התנהגות זו הביאה רבים מקרב הבדואים להצטרף לשורות התנועה האיסלמית ולהפסיק להתנדב לצה"ל.

בכפר **עין עוג'ה** טוען שבט קטן בשם **אל-אנסיראת** שהם צאצאי **אהרון הכהן**. בני השבט חיים כבדואים וכינויים הוא **בני-נד'יר**. בתחילת תקופת המנדט הם היו עדיין נוודים באזור יריחו. יצחק בן צבי מצא שהם למעשה משבט **בני-נסייר** (נציר), שהיה אחד מ-10 השבטים היהודים שברחו לארץ מממלכת חיבר עם חורבנה (כמו המח'אמרה שהיו בני שבט נוסף מבין אותם 10 שבטים).

במשולש מתגורר שבט **עבד אל-חמיד** הבדואי, שיש בו המעידים על מקורו היהודי. שבט בדואי גדול בן מטה התיאהא שמוכר מוצאו היהודי יושב מדרום לבית לחם, בעיקר בכיוון ליריחו, ונקרא **ג'ה'לין**. ידע עצמי על המקור היהודי מצוי בקרב ענף ה**תְּנוּאָאִיָּתָה** (ה**תְּנוּאָאִיָּת** – יצרני ארונות קבורה) של השבט, המתגורר בכפר **בית פג'אר** שממזרח לגוש עציון ורבים מבניו חיים בירדן. הקבוצה הגדולה ביותר בבית פג'אר, אצלה מלו את הבנים ביום השמיני, היא ענף ה**טְּקָאטְקָה** של החווייתאת, שחלק מבניה עברו ל**בית צפאפה** בירושלים.

גם כיום קיימות עדויות רבות, כולל בירדן, על כי כל בני מטה התיאהא (אליו משתייכים בין היתר שבטי אל הייב, אל-הווייל וחוויתאת) הינם צאצאי בני ישראל. בירדן הם מונים כ-60,000 נפש וחיים במדבר. חלקם נמצא במדבר **חאו** שבדרום באזור גבול סעודיה. חלק אחר במדבר **טריביל** שבאזור הגבול עם עיראק, וחלק נוסף ממזרח ליריחו באזור **הר נבו**. החוויתאת יושבים באזור וואדי מוסא ואל הייב גם מדרום לגבול ירדן עם סוריה. רבים מבני המטה בירדן, פרט לצעירים שבהם, יודעים על מקורם היהודי, וכששואלים אותם לזהותם, כדי להיבדל מהבדואים הערבים שבירדן הם עונים שאינם בדואים אלא תיאהים (תְּיָאִהוּ). גופם מתאפיין בצירוף של רזון וכוח פיזי רב. רוב בני המטה בירדן נמנים על שבט אל הייב, שבט הנחשב למכובד ביותר בירדן.

שבט **שִׁיש** הוא שבט תיאהא אחר שידוע מקורו היהודי. בניו מתגוררים בעיקר בירדן ומעטים חיים בארצות אחרות. השבט הגדול **אבו עבדון** מירדן משתייך אף הוא לתיאהא וידוע בין זקניו מקורו היהודי. זקן השבט היה שופט מפורסם שהגיע לגיל 120 שנה וגידל זקן ופיאות אותן היסווה. שבט נוסף וחשוב מבני התיאהא בירדן הוא **בני-חסן**. כמו אצל שבט אל-בדול, גם בקרבו של שבט זה היו בו גברים שלפני 90 שנה עוד היו בעלי צמות כתחליף הסוואתי לפאות כמופיע בתמונה בעמוד העוקב.

גם בני שבט הסווארקה בירדן יודעים על מוצאם היהודי. והם מונים בירדן למעלה מ-30,000. מספר לא קטן של שבטים וחמולות בירדן רשומים במסמכי הממלכה כבעלי מוצא לא ידוע. בדרך כלל נהוג בקרב פלשתינאים לשכוח או לא

לדעת את מוצאם, כשזה נדרש באופן רשמי, אם מחד, הם אינם מעוניינים לשקר, ומאידך, הם רוצים להסתיר מוצא בעייתי. מצב זה מסגיר בהסתברות גבוהה את מוצאם היהודי.

צילום מה-18.4.1921 של בדואי בעל צמות (כתחליף הסוואתי לפיאות) משבט בני חסן מירדן, בעת הגיעו לקבלת פנים לנציב העליון הרברט סמואל. מספריית הקונגרס

השומרון

ב-1929.4.29 דיווח בעיתון "דבר" כתב בעל ראשי התיבות ר.ב., כי ב-1925 שוחח עם המוכתר הנוצרי של הכפר **עין ארוך** (**עין עריב**) שליד **רמאללה**. המוכתר, שהצטייר בעיני הכותב כאדם אמין, אמר שלפי מסורת המשפחה הוא וקרוביו מוצאם משבט בנימין. לדברי המוכתר, תושביהם של כפר זה ושל שישה כפרים אחרים בסביבה הם צאצאי שבט בנימין, שאבותיהם התיישבו בכפריהם לאחר שעזבו את ירושלים לפני החורבן. לטענתו, מקובל בקרב התושבים ששם המקום נגזר משמו של **חושי הארץ**.

כיום, תושבים מתוך רצף ארבעת הכפרים הגדול של **בית סוריב** (בית שורק בעברית), **בית איענאן**, **בידו** וקטנה (במקור **קטאנה**), אשר מצפון מערב לירושלים, טוענים שאבותיהם של 99% מהם היו יהודים (משבט שאינו יהודה). בעבר ישבו כולם בבית סוריב, עברו למזרח הירדן ואלה מתוכם שחזרו, היו משפחות של ארבעה אחים, שכל אחד מהם התיישב בשטח אחר בסביבה וייסד את מה שהפך ברבות השנים לכפר נפרד בן אלפי תושבים.

לאחד הכפרים הם נתנו את השם המקורי. לקטנה, הצמודה **למעלה החמישה** מצפון, קראו "כאן גרנו" (שכנו – קטאנה בערבית ספרותית), ושם מתגוררת משפחת **חושׁייה**, ששמה נגזר משמו של חושי הארכי. זקני הכפר מספרים על חורבן בית שני כחלק מהאירועים שהתרחשו בהיסטוריה שלהם. הכפר בית איענאן, שמצפון לקטנה, נקרא על שם האח המייסד – **שייח' איענאן**. בכפר מתגוררות שלוש חמולות בשמות: **רביע**, **חמיד** ו**ג'מהור**. כל חמולה מונה למעלה מ-3,000 נפש אבל חלק ניכר מתוך אלה מתגוררים כיום בירדן ובארה"ב. בן המקום סיפר כי בכפר יודעים על מוצא תושבי ארבעת כפרים אלה משבט בנימין ושכפר נוסף הנמנה על קבוצת כפרי בנימין זו, הוא **קנפינה** הסמוך, הנמצא מצפון **להר אדר**.

בכפר **עבדו** שליד **ביר זית** מתגוררים נוצרים המעידים על מקורם היהודי. כהן דת נוצרי בכיר, המכיר את ההיסטוריה של המקום, ציין שבשנת 1510 עדיין דיברו שם ארמית. **בג'פנא** שמצפון לרמאללה וממערב לעופרה (בעברית גופנה – מקום הולדת ראשוני החשמונאים) סיפר הכומר המקומי שידוע לו ששלוש מתוך שבע החמולות המתגוררות במקום הן של נוצרים אורתודוקסים ולטיניים ממוצא יהודי. טענה אחרת גורסת ששני שלישים מתושבי הכפר הינם נוצרים מעם ישראל, והשליש הנותר הם פליטים מ**לוד** ומ**רמלה** משנת 1948.

בבית ליקינא שממערב לרמאללה יודעים התושבים על מוצאה היהודי של חמולת באָדָר המקומית וכמובן גם בני החמולה עצמם יודעים על כך (בפרק קודם הוזכרה משפחה מטורעאן הנושאת שם זהה). הכפר נוסד באמצע המאה ה-19 על ידי מתנחלים שהגיעו למקום **מדורה** (שבדרום הר חברון), **מראס פֶּרְפֶּר** (הצפונית יותר, ראה בהמשך) ומכפרים אחרים בסביבה, רובם ככולם בני מוצא יהודי. **בבית עור** הסמוכה (א-תחתא וא-פאוקה, שתיהן צמודות לכביש 443

מצפון) יודעים התושבים לספר, שכולם צאצאיה של יהודיה בעלת יופי כה עז, שגברים רצחו זה את זה כדי לזכות בחסדיה. לפיכך היא ברחה מדורה להר שבמקום, הסתתרה שם והביאה לעולם, יחד עם בחיר ליבה, שהיה ממוצא יהודי, גם הוא מדורה, את כל צאצאיה – בני המקום.

סיפור מקביל עוסק באב יהודי מדורה, שעקב חששו מנקמת דם ברח עם ארבעת בניו בתחילת המאה ה-17 לבית איענן. בגלל העדר קרקעות לעיבוד במקום בהיקף מספק, שניים מהבנים עברו הלאה. האחד עבר לטירה הסמוכה לבית חורון והשני לבית עור. לאח שהגיע לטירה נולדו 3 בנים שכמחצית מתושבי הכפר נקראים כיום על שמותיהם (חמד, מוחמד ומחמד). לעומת זאת האח עצמו שהגיע לכפר נקרא **שִׁיתָה**, (או שִׁתָּה) ודווקא שם זה כלל לא עבר לילדי הדורות הבאים, תופעה האומרת דרשני. שם זה כנראה נלקח משם מקצועו בעברית של האח – סתת (לרוב מתקיים חילוף בין "ס" ו-"ש" במעבר מעברית לערבית, ואילו החיריק ב-"ש" בא כנראה בגלל שנהגו לקרוא למקצוע גם סִתָּה כמו שלנהג קוראים גם נָהֵג ולטַחַן גם טַחָן. מאחר שבערבית ספרותית אין תנועה המקבילה לצרה וסגול, אלה הופכים בה לחיריק חסר). ההסבר ארוך נדרש כדי להצדיק את העלמות השם בצורך להסתיר שם עברי ומקור יהודי. אגב הוותיקים קוראים למקומות בשמותיהם המקוריים: בית עֲנָן ובית עור, שמות שאינם ניתנים לכתיבה בערבית ספרותית. המקומיים זוכרים שלאחר 1967 הרבו חיילי צה"ל לבקר בית בטירה שמעל דלת הכניסה שלו היה חרוט מגן דוד.

לגבי סתירה אפשרית בין שני הסיפורים, אפשרי שמדובר בשני סיפורים לא קשורים, אך באותה מידה אפשרי שיש כאן שתי גירסאות המשלימות זו את זו.

ברמאללה עצמה משפחת **רִזָּק** יודעת על מקורה היהודי. משפחת **סַבִּיטָאני** (אנשי השבת) כהי העור מרמאללה ידועים כיהודים שהגיעו מתימן. חמולה גדולה ברמאללה שבה ידוע מקורה היהודי היא חמולת **עֲבוּדִי**. החמולה מונה לטענת אנשיה כ-3,700 נפש, והיא נוצרה מתושבי הכפר עבוד הסמוך שעברו לעיר. שמה המקורי של החמולה לפני המעבר לרמאללה – ג'ודה (יהודה) – מסגיר גם הוא את מקורה היהודי. אף שבני החמולה נחשבים כיום למוסלמים, רובם הינם חילונים גמורים. חמולה גדולה נוספת שבה ידוע המקור היהודי היא חמולת **מִשְׁעֵטִי**. זו מונה 800 נפש ברמאללה, מחצית מכך ביריחו ומפוזרת במקומות נוספים.

בטול כרם יודעים בחמולת **חַתָּא** על מוצאם היהודי. לפי דברי תושבי הכפר **נוֹבֵר** שמצפון מערב לרמאללה כל החמולות בכפר הינן ממוצא יהודי. הדבר ידוע הן במשפחת **שָׁנָן** מהכפר והן במשפחת **בִּרְגוּתִי**, שבניה פזורים במקומות נוספים, ועליהם נמנה המנהיג הפלשתינאי הכלוא בישראל – **מרוּאן ברגותי**.

תופעות של עדויות על מוצא יהודי ללא מנהגים יהודיים אותרו גם בכפר **לֶאקָף** הסמוך לקרני שומרון, ב**חֶאָרֶס** שמצפון מערב לאריאל, ובקרב בני חמולת

זִיתָאוּי (כ-5,000 נפש) מִגְ'מַעִין שמצפון מזרח לאריאל. בִּפְּיָל חֲאָרֶת, הצמוד לאריאל מצפון מערב, טוענים התושבים ש-100% מתושבי הכפר הם ממוצא יהודי. בכפר נמצא קברו של **יהושע בן נון**. השר לשעבר, **רפי איתן**, סיפר, שלאחר שנת 1967 שוחח עם בני אחת ממשפחות הכפר ושמע מהם טענה שהם צאצאי של יהושע בן נון. גם **בדיר איסתיא** הסמוכה יודעות חלק מהמשפחות על מוצאן היהודי.

בכפר א-דִיפ שממזרח לעלי זהב ומדרום לכביש חוצה שומרון ידוע מוצאה היהודי של משפחת **נאג'י**. לגבי חמולת **דִיכ**, שהיא החמולה המקורית בכפר, יש הטוענים למוצא יהודי ויש הטוענים למוצא בלתי ידוע – מצב המצביע בהסתברות גבוהה על רצון להסתיר את האמת המסוכנת על המוצא היהודי.

בכפר **רִנְתִּיס** שממזרח ל**אלעז** ולקו הירוק מספרת משפחת **חָלָף** על מוצאה היהודי וכן על כך שבעבר ברחו מהגליל לכפר עקב חשש לנקמת דם. חלק ממשפחת חָלָף נשאר עד היום יהודי בדתו ומתגורר בישראל. מולם, עקב מוצאם מהגליל, היכן שהתגוררו בעבר רוב יהודי הארץ שהתנצרו, יש בהם גם נוצרים שעקב הבריחה עברו לבית לחם ומתגוררים שם עד היום.

כפריים בשומרון טוענים, בשל היותם צאצאי שומרונים בני שבטי אפרים ומנשה, כי הם צאצאי יוסף הנביא. תופעה זו אותרה בכפרים **סינג'יל** שמדרום מערב לשילה, עוורתא, **רוג'ייב** ו**כפר קליל** שממזרח ל**ברכה**, וסילת א-ד'הר שממזרח לטול כרם. כמחצית מתושבי הכפר האחרון היא ממוצא יהודי והיא נקראת חמולת-אל יהוד. חלק מבני החמולה עברו ל**סנור** ול**זַבְבִּיָּה**, לצד הנוצרים שבה (ראה בהמשך).

שון איירטון טוען בספרו **השומרונים**, כי מקובל להאמין שרבים מתושבי שכם הם שומרונים שהתאסלמו. לטענתו גם כיום משפחות רבות, בין היתר **מוסְלִימָאִנִי** (מתאסלם) ו**יעיש**, ידועות במוצאן השומרוני. משפחת יעיש מתמחה במסחר ובחלפנות וממנה בא ראש עיריית שכם הנוכחי מטעם החמאס, **עדלי יעיש**. מוצא משפחה גדולה זו הוא ממשפחת **מִיתְוִיָּה** (מִתְוִיָּה) השומרנית, המתגוררת כיום בין היתר על **הר גריזים**, ומקורה בשבט אפרים. משפחת **אל-עאמִד** הינה ענף של משפחת יעיש. כן סופר שמשפחת **שִׁקְשִׁיר** (שחשיר) העשירה, העוסקת כיום במסחר בבדים, היתה משפחה יהודית עד שנת 1929. בעת הטבח ביהודים באותה השנה, שמרכזו היה בחברון אך התפרס גם למקומות אחרים, כולל לשכם, העדיפה המשפחה להתאסלם, על פני בריחה ונטישת רכושה הרב.

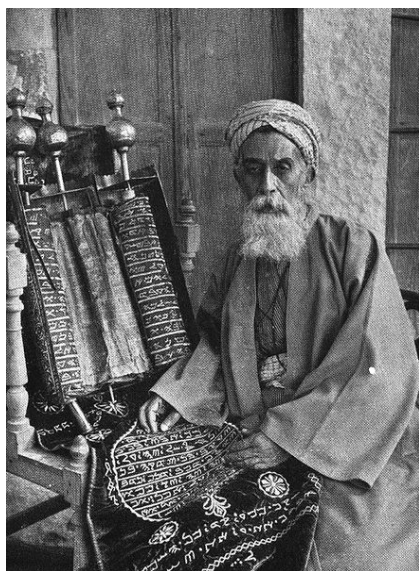
משפחות נוספות משכם שידוע מקורן היהודי הן **זְהָרָה** ו**זְהָרָן** שמקורן בשני אחים מחמולת **אבו זְהָרָה** מיאטא (ראה בהמשך). למשפחות אלו ענפים גם בירושלים, בחברון, בבידיה (ראה מיד בהמשך), בחיפה ובירדן. משפחה נוספת משכם שידוע מקורה היהודי היא משפחת **זְהָרָה**. ידוע המוצא היהודי גם אצל

משפחת **זוהורי** משכם, שחלק מבניה מתגוררים בעיר העתיקה בירושלים ובשכונת **דחי** (פיתוח) שבצפון ירושלים. בשכם ידועה במוצאה השומרוני גם משפחת **בוסתמי** הגדולה והעשירה, העוסקת ביבוא מכוניות.

אצל המשפחות **ביזרי** (גרעין) **אל-באשה** ו**חששין** משכם וממחנות הפליטים הסמוכים (**בלאטה** ועסכר) ידוע המוצא היהודי שלהן. שלא כמקובל, ידע זה על המקור נפוץ גם אצל הצעירים במשפחות אלו. ידוע שמשפחת אל באשה היא במקורה משכם, משם עברה לטורקיה, שם התאסלמה ובהמשך חזרה לשכם.

הכהן הגדול השומרוני הקודם מסר על מוצאה השומרוני של משפחת **עקר**, המתגוררת בשכם. שמה של משפחת **תמימי** (שם שמשמעותו מושלם באיסלם, מלשון תמים – מפסיק להעמיד פנים כאילו הוא מוסלמי בעודו ממשיך בביתו במנהגי היהדות מסגיר את מוצאה מאנוסי האיסלם.

יצחק בן צבי כתב במאמר¹¹ משנת 1940, ששני שליש מתושבי שכם וכפרי ההרים שבסביבתה מקורם בשומרונים. הוא מזכיר משפחות פלשתינאיות רבות, שעל-פי עדויות בכתב שהשאירו זקנים וכהנים, מוצאן הוא שומרוני. ביניהן נמנות משפחת **בוארדה**, משפחת **קאסם**, שהגנה על השומרונים מרדיפות המוסלמים בסביבת שנת 1850, חמולת **שראבה**, בית (דאר) **טאהר**, ששמה נובע מטיהורה (המרתה) לאיסלם על ידי הרודפים האונסים בשנת 1628, בית מוסלימאני (שהוזכר), שאבי המשפחה אונס לאיסלם בשכם בשנת 1855, ומשפחתו המקורית היתה **מפרג' (מרחיב)** שגרה בצריפין הדרומית, בית **שירי**, בית **חביבה**, ובית יעיש (נצר למשפחת מתוחיה, שהוזכר), שהיו בו במאה הארבע-עשרה סופרי סת"ם, שכתבו ספרי תורה.

הכהן הגדול השומרוני בשכם בשנת 1920, וליצדו ספר תורה עתיק הכתוב בכתב העברי הקדום

בית כנסת שומרוני בשכם בשנת 1899 (מספריית הקונגרס)

בן צבי הזכיר עוד כפרים ומשפחות: **בכפר קדום** שוכן בית **סופאן**, שבניו התאסלמו אחרי הכיבוש של **סלאח א-דין**, וחלקם מתגורר כיום בשכם; בכפר **נקורא** – משפחת **סעיד**; ב**טובס** – משפחת **אל-סוארה**, במקור מבית **פוקה**, היושבת ב**דיר אל-גאסון**; ב**טול כרם** – משפחת **סמארה**, שמקרבה באו ראשי כנופיות במאורעות 1936-1938; בירושלים – משפחת **דנף**, שמבניה היו שייחים ממונים על מסגד עומר; בדמשק – בית **מחזן בק**, בית **אל-נחאס**, בית **מואייז**, בית **סעיד**, בית **ג'פארי** ובית **רומייח** (רמיח).

בטובס ידוע גם על חמולת **ד'רע'מה** הגדולה, שלאחר שחלק בניה הצילו יהודים שרכבם הידרדר לתהום, הסבירו שהם אוהבים את היהודים ושמוצאם מיהודים. תושבים מהכפרון **נג'ר** שליד שכם, שהינם ברובם רועי צאן ממשפחת נגר, מספרים כי הכפר נוסד בידי יהודי שנישא למוסלמית ובני הכפר כיום הם

צאצאי אותו זוג (אפשר שמיסד הכפר הגיע מבית חנינא, שם קיימת עד היום משפחה ממקור יהודי בעלת אותו שם, כמפורט בהמשך). תושבי הכפר זָבְיָדָה שליד גִּינִין, היו עד לאחרונה כולם נוצרים יוצאי הכפר טייבה (שליד עופרה; בפרק הקודם הוזכר שרבו בכפר זה יודעי הארמית) שנאלצו לעבור צפונה לאחר אמצע המאה ה-19.

אחד הסיפורים המרתקים הוא סיפורה של העיירה בִּידָה (בית הבד, על שם ייצור שמן הזית). העיירה, שהינה בת כעשרים וחמישה אלף תושב, מאופיינת בכך שעד היום יש בה רק מסגד אחד. עוד ב-1936, לנוכח ההסתה נגד היהודים באותם ימים, דיבר אחד מנכבדי הכפר ממשפחת **טָאָהָא**, בזכות העלייה היהודית והתועלת שהיא מביאה לתושבי הארץ. בתגובה דאג המופתי הירושלמי, חאג' אמין אל-חוסייני, במסגרת מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט אותן הנהיג, לשרוף את ביתו של אותו נכבד ובהמשך לגרום לבריחתו מן הארץ.

ב-1982, עם פרוץ מלחמת לבנון הראשונה, הוזמן המושל הצבאי (הישראלי) של הנפה (טול כארס) לסעודה שערך לכבודו מוכתר הכפר, **מוסטפה (אבו זיאד) אבו בָּאָר**. אל הסעודה הוזמנו גם נכבדי הכפר. תוך כדי הסעודה, פנה אחד הנכבדים למושל והציע לו שצעירים מהכפר יתגייסו לצה"ל כדי להילחם בשורותיו נגד אש"ף. גם ראש עיריית אריאל בעבר, **רון נחמן**, סיפר על קשריו הטובים עם אותו המוכתר. לביצוע פעולת התגמול של אש"ף לקחו כ-6 שנים, כאשר ב-6.10.88, ביום השנה להירצחו של **אנוואר סאדאת** על רקע יחסו כלפי ישראל, התנקשו מחבלים בכירים ביותר באש"ף בחיי המוכתר. תוך תקופה קצרה, כמחאה נגד הרצח, התגייס אחד מבני המוכתר.

היחס החיובי של תושבי בידיה כלפי היהודים היה רחוק ביותר מחסר בסיס. עד היום ידוע היטב המוצא מעם ישראל של חמולות רבות בעיירה. בחמולת טָאָהָא שהתפלגה בעבר הרחוק משבט חוויאתא הבדואי, ידוע על אב יהודי של המשפחה בשם יעקב, שבימיו במאה ה-17 התאסלמה המשפחה. אחד מבניו נקרא קאסם, שעל שם ארבעת בניו קיימות היום במקומות שונים ארבע חמולות (סה"כ כ-10,000 נפש ממערב לירדן):

- חמולת טאהא בבידיה (1,700 נפש, הכוללת גם את הענפים **בְּרָפָתָא**, **סולימאן**, **סעיד וקאסם**), וכן כ-600 נפש ב**ג'לג'וליה** שבמשולש.
- חמולת **שְׂדִיד** בטול כרם (3,000 נפש),
- חמולת **אבו חַג'ִי** בדיר איסתיא הסמוכה לבידיה, בשכם, ב**ג'לג'וליה** וב**סִנְיָא** שממזרח לשערי תקוה (סה"כ כ-4,000 נפש), ו-

- חמולת **מנצור** בדיר איסתיא ובשכם (900 נפש בשני המקומות יחדיו ועוד 600 בירדן).

כמו כן ידוע, שצאצאי אותו יעקב מונים כיום במצרים כ-180,000 נפש.

החמולה הגדולה בבידיה – **סַלְמָה** (הכוללת את תתי החמולות **אבו באכר**, **חַמֵד**, **אֶחְמֵד ואיברהים**) – ידועה במוצאה השומרוני. חמולה גדולה בשם **לִיָּאל**, ידועה כאוסף של מספר ענפים לא קשורים במקור, שהגיעו לכפר ממקומות אחרים, כגון הענף של משפחת **אַסְאף** הגדולה. החמולה ידועה אף היא במקורה השומרוני, למרות שיתכן שחלק מענפי חמולה זו הינם בעלי מקורות אחרים, חלקם יהודים. ידוע מקורן היהודי של משפחת רָבִי (הוזכרה בפרק הקודם) ושל משפחת **חמיד** הגדולה, שברחה לעיריה ב-1948 מאזור בית האופרה הישן בתל אביב. משפחה נוספת משם שידוע מקורה היהודי היא משפחת **זְהָרָה**. גם בחמולת **עותמאן** ידוע שמוצאה מיהודי תימן, ואחד מענפיה היא משפחת **בּוֹלֵד**, המונה למעלה מאלף נפש.

גם משפחת עותמאן מְגֻמָּאלָה שליד מודיעין יודעת שמוצאה מיהודי תימן, שהגיעו קודם למזרח הירדן ולאחר מכן למערבו. סיפור מעניין התרחש כאשר אחד מבני המשפחה נשא לאישה בת למשפחה אחרת מאזור רמאללה. לאחר הנישואין, כשפתחו זה לזו את סגור ליבם, התפלאו שני בני הזוג לגלות כל אחד את מוצאו היהודי של האחר.

בכפרים **זִיר קָדִיס**, שבין **מודיעין עילית לניל"י**, **זִיר אַבְזִיע** שליד **דולב**, ו**דִיר עמאר** שממזרח לניל"י, ובראס קֶרְכֶר הסמוך, כפר קטן שכלל אינו מופיע במפה ולידו כפרים קטנים נוספים ששם מתחיל בראס או בדיר – בכל אלה שני שלישים מהתושבים הם פליטים מ-1948 מרמלה ומלוד. השליש הנותר הינם פלאחים שמקורם במקום עצמו, וידוע להם ולאחרים מוצאם היהודי. בראס כרכר מתגוררת משפחת **עַמִּיָּה**, הידועה שם במוצאה היהודי. המשפחה עברה למקום מדורה בשנת 1948, ובניה נוהגים להרתיע את המתחכמים איתם בעסקאות באומרם, "היזהרו, יש לנו שכל יהודי".

כפר קטן נוסף בסביבה, **תל מונד**, תושביו גם הם פלאחים היודעים על מוצאם היהודי. **קְרָאוּיָה בְּנֵי זִיד**, שמדרום מערב לאריאל, הוא למעשה אוסף כפרים קטנים מבודדים וסמוכים זה לזה (קראויה משמעותו כפרונים), שיחד עם כל הכפרים האחרים שמלעיל בפיסקה זו ובקודמתה, תושביהם המקוריים נהגו ללבוש **קִיפּוֹר**, חלוק בצבע אפור, בז' או חום, שהבדיל בין היהודים בגלוי ובסתר לבין הזרים שלא נהגו ללבוש אותו. גם כיום יש פלשתינאים רבים, כמו המחאמרה, שלובשים לעיתים קיבר (רוב הפלאחים מבטאים את שם החלוק

"צִיבֵר"). ראוי לשים לב לדמיון שבין שם זה לשם של מעיל השבת הלבן וכן של המעיל השחור לימי החול אצל החרדים האשכנזים – **קִיטֵל**.

הכפרים **כפר עֲטָאָה**, שמצפון מזרח לביר זית, ממזרח **לעטרה**, ומִזְאָרִיעַ א-נובָּאִי, שמדרום לאריאל, המורכב מספר מזרעות (מזארע משמעותו בערבית מזרעה ברבים), כל תושביהם הינם פלאחים הטוענים למוצאם היהודי. הם מתאפיינים במבטאם המאריך את המילים. רוב תושבי מזארע א-נובני הם בני חמולת נובני וחלק מהיתר הם בני משפחת ברגותי. בין כל המזרעות של נובני בולטות הגדולות שביניהן – המזרעה המזרחית – **מזרעה א-שרקיה** שמצפון לעופרה והמזרעה המערבית – **מזרעה אל-ר'ארביה**, המשתרעות משני צידיו של **ואדי חֲרַמְיָה** בו עוברת הדרך דרומה (כביש 60). המזרעה המערבית, שאינה מופיעה כלל במפה, מהווה מרכז (מסחרי בעיקר) לכל מזרעות הנובני, ויש שם שלוש חמולות שאומרים שהן ממוצא יהודי.

תושבי כפר מנדא הזעיר, הסמוך למזאריע א-נובאני, המתאפיינים בעיניהם הירוקות, ידועים בכך שהם שוחטים את הצאן והבקר בעצמם. הסיבה – הבטחת כשרותו של הבשר עקב אי הסתפקות בשחיטה המוסלמית שסיפקו השוחטים בסביבה. כאשר מישוה מנסה להתחכם ולרמות את הכפריים בכל הכפרים מלעיל הכלולים בפיסקה זו ובקודמתה, גם הם עונים: "היזהר, יש לנו שכל יהודי".

מצפון לשילה שוכן הכפר קֶבְלָאן שרוב תושביו, סוחרים בעיסוקם, נמנים על חמולת-האם קֶבְלָאִי. ידוע בסביבה וכמובן לחמולה עצמה מוצאה היהודי. התושבים מספרים כי הכפר הינו חדש יחסית, בן כ-300 שנה לכל היותר, והוא נוסד על ידי יהודי, כנראה בסתר, בשם **עֶזָאר**, שקיבל במקום חלקת אדמה, נתן לכפר את שמו הנוכחי, ורוב תושבי הכפר כיום הם צאצאיו. חמולת-האם מתחלקת כיום לענף הנושא עדיין את השם עזאר וענף נוסף בשם **עאבד**, שראשו שינה את שם המשפחה, כפי הנראה כדי להתרחק משם המקובל כיהודי. בכפר קיימת גם חמולה נוספת, קטנה, בשם **עֶמְלָה**, הנחשבת לזרה ליתר, ולא נמצאו עדויות לגבי מוצאה.

ממערב לבית-אל צמח הכפר החדש יחסית **קִרְיַת אבו קַאש** מתוך תושבי הכפר הישן הנקרא **חירבת אבו קַאש**. מדרום לשילה יושב הכפר **חירבאת אבו פלאח**. בשני הכפרים האחרונים מתגוררים פלאחים המספרים על מוצאם היהודי. מדרום לשכם, על אם הדרך הראשית, משתרעים הכפר **חֲוָאָה** ובסמוך לו מספר כפרי לוויין קטנים, עד מחנה הפליטים בֶּלְאָטָה. תושבי הכפרים הינם שחומי עור שהגיעו במקור מתימן דרך **חֶן** והם יודעים ומדברים על מוצאם היהודי. גם במבטאם של כפריים אלה הינו מאריך, הגם שבאופן שונה מזה של

אלה המוזכרים בפיסקה הקודמת. במחנות הפליטים בלאטה ואַסְפֶּר שבין חווארה לשכם, מתגוררת חמולת **אבו קישק**, שבניה היו נוודים. החמולה ידועה במקורה היהודי וכן בעובדת הגיעה מאתיופיה. חלק מבני החמולה מפורים במקומות נוספים, בעיקר בג'לג'וליה ביפו ובחיפה. חלק זה של בני אבו קישק שהינו כהה עור, ידוע במוצאו היהודי. בניו היו בעבר בעל שם אחר וכדי לחזור לארץ ישראל נאלצו להפוך לעבדיהם של יתר בני אבו קישק, בהירי העור, שהגיעו קודם לכן ממצרים, ומהם קיבלו את שמם הנוכחי.

מצפון לשכם ניתן למצוא את הכפרים **בְּלוּזָה וטְלוּזָה**. חלק מתושבי בלוזה הינם מפליטי רמלה ולוד משנת 1948. אלה אומרים על התושבים המקוריים של הכפר "יש להם שכל יהודי". טלוזה מהווה מרכז למספר ישובים זעירים בסביבה המשתרעים עד להתנחלות מגדלים. תושבי טלוזה טוענים למקורם היהודי. הם מתאפיינים בקבירת מתייהם ליד הבתים, נוהג שהונהג על מנת למנוע קבורת המתים בבית קברות מוסלמי ולאפשר לקיים בפרטיות את מנהגי האבלות היהודיים. שכניהם מכפרים סמוכים אומרים עליהם שיש להם "שכל יהודי".

הכפר הפלשתינאי הסמוך **מִגְ'דל** הוקם על ידי משפחה בה האישה היתה יהודיה בשם **מגדה** (מגי) שנקראה בערבית **מִגְ'דָה**, ושהתחתנה עם דרוזי. הישוב, שכל בניו הם צאצאי הזוג, נקרא על שם האם המייסדת, עם סטייה קטנה מהמקור שאינו שם ערבי. חצי מתושבי מג'דל נקראים בשם החמולה עותמאן – שם שקיבלו עם התאסלמותם בתקופה העותומאנית לאות נאמנותם לשלטונות המוסלמים. שם זה נפוץ גם בכפרים אחרים בעיקר בשומרון. רוב יתר התושבים נקראים בשם המשפחה **חַאלֶד**, שם המופיע גם ברמאללה, באבו טור, בבית חנינא, בין פליטי **אֶמְאֹוס**, בין פליטי **אזור**, וביפו בין אלה שברחו לשם משכונת **סַאֶלְמָה**, שסופחה לתל אביב. מנהג המקום המסגיר את מוצאם היהודי של תושבי מג'דל וטלוזה – קבירת המתים בכיוון ירושלים. מנהג יהודי נוסף המאפיין את הפלאחים במג'דל הוא ישיבת אבלות ארוכה על המת. בעבר היו נוהגים לשבת שבעה, אבל כדי לא להסגיר את המנהג היהודי שהם נוהגים, הם האריכו את השבעה ל-11 ימים, כך שמחד, מצוות השבעה מתקיימת, ומאידך, היא מוסווית.

בעיירה **יֶאמֹון** שמצפון מערב לג'נין מתגוררות משפחת **אבו-סִיפִין** (החרבות, בת מאות נפשות), חמולת **סַמְוִדִי** (בת אלפי נפשות) ו**חורְשִׁי** (**חורְשִׁיה**), שיש בהן ידע על מוצאן היהודי. בני המשפחות השונות בעיירה, כולל האחרות, נהגו לקרוא אלה לאלה "יהודים" עקב המוצא היהודי, כנראה של כולן. אחד מבני משפחת חורשי שרת לפני הסכמי אוסלו במשטרת ישראל.

אזור ירושלים

שכונת בית צפאפאה הירושלמית היא אחת השכונות שמוצאם של כל תושביה יהודי. בחמולת עֲלִיָאן (ששמה משובש גם לאל-עֲלִיָאן) – אחת משלוש חמולות העל הגדולות בבית צפאפאה – יודעים לספר שמקורה ממשפחה יהודית בגליל, שחלק מבניה התנצרו וכולם נרדפו בשל אי מוסלמיותם. אי לכך הם עברו לבית צפאפאה, שם קיבלו אותם המוסלמים במקום באורח כה ידידותי עד כי חלק מהמשפחה התאסלם. כיום נמנים על החמולה יהודים, מוסלמים ונוצרים.

חמולת לאפי, המתגוררת אף היא בשכונה, הוזכרה כבר בפרק הקודם והיא למעשה המשפחה המקורית ממנה התפצלה חמולת עליאן. סיפור אחר מדבר על שני אחים יהודים מבית שרגל נקמת דם ברחו לאום אל-פאחם. אחד האחים, בשם עליאן, עבר בהמשך לבית צפאפאה וכפי הנראה נישא לבנות ממשפחת לאפי, וכך נוצר הפיצול בין לאפי ועליאן. למען הסדר הטוב, סביר להניח שהסיפור על ההגעה מהגליל מתייחס לחמולת לאפי הוותיקה יותר. אחיו הצעיר של אותו עליאן נשאר באום אל-פאחם וממנו נוצרה משפחת אבו-עליאן המקומית. גם חמולת סולימאן שממנה התפצלה חמולת חוסיין, מקורה יהודי. חמולה נוספת בשכונה ששמה מסגיר את מקורה הלא מוסלמי עד לתקופה העותמאנית, היא חמולת עותמאן, שהתפרסמה בזכות שחקן כדורגל ששיחק בעבר בהפועל ירושלים.

גם בחמולות שָׁרִיין ותִּרְזִי מירושלים קיים בדומה לחמולת עליאן מצב דומה של עירוב יהודים, מוסלמים ונוצרים. מסופר שבחתונה אצל אחת ממשפחות תרזי הפלשתינאיות, דאג מישוהו שהיו בידיו מספר הזמנות לחתונה, להזמין גם נציגים של בני הדתות האחרות שבמשפחה. להפתעת כל המוזמנים התרחש בחתונה מפגש בין-דתי משפחתי.

משפחת בִּרְכָאָת מהעיר העתיקה היא משפחה יהודית במקור שהגיעה לשם מחברון. ברשותה כיסא ישן שהיה שייך לאבות המשפחה, ושימש ככיסא אליהו הנביא בסדר פסח, ועליו רקום מגן דוד. בני המשפחה טוענים שמשפחתם הינה ענף ממשפחתו של ראש עיריית ירושלים – **ניר ברקת**. בראכאת הוא שמה המקורי של משפחה זו וקיים תעוד לגבי **אברהם בראכאת** שהיה מחכמי **ישיבת הגביר טאלוק ממערב** בירושלים בשנת 1758. משפחה מעורבת נוספת שידוע מקורה המשותף ושהגיעה מתימן, היא משפחת בִּרְכָת, עליה נמנים יהודים ומוסלמים בירושלים, יהודים בבית שאן, מוסלמים בחברון, בקלקיליה ובעוד ישובים ביו"ש וכן בירדן, ומוסלמים ונוצרים ביפו.

בני חמולת מוֹסְלִימָאני המתגוררים בעיר העתיקה מספרים על מוצאם מיהודי תימן שעברו לארץ לפני כאלף שנה והתאסלמו. יהודים נוספים שהגיעו איתם לארץ והתאסלמו, וגם הם יודעים עד היום על מקורם היהודי, הם בני חמולת

מִסְאָלָם שיושבים היום בירושלים וביריחו וחלקם עבר לחו"ל. בקרב בני שתי החמולות ישנם כאלה שנשארו עד היום ביהדותם.

בקרב משפחות טאויל **מאבו טור**, מבית צפאפה, ממזרח וממערב ירושלים קיים עירוב של יהודים, מוסלמים ונוצרים בעלי אותו שם משפחה. אחת מבנות הצד הנוצרי היא **ריימונדה טאויל**, אימה של **סוהא עראפת**. בקרב קבוצה זו לא נמצא ידע על קשר משפחתי בין היהודים והאחרים, למרות השם המשותף ולמרות שקיום נוצרים ומוסלמים באותה חמולה היא תופעה המייחדת חמולות בעלת מקור יהודי.

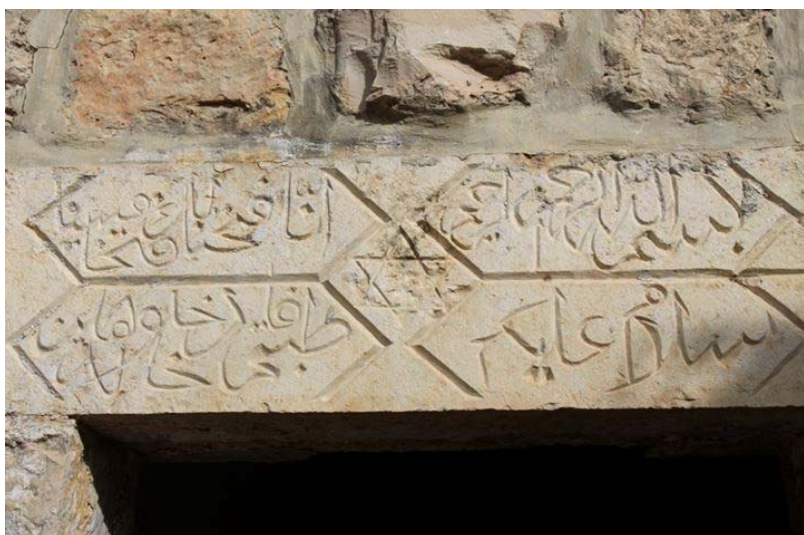
משפחות **אל-לג'וני וּבָטָה**, המתגוררות ליד שער שכם, עברו לשם בסביבות סוף המאה ה-19 משכונת מאה שערים החרדית בסמוך להתאסלמות. גם משפחת **מורטדי** מהעיר העתיקה ידועה במקורה מיהודים תימנים **מסילואן**, שאחד מהם אף נישא למוסלמית ממוצא יהודי. משמעות שם המשפחה הינה – "נמצא את הדרך הנכונה" או "פועל מתוך רצון", בהתייחסות להמרת הדת. יתכן ששמה המקורי של המשפחה היה רצון. במשפחת **דיבא** ממזרח ירושלים מספרים שהם צאצאים של יהודי שהגיע לעיר מאיראן והתאסלם. העיר העתיקה הוא מרכז של חמולת **שְהִין**, המפוזרת בעוד מספר מקומות בארץ (כולל רבים בחברון ולמעלה מ-200 בעראבה), ורב בה הידע על מקורה היהודי.

קיימות לא מעט עדויות על מקורה היהודי של חמולת **נְשִׁשְׁיָי** שהיא הגדולה במזרח ירושלים (מונה כ-4,000 נפש), כולל מהחמולה עצמה ומאחרים. גם עדויות אחרות, על מקור המשפחה ממהנדס שהגיע בתקופה העותמאנית ממצרים ופעל לבניית מבנים בארץ, מציינות שמקור המשפחה אינו ידוע. בסביבה בה קיים סיכון להזדהות כיהודים במקור, לא היתה סיבה להסתיר או לשכוח מקור שונה מהיהדות.

גורמים אחרים בחמולה טוענים שהמשפחה עתיקה יותר בעיר ושלא א-מדין העניק לה, לאחר שכבש את ירושלים, את מפתח העיר למשמורת. הסיפורים אינם סותרים זה את זה כי רבים מתושבי הארץ הקבועים עזבו בסוף התקופה הממלוכית (1453 ואילך) וחזרו אליה בתחילת התקופה העותמאנית (1517 ואילך). החמולה ידועה כמי שעודדה יחסי שלום עם היהודים. הנשיא **ראובן ריבלין**, הדוגל בפתרון המדינה האחת, סיפר בטקס השבעתו על ידידותו של אביו עם בן משפחת נששיבי. ראשי המשפחה היו מתנגדי ויריבי של חאגי אמין אל-חוסייני, ידידו של היטלר, שגרם לסכסוך בארץ ישראל. המפתיע ביותר הוא סמל החמולה, שהוא גביע יין, פריט האסור באיסלם, ומופיע מעל שער שכם בעיר העתיקה:

סמלה של משפחת נששיבי – גביע יין

מגן דוד מוקף כיתוב בערבית מעל דלת כניסה לבית נטוש בכפר ההרוס ליפתא

עדויות על מקור יהודי נמצאו גם בליפתא ובאבו דיס, שבפאתי ירושלים. באבו דיס יודעים על מקורם היהודי תושבים בדואים במקור משבטי אבו הילל, חלבי, חנפסה ועריקאת. שבת עריקאת הינו ענף של החוויתאת. על שלוחה של שבת עריקאת מיריחו נמנה המדינאי הפלשתינאי הבכיר, הד"ר סאעב עריקאת. לשבת גם שלוחות בעיר העתיקה, בירדן ובלונדון. בני משפחת שוויקי מצור באהר ומבית נבל, המונה כ-3,000 נפש, מעידים על היותם יהודים טהורים.

בסילוואן (השילוח) מתגוררים צאצאי משפחת אל-יאסיני שבניה מספרים על מקורה מיהודי תימן. המשפחה הענפה התגוררה בעבר בדיר יאסין (כיום כפר שאול) ומכאן שמה. אנשיה ברחו ב-1948 יחד עם יתר תושבי הכפר, לאחר שחלק מבניה נהרגו תוך כדי השתלטות לוחמי האצ"ל על בתי הכפר, במהלך הקרב לכיבוש הכפר. בכפר שאול ניתן לראות עד היום את קברו של השייח' יאסיני.

באל עזריה ידועה במקורה היהודי חמולת ר'ינני, שמקורה בדואי והיא מונה כ-1,200 נפשות. בישוב זה מתגוררים כ-200 בני חמולת עודה, שגם בניה יודעים שמקורם הינו יהודי משבט זעור הבדואי. כ-1,000 נוספים מבני החמולה מתגוררים בעמאן ובאירביד שבירדן. אנשי בית חנינא טוענים שמשפחת באכרי הגדולה, המתגוררת במקום, הינה ממוצא יהודי. בצורה דומה בחמולת (בית-דאר) חליב מבית חנינא התחתית, שחלקה עבר לארה"ב, בעיקר לאוהיו ולקליפורניה, וכן במשפחת (בית) נג'ר מהמקום, טוענים למוצאן היהודי. למוצא יהודי טוענים גם בחמולות זאיד ו-(בית-דאר) שוקה, במקור מהכפר בית נבאללה, שנהרס במלחמת העצמאות. שתי חמולות אלו מתגוררות כיום בחלקן הגדול בירדן, אבל לא מעטים מבניהן מתגוררים בארה"ב. חמולת זאיד מקורה ביהודי בשם זאיד שהגיע מתימן, התחתן עם אחת מבנות שרקה ומהם יצא ענף הנקרא כיום זאיד.

בני הכפר אבו גוש ידועים בנאמנותם למדינת ישראל עוד מלפני שנת 1948. בתקופת המנדט הוסתרה בכפר גאולה כהן בחלק מהזמן בו שידרה ברדיו של ארגון המחתרת של הלח"י, והבריטים לא העלו על דעתם לחפש את השידור בכפר שנחשב לערבי. הכפר נוסד לפני כ-500 שנים על ידי צירקסי בשם זה שעבר מצ'רסיה שמצפון למזרח טורקיה, דרך מצרים והתיישב תחילה באמאוס שליד לטרון. באמאוס הוא נשא לאישה תושבת המקום ממוצא יהודי שמשפחתה הגיעה לשם מתימן. בהמשך עבר הזוג לאבו גוש ונולדו להם ארבעה בנים, שעל שמם נקראות היום ארבע מהחמולות בכפר. בני אבו גוש נישאו בעיקר לתושבי הכפרים הסמוכים אמאוס וילו, שכולם היו ממוצא יהודי. עקב גשוגו המקום עברו חלק מבני הכפרים הסמוכים להתגורר באבו גוש, לצד קרוביהם שהיו נשואים לתושבי המקום.

כיום חמולות אבו גוש היא נצר לחלק ממשפחת אבו גוש המקורית, שדאגו להינשא בתוך המשפחה הקרובה ונותר בדמם יסוד צ'רקסי קטן אבל לא זניח. ביתר החמולות היסוד הצ'רקסי או שהוא זניח או שאינו קיים כלל. הגדולות בין חמולות אלו מורכבות מצאצאיהם של שלשה מבניו של אבו גוש ונקראות על שמם – **איברהים**, עותמאן ו**אבו ג'אבר**. חמולה קטנה יותר הם צאצאי הבן הרביעי – **עבדול רחמן**, ולצידן מתגוררות במקום עוד שתי חמולות קטנות על טהרת בני הכפרים הסמוכים במקור. זקני הכפר סיפרו שאיברהים היה במקור אברהם, אבו ג'אבר – גבריאל, ועבדול רחמן – עובד רחמן, ושבני החמולות נאלצו לשנות את שמם לערבית מפאת חששם מהשלטונות ומבני ישובים אחרים, שמא יסגירו השמות את עובדת יהדותם (השם עותמאן כבר הוסבר כביטוי להתאסלמות בתקופה העותמאנית, ולא נמסר מה היה שמו המקורי של בן זה).

משפחה מירושלים, מפליטי הכפר **ז'לו** שליד **לטרון**, שנהרס בשנת 1967, סיפרה שכל בני הכפר היו יהודים, עד שבשלב מסוים החליט ראש הכפר שעל כל בני הכפר להתאסלם. כפר נוסף בעל היסטוריה ומקור דומים למדי היה אמאוס (אָמוּאָס בלשון הפלשתינאים).

הכפר אמאוס ולאחריו מנזר השתקנים בלטרון כפי שנראו מן האוויר בשנת 1932

בין ירושלים למעלה אדומים, ב**סוואח'ה** וב**ג'בל מוכאבר**, מתגוררת חמולת **אשקראת** הגדולה, שאינה חוששת כלל לספר על מוצאה היהודי. על בניה נמנים שופטים הדנים על פי חוקי המשפט הבדואי. בג'אבל מוכאבר מתגוררת גם

חמולת **ג'עפרי**, שבניה, המונים שם כ-1000 נפש, מספרים על מוצאם מיהודי חיבר. הם מתגאים בכך שאחד ממכובדיהם בעבר, **עאבד אל-קאדר ג'עפרי**, היה המוכתר של כל כפרי הסביבה. הישוב סוואחרה נקרא על שם שבת הסוואחרה הבדואי המתגורר בסביבה ואשר בניו מתגאים במוצאם היהודי. בסוואחרה ובבאר שבע מתגורר שבת **אבו קף**. בדואים באזור הצמוד לירושלים ממזרח, טוענים שהם יחד עם שבת אבו קף אוסלמו באיננוס על ידי סלאח א-דין, לאחר שהאחרון כבש את ירושלים, וחייב את תושבי הסביבה להתאסלם או לעזוב.

בחִיזְמָה שליד ירושלים ידועות רוב המשפחות במוצאן היהודי. הכינוי לתושבי הכפר – **חִיזְמָתִי**, מציין אדם הנחשב ליותר חכם מתושבי מקומות אחרים. משפחות **אל-פֶאִיזִי (אלפאסי) ואל-חֶסִינִי** נהגו עד 1970 להפגין את בידולם מהפלשתינאים האחרים על ידי גידול זקנים ושיער שנארג לצמות (גם אצל הגברים) שהחליפו את הפיאות הנהוגות ביהדות, בגלל שבאיסלם יש חיוב לגלח את הפיאות. לצורך הבידול גם הגברים היו מאפרים את עיניהם בשחור. הידע על עברן היהודי של המשפחות היה נחלת רבים. משפחת **אבו זֶלֶה** מקפידה עד היום על נישואין בתוך המשפחה, בנותיה מדליקות נרות ובניה סיפרו על מוצאם היהודי, כפי שסיפרו גם בני משפחות **חֶטֶאב וְחֶטִיב**. ח"כ לשעבר **משה פלד** מספר על סיור בחיזמה בחג החנוכה, שבו השתתף בשנת 1995, ובמהלכו ראה מבעד לחלונותיהם של כמה מבתי הכפר חנוכיות דולקות.

משפחת **פֶּחוּרִי** (יצרני כדים – כדרים) מתגוררת בעיר העתיקה וכן בחברון, ובעזה והיא נמנית על חמולה גדולה בשם זה מירדן, מספרים שבמקור הם היו יהודים שחזרו לארץ ישראל ממצרים, ובשנת 1570 לערך עסקו בהימורים ונתפסו על כך בידי השלטונות. כעונש הם הוכרחו להתאסלם. מקורה של חמולת פחורי בארץ הוא מהכפר פחורה שליד נצרת עליו יסופר בהמשך. בבית לחם קיימת משפחה נוצרית בשם פחורי שיתכן שמקורה ממשפחת כדרים אחרת. משפחת **דְּגִ'אנִי** (דגני) ממזרח ירושלים ומירדן, שבבעלותה היו קרקעות רבות בירושלים ואשר הפסידה אותן במלחמת 1948, ידועה במוצאה היהודי. המשפחה הינה השנייה בגודלה במזרח ירושלים ומונה שם אלפי נפשות. היא הגיעה לעיר מאזור מדינה שבערב, וברשותה אדמות הסמוכות לכעבה במכה. משפחת **הַדְאָרָה** הינה משפחה קטנה ממזרח ירושלים ומחברון שבקירבה ידוע מוצאה היהודי.

מעניין במיוחד הוא סיפורה של משפחת **רמזאן**. המשפחה עברה מחברון לירושלים לפני כ-200 שנה. בקרב המשפחה היהודית במקורה היו רמות שונות של אינוס לאיסלם, ושמה המוסלמי הבולט נבחר כהפגנת נאמנות לאיסלם.

חלק מבני המשפחה עברו בחצי הראשון של המאה העשרים לתל אביב, אחד עבר לטבריה וגר שם בין מוסלמים ואחר עבר לנגב וגר בקרב הבדואים. לפי רישומי ממשלת המנדט הבריטי, בשנת 1944 שינו בני המשפחה בתל אביב וחלק מבני המשפחה בירושלים את שמם לרמתי.

בן המשפחה מטבריה שינה את שמו ב-1946 לשם ערבי אחר, ואף הוסיף לשמו הפרטי את התואר חאגי'. ניתן לשער שהשמועה על שינוי שם המשפחה לשם עברי הגיעה לטבריה, וכשנתיים לאחר שינוי זה השכנים המוסלמים לחצו על בן המשפחה המקומי להתרחק ממשפחתו הן על ידי שינוי שמה לשם ערבי אחר והן על ידי עלייה לרגל לכעבה, כהוכחה לנאמנותו. ההשערה הזאת מתחזקת נוכח העובדה שאמנם לאנוס לא נותרה ברירה אלא לנסוע למכה, כפי שמעיד שמו הפרטי החדש, אולם מתוך סלידה משכניו המוסלמים הוא שינה את שם משפחתו לשם שמבטא התרסה נחרצת כלפי שכניו – **זוגי**. לעומת אלה, בן המשפחה שעבר לגור בקרב הבדואים השאיר את שם המשפחה המקורי, אך מאוחר יותר החליט שהוא יהודי, ועבר עם משפחתו להתגורר ברחובות.

מאות מבני משפחת רמזאן מתגוררים כיום בביר נבאלה שבצפון ירושלים. לצידם בשוב ניתן למצוא כמה אלפים מבני השבטים הבדואים כעבנה וג'הלין, הידועים במוצאם היהודי, וכן מבני שבט **ד'אק**. משפחת **ת'אנוי** הקטנה, המפוזרת כיום בין **עיסוניה**, בית לחם ויריחו, היא תולדה של נישואין שנערכו ב-1917 בין יהודיה ובין פלשתינאי עשיר (בהמשך היה בעל חברת אוטובוסים). האמא התאסלמה לכאורה וכך כל ילדיה, פרט לבת אחת שהחליטה שהיא יהודיה ונישאה בשנת 1967 ליהודי.

יהודה – דרום הר חברון

הכפר בית ענא שבדרום הר חברון הוא מרכזה של חמולת **מסלמה**, שבניה טוענים שהם במקורם יהודים שהגיעו מתימן. יצחק בן צבי, שסייר במערב דרום הר חברון, סיפר על הרקע היהודי של תושבי בית ענא, שאת בני החמולה שלהם מצא גם בכפרים הבאים: **אל-בוּרְג'**, **אל-מַג'ד**, **א-סַפָּה**, **בית א-רוש אל תַחְתָּא** (התחתית), **בית א-רוש אל-פֶּאֻקָה** (עילית), **זיר אל-עַסל תחתא ודיר אל עסל פֶּאֻקָה**. טענות על מוצא מיהודי תימן נשמעות כיום גם בקרב מספר חמולות המתגוררות בדהריה. בנוסף לחמולת מח'אמרה הגדולה, גם בקרב בני חמולת **חמאֶרְנָה** מיאטה נשמעות טענות למוצאם היהודי.

בטוֹאֲנִי גר ענף אבו-עַרֶם של חמולת מח'אמרה, שגם אנשיו מספרים שהם צאצאי יהודים. אזור דרום הר חברון זרוע בשוכני מערות בני אותו הענף. לדוגמא: תושבי המערות **בחירבת א-תַבְּן**, **בחירבת אל-פחות**, **בביר על עִיד**, **בחירבת סִירָת עוֹוד איברהים**, **בחירבת אל-מוֹפְקָרָה**, ותושביה לשעבר של **חירבת בְּנֵי דָר**, שליד **נבי יקין**, שעזבו את המערות כדי להתגורר ב**בְּנֵי נעים** שממזרח לחברון. ענף נוסף של חמולת מח'אמרה, **סַלְמִין**, מתגורר **בחירבת סַלְמָה**, על שמה נקרא הענף, וכן **בחירבת דִירָאָת** ו**בחירבת ברוק**.

בחלקה הדרומי של יאטה מתגוררים 13,000 בני השבט הבדואי שְעֵבִין. בני חמולת **מור**, המשתייכת לשבט זה, מספרים על מוצאו היהודי של השבט, ושבני השבט עברו מחצי האי הערבי לעיר **כַּרְדָּ** שבירדן ומשם רובם עברו ליאטה וחלקם לעמאן, שם חיים כיום כ-2,000 מבני השבט. בנוסף להדלקת נרות שבת, חלק מבני השבט נוהגים לאפות לפסח מצות שמורות תוצרת בית. בקרב בני השעבין יש המספרים שגם בחמולת **עמר** של המח'אמרה אופים מצות לפסח. שבט שעבין נקרא למעשה **שעבין אל-מַג'אֲלִי** והם חלק מחמולת אל-מַג'אֲלִי הגדולה המתגוררת בכרך שבירדן (עליה יסופר בהמשך).

יאטה היא גם מרכזה של חמולת אבו זֶהְרָה שהינה ממקור של נוודים. החמולה מונה שם כ-4,000 נפש והיא תת-חמולה של השעבין. 300 מבני החמולה מתגוררים בעיר העתיקה בירושלים. בודדים מבני המשפחה עברו לדמשק בתקופה הממלוכית וחזרו לשכם בתקופה העות'מאנית כבעלי השמות זהרה וזהרן (שהוזכרו לעיל בתת הפרק על השומרון) ובהמשך, לפני קצת יותר ממאתיים שנה, נאלצו להתאסלם. מקרב בני החמולה ביאטה יש שעברו לחברון, יש שעברו לשכם ופתחו שם חנויות ויש שאף הרחיקו עד לירדן. ענף של המח'אמרה שאנשיו מספרים על מקורם היהודי הוא אבו קביטה. גם בחמולת **נַג'ר** (נגר) מיאטה, המונה אלפי נפשות, מספרים על מקורה היהודי. אחת משפחות סיפרה שהם הדליקו נר על קברו של הסבא.

בחמולת **אמסלם מחלאת אל מִיָּה** (שליד צומת זיף שמדרום לחברון), המונה 4,000 נפש, יודעים לספר על מוצאם היהודי, ועל כך שאספסוף שרף את כפרם שליד רמלה, והם נאלצו לעבור לדרום הר חברון. תחילה ניסו להצטרף ליהודי חברון אבל האחרונים דחו אותם בגלל חוסר בקיאותם ביהדות והם המשיכו במסעם והתיישבו מדרום לחברון. בִּגְנֵי נעים העידה משפחת **לְחָאם** (קצבים) על מוצאה היהודי.

במשפחת **ר' אֶרְזֵי** מדורה ידוע מוצאה היהודי. בדורה מתגוררת גם חמולת **רְג'וֹב**, שהיא השניה בגודלה במקום והיא מפורסמת בבנה **גִּיבְרִיל**, שהינו מנהיג בכיר בתנועת הפת"ח. בני המשפחה מספרים על מקורה היהודי ועל שמה המקורי העברי – **אֶרְגוֹב**. למעשה השם רג'וב הינו אילוף של כתיבה בערבית ספרותית והשם המדויק הוא **רְג'וֹב**. אחד מבני החמולה סיפר שסבו סיפר ששמע מסבו שלו על היותם ממוצא יהודי. הידע על מוצא המשפחה יש בו כדי להסביר לפחות חלקית את פגישותיו בעבר של גִּיבְרִיל רג'וב עם הרב **עובדיה יוסף**. כמו כן ידוע אצל גורמי מודיעין בישראל, שלמשפחה קרובים יהודים בישראל, וששני הצדדים אינם מעוניינים בקשר אלה עם אלה.

גם בקרב משפחת **עֲתָאוֹנָה** מדורה ידוע על מקורה היהודי של המשפחה. ממשפחת עֲמִיִּיךָ הגדולה שבמקום, עליה משתייך העיתונאי הפלשתינאי **חליד עמיירה**, לא נשמעה כל עדות רלבנטית, אולם מענף של המשפחה, שברח ב-1948 לראס כרכר שבשומרון, נשמעו עדויות על מוצאה היהודי של המשפחה.

מדרום ליאטה יושבת במספר מקומות חמולת **גִּבְרִין**, הטוענת אף היא למקורה מיהודי תימן ומונה כ-8,000 נפש. חמולת גִּבְרִין מייחסים עצמם למח'אמרה וטוענים שהשייך ליהדות נקבע לפי האב. הגִּבְרִין מפוזרים ביישובים שונים מיאטה ודרומה לה, כחלק מהמחאמרה, והריכוז הגדול שלהם מתגורר ביאטה. בסמוך להם מתגוררת חמולת **הוּשִׁיעָה** שקלטה את הגִּבְרִין בעת שהגיעו לאזור ונתנה להם אדמות. חמולת הוּשִׁיעָה מייחסת אף היא עצמה למח'אמרה, אבל הגִּבְרִין טוענים שהוּשִׁיעָה אינם יהודים ולמרות זאת, עקב העזרה שקיבלו מהם בעת קליטתם במקום, קיימים נישואין בין החמולות.

חברון

בחברון, בעיקר סמוך ליציאה הדרומית מהעיר, מתגוררת חמולת **דואק** הגדולה, הידועה במקורה היהודי המוגרבי. המוגרבים, הכוללים גם משפחות רבות אחרות, עלו לצפת ממרוקו במאה ה-16 ולאחר מכן התפזרו במקומות שונים בארץ וחלקם הגיע לחאלב שבסוריה. אלה מתוכם שהגיעו לירושלים ולחאלב נשארו ביהדותם ואילו במקומות אחרים הם נאלצו להתאסלם בלחץ השלטון העותמאני. על פי אנשיה מחאלב, משפחת דואק היא משפחת כהנים. אחד מבניה, **ד"ר עזיז דואק**, נאסר בשנת 2006 על ידי ישראל בעת כהונתו כיו"ר המועצה המחקרת הפלשתינאית ושוחרר בשנת 2009. נהג מונית ממזרח ירושלים סיפר כי נהג להעביר משלוחי מזון מיהודי, קצין צה"ל ממשפחת דואק מירושלים, לבן דודו המוסלמי ממשפחת דואק בחברון, ושלהם עוד בן דוד נוצרי הנושא אותו שם משפחה. משפחות חברוניות נוספות ממקור יהודי מוגרבי הן משפחות **דהאן**, המונה כ-250 נפש, ו**סאדר**.

משפחת **מסלימאני** נחשבת למשפחה היהודית הלפני אחרונה שהתאסלמה בחברון. שמה היהודי המקורי היה **מולכו**. בודדים מבני המשפחה התגיירו ועברו לירושלים ולתל אביב. זקני חברון מספרים של הסוחר הסיטונאי העשיר מירושלים – **משה מולכו** שאנשים מחברון באו אליו בטענות על שלא שילם להם בצורה נכונה על סחורות שסיפקו לו. בכוונה לרצות את החברונים ציטט משה מולכו בפניהם את הסורה (פרק) הראשונה של הקוראן, שאמירתה נחשבת להתאסלמות. בתגובה החליטו החברונים שמשה מולכו התאסלם ודאגו לו לבית ולאישה בחברון, במקביל לביתו ומשפחתו בירושלים. מהזיווג הזה נולד הבן מורטדה (רצון), על שם הרצון של משה מולכו להתאסלם, ונוצרה משפחת מוסלימאני החברונית. משפחת מולכו הינה משפחה יהודית וותיקה בירושלים.

בני משפחת **אל-מוחיתסבין** (הפקחים, או **מוחתסב**) מחברון, שקצתם מתגוררים בעיר העתיקה בירושלים, ידועים היטב לרבים בכל חבל יהודה במוצאם היהודי. הסיפור המפורסם הוא שהמשפחה התאסלמה לאחר הטבח בעיר ב-1929, כאשר המשטרה הבריטית פינתה את כל יתרי יהודי חברון שלא נטבחו. לבני המשפחה היו בעיר חנויות רבות, חלקן ברחבה שליד מערת המכפלה, אבל החשובות שבהן היו חנויות תכשיטים יקרי ערך, בעיקר מזהב, שהיו אובדות להם על תכולתן, אם היו מתפנים. כתוצאה מכך הם החליטו להישאר במקום ולהימנע מהפינוי ואיתו מהירידה מנכסיהם. תוך זמן קצר הם הבינו שאם ברצונם להישאר בחיים עליהם להתאסלם.

מה שפחות ידוע הוא, שהחל משנת 1870 לערך, חלק מבני משפחת מוחתסב, שהיו כולם עד אז יהודים בגלוי, הפכו לאנוסים וקיבלו את האיסלם כלפי חוץ. לכן ניתן למצוא כיום חלק מבני המשפחה הטוענים שהם מוסלמים וותיקים. מאחר שחוץ מהמח'אמרה, משפחה זו היא המפורסמת ביותר בחבל יהודה במקורה היהודי ובהתאסלמותה המאוחרת, בניה חששו לשלומם בקרב מוסלמים אחרים. כתוצאה מכך, חלקם דאגו להמציא סיפור על מקורם ממשפחה מכובדת בערב עוד מזמן מוחמד ועל כך שתמים אל-דארי, חברו של מוחמד, היה בן משפחתם. לא רק שבסיפור זה אין גרעין של אמת אלא שגם זהותו האמיתית של תמים אל-דארי אינה משנה את המצב, כפי שיובהר בהמשך. בן המשפחה, השייח **חילמי אל-מוחתסב**, היה המופתי של ירושלים בשנות הששים והשבעים של המאה העשרים.

זהות יהודית מקורית בחברון ידועה גם לגבי משפחות נאט'שה, **קוואסמה**, **חירבאוי** (זיקיתני בעברית, כלומר מחליף את צבע-עורו-זהותו-החיצונית על פי הנסיבות) ו**מסוואדה**, הידועות בעושרן, **דענא**, **רעון** (שחלק מבניה מתגוררים בירדן), **זהרן** הבדואית שמקורה בחמולת אבו זהרה מיאטא, **אבו שמסייה**, **ג'ולני** ו**אל-חואג'ה**, שברחה ב-1948 מאזור **אשדוד**, ועקב שמה המסגיר את מקורה נאלצו חלק מבניה להפוך למחבלים. בחברון מתגוררת גם שלוחה של משפחת טאויל מסביבת ירושלים שהוזכרה בתת פרק קודם.

חמולת **קייסי** מקורה ביהודי תימן שהגיעו לארץ כפליטים לאחר חורבן ממלכת חייבר (1037). ממנה התפצלו כבר לפני מאות שנים חמולות רבות המתגוררות בציר שמדרום לחברון, כמו המחאמרה, וכן מצפון מזרח לחברון, כמו התעמרה. חמולות אלו אינן בדואיות למרות שלעיתים בניהן היו נוודים. הבדואים קראו להם בלהג הבדואי המחליף את האות ק' ב-ג' – **גייסייה**.

חמולת תמימי (שמשמעותו תמים באיסלם, כמוזכר לעיל) נושאת את אחד הסיפורים המרתקים ביותר. על החמולה נמנה השייח **תיסיר רג'אב תמימי**, השופט המוסלמי העליון של הרשות הפלשתינאית, שהתפרסם בהתפרצותו שגרמה לקטיעת פגישה בין-דתית בירושלים בהשתתפות האפיפיור בשנת 2009, ובהמשך אף טען שירושלים מעולם לא היתה עיר יהודית. שמה המקורי של חמולת תמימי מחברון (בלבד) הינו תמים אל-דארי. תמים אל דארי היה יהודי ממכה, מגדל כרמים וסוחר משקאות חריפים, וידידו של מוחמד, כאשר הונהג האיסלם בערב ואיתו בהדרגה האיסור על שתיית משקאות חריפים, תמים נאלץ להעתיק את עסקיו לחברון. כדי שיוכל להוציא את סחורתו האסורה ממכה וכדי להפגין נאמנות לידידו מוחמד, היה צריך לקבל עליו כלפי חוץ את האיסלם, ובעקבות זאת קיבל את השם תמים. לפי הכתוב בסונה, מוחמד הבטיח לו, בתמורה לנאמנותו, שיקבל מספר אתרים בחברון ובסביבתה, לאחר

שהעיר תיכבש. הוצאת הסחורה ממכה התמשכה עד שגדלו כרמים תחליפיים בחברון וכך גם התחפוש המוסלמית לא היתה זמנית. תמים היה בן שבט **בְּנוֹ קוֹרִיָּזָא** היהודי, שנטבחו בהמשך, בתחילת שנת 627, על ידי מוחמד.

המשפחה שעברה לחברון המשיכה בסתר לנהוג כיהודים, אבל נאלצה להמשיך לנהוג כלפי חוץ כמוסלמים לאחר הכיבוש הערבי. בסופו של דבר, בין היתר עקב נישואי בני המשפחה למשפחות אחרות, אשר גם הן עזבו כל אחת בתורה את יהדותה, כדי שיהדות המשפחה בסתר לא תתפרסם, בניה עזבו לחלוטין את היהדות תוך כדי שינוי שמם לתמימי. בהתאם למה שכבר הוזכר, עד היום השמות הפרטיים **זוהדי** (יהודה) ו**זוהר** (שחר), שמות שאינם ערביים, נפוצים בקרב בני החמולה אבל מופיעים גם בקרב משפחות אחרות.

חלק מבני המשפחה המקורית אף שינו את שמם ל**מונ'היד** או מוג'היד-תמימי והם יושבים כיום בחברון ובאבו טור שליד ירושלים. גם מטה החמולות השולטות בעיר קרוי **תמימי**, כי בתחילתו הורכב ממשפחות יהודים שהשלימו את התאסלמותן עם התנתקותן הסופית מהיהדות. על חמולת **אבו רומילה** מספרים, שהם היו יהודים בערב שהתאסלמו לאחר היווצרות האיסלם, ועברו לחברון לפני כ-200 עד 400 שנים (כנראה בהדרגה). החמולה משוייכת היום לחמולת-העל תמים אל דארי, לאחר שהסתפחה אליה עם הגיעה לעיר. גם משפחות **סְקַאפִּי** (נעלן, שמקורה משכם) ו**חַטִּיב** (מטיף, חמולה ענקית, השניה בגודלה בחברון ומונה שם כ-17,000 נפש כולל כאלה שאינם תושבי קבע בעיר), שיש בהן ואצל אחרים ידע על מקורן היהודי, משתייכות לתמים אל דארי.

בשכונות שמסביב למערת המכפלה גרות: מדרום חמולת **ר' ג'ג'י**, ממזרח, על גבעת היהלום, חמולת **ג'עפרי**, ומצפון מזרח חמולת **שְׁוִיקָה**, שרבים מבניה מתגוררים (כפי שהוזכר לעיל) גם בסביבת ירושלים, שם שינו את שמם לשוויקי. קיימות בישראל גם משפחות יהודיות הנושאות את השם שוויקה ושוויקה (כפי שהשם נהגה בערבית ספרותית). יודעי דבר מספרים שכל אלה היו במקור בני משפחה יהודית אחת, היושבים במקום עוד מאז תקופת בית שני, אפילו שבתקופה הממלוכית חלקם התפזר בארצות באזור ובהמשך חלק מהמתפזרים חזרו.

בשכונה שמדרום מערב למערת המכפלה מתגוררת חמולת **שְׁהִין**, שאבותיה היו יהודים שהגיעו מערב והתאסלמו. בעת הטבח בחברון בשנת 1929 הם החביאו בביתם יהודים והצילום ממוות. חמולת שהין התפצלה עם גדילתה, וכיום חלק ממשפחותיה נקרא בשמות **אבו-חַאֲרַב** (אבי המלחמה) ו**אל-חַאבְּלָה** (החבל).

בשכונה גדולה שמצפון וממערב למערת המכפלה וכן בחלק מבני נעים מתגוררת חמולת אבו סַיִנָה, יהודים שברחו מערב בזמן החליף עומר, אליהם הצטרפה מאוחר יותר משפחה יהודית מגרמניה. אנשי החמולה טוענים שבניה התאסלמו לפני כ-200 שנה. רבים מבני החמולה מתאפיינים בגוון עור בהיר ובעיניים תכולות וירוקות. בחמולה 18 משפחות גדולות, בין היתר משפחות טאהא, **אֶדְהֵמִי** (שהיא שארית בעיר מחמולת **כְּנַפִּישׁ**), **טבש**, **אבו שחדם**, **שרים וסידי אחמד**. בני משפחת אבו סנינה ממזרח ירושלים מכרו לאריאל שרון בית בעיר העתיקה, בו נשמרו כתבי קודש רבים.

בני משפחת סידי אחמד החביאו בבתיים מאות יהודים בזמן הטבח בעיר ב-1929. כתוצאה מכך נקמו בהם הפורעים ורצחו שמונה מילדיהם (ההרוגים הערבים היחידים בפרעות 1929). לאות הוקרה בני המשפחה קיבלו ממדינת ישראל ב-1967 אזרחות ישראלית. זקן המשפחה, **נִימֵר**, ידע לדבר אז עברית שוטפת, אותה המשיך לזכור מאז 1929. בהמשך אף עברו משפחות בודדות מחמולת אבו סנינה תהליך גיר. על החמולה נמנים לא מעט משתפי פעולה עם ישראל והסיבות לכך ברורות. ענף קטנטן של החמולה התגורר באדמות רמת השרון עוד זמן רב לפני הקמת מדינת ישראל והיה מיודד עם שכניו היהודים. האחרונים יעצו לראש המשפחה לא לברוח ב-1948 והמשפחה אכן נשארה במקום.

חמולת ג'עברי היא הגדולה בעיר, מונה בה כ-30,000 תושבי קבע, ומהווה קרוב למחצית מתושבי הקבע הפלשתינאים שבה. אחד מבני החמולה התגייר ומתגורר בקריית ארבע. ראש העיר ב-1967, השייח' **מוחמד עלי ג'עברי**, הציע לישראל להקים כוח מקומי שיעזור לה בשמירת הבטחון, אך נתקל בסירוב. בשיחה בין שייח' זה למשה דיין שהושמעה ברדיו בשנת 1968, הצהיר השייח' שמקור החמולה הינו יהודי. בשנת 1967 ברחו רבים מתושבי הר חברון לירדן ומשה דיין פנה לשייח' ג'עברי שיורה לבורחים לחזור לבתיהם. ואכן, בסיוע המלך חוסיין, 37,000 מהבורחים מהאזור חזרו לבתיהם שממערב הירדן. אם לוקחים בחשבון את הרקע של משה דיין בנושא, יש להניח שצעדו זה היה מבוסס על ידע לגבי מקורם של אותם התושבים. לפי עדויות של בני חמולת ג'עברי, הצטרפו אליה גם משפחות **מחצר מוות** ומעיראק, אך יתכן שאלו היו בחלקן משפחות מהחמולה שעזבו את העיר קודם לכן וחזרו. אחד מבני החמולה היה **אחמד ג'עברי**, מי שהיה ראש הזרוע הצבאית של החמאס, עד שנהרג בידי צה"ל, מה שהשתלשל לכדי מבצע עמוד עין בשנת 2012. המופתי של ירושלים בשנים 1993-1994, **סולימאן ג'עברי**, נמנה על בני המשפחה.

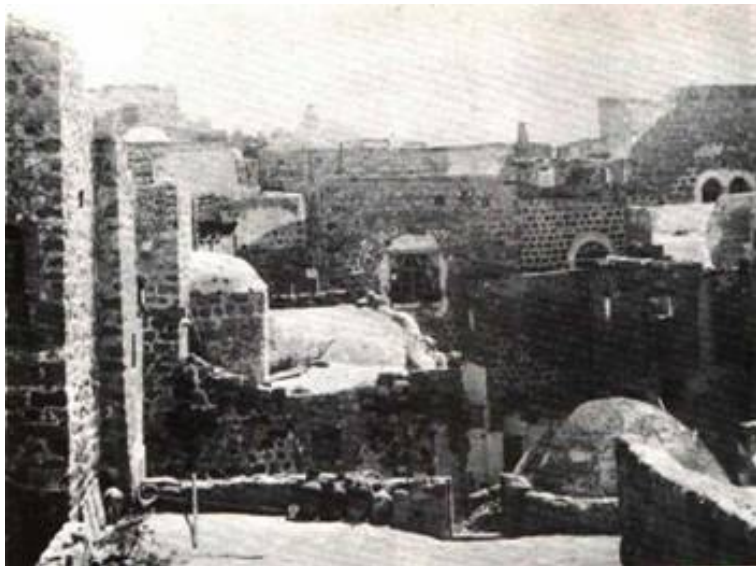

השייח' (מושייח' – שייח' השייח'יים) אבו חאדר ג'עברי, בחברת הפרופסור
לאתרופולוגיה ג'יי לוי מארה"ב והמחבר, בביקור בבית השייח' בחברון ב-2012.
הבהרה: אין בעצם קיום המפגשים מאום המעיד על דעות השייח' ואנשיו

השייח' ג'עאברי ויד ימינו אשרף, בפגישה לקרוב הלבבות עם השר ישראל כץ,
שנערכה ב-2011 בביתו של שר נוסף, ביוזמת תנועת ההתחברות (המחבר מימין)

אריאל שרון, שהכיר רבים מן הסיפורים על החברונים, אמר בשיחות סגורות ש"כל חברון הערבית היא יותר יהודית מן היהודים שבקרית ארבע". כמובן שלשרון לא היה זמן ללמוד ישירות את פרטי העובדות, והוא רק ציטט מדבריו של רפי סיטון, מי שהיה ממונה על אזור יהודה לאחר 1967, וסייע אף במידע נוסף בו נעשה כאן שימוש.

קטע מחברון היהודית משנת 1862

משפחות נוספות מחברון שידוע בהן ועליהן מוצאן היהודי הן: **וואזוואז ושריף** (משפחות גדולות), **זרי, זריך** (בערבית – קטן) **אבו רמז, אבו סבייח, אבו מיאלה, ווארנואר** (דרור), **אבו עסב, אבו ניג'מה, אבו מאדי, סלימה, סנדיקה** (עליה יש הטוענים שחלק מבניה אינם צאצאי יהודים), **אבו בשייר** (מבשר), **דקיידק, אבו רוס, סובלגן, זלוס** (יפה שפתיים), **אל באכרי** (הבכור), **שכיר, עורבי, גיאבר, אבו סרור** (אוצר, עושר, השם סרור מופיע גם אצל יהודים), **זעתרי** (שמשמעותו מן־עֶתְרָה שליד תקוע), **אבו רג'ב, אבו ג'דו** (מוסק), **אל עג'לוגי, אבו חלף** (כורדים), **אבו שער** (שיער), **אבו דינין** (אוזן חיצונית), **חיג'אזי, שתיה, עסילה, סננדח, מהלוס** (שיכור), **א-ראזם** (ארזים), **שלחב, חלוואני** (יצרן ממתקים), **אבו שרייה, מוראר, שרפאתי, א-תלחמי** (בית הלחמי, שמקורה מבית לחם ומבניה יש גם בבית לחם), **ג'ית', אבו אסבע** (אצבע), **סיג' (סיג), חלק** (ספר) **וסיורי** (סייר). לגבי משפחת **זיתון** רבים הרמזים באשר למוצאה היהודי, אך אין לכך עדות או סימן מובהקים.

לפי עדות של הכורדים המתגוררים בחברון (6,000 נפש), הם יחד עם הכורדים ממזרח ירושלים (48,000), בירדן (כ-20,000) וחלק קטן מהכורדים בסוריה (המונה 700 נפש), כולם קרובי משפחה ומקורם, יחד עם יתר הכורדים בסוריה

(1,800,000), בשבט ה**לְבָאֲנִי הפשטוני** שחלקו עבר מאזור אפגניסטאן לכורדיסטאן לפני תקופתו של **סאלח א-דין**. עוד הם מספרים שהם חלק מאותם מהגרים בני אותו השבט שהגיע לארץ ישראל כחיילים בצבאו של סאלח א-דין, יחד עם בני משפחה ונספחים. לפי מחקרים של הרב **אליהו אביחיל** ושל אחרים, שבט ה**לְוֵאֲנִי** (שבערבית נקרא לבאני) הינו לא אחר מאשר שבט לוי הישראלי. חלק קטן מהכורדים המוסלמים בארץ מקורם ביהודים מכורדיסטאן שהגיעו לארץ ונאלצו להתאסלם בה. המקרה האחרון של התאסלמות יהודים הרשום בספרי המופתי של ירושלים ארע ב-1908, עם התאסלמותה של **רחל ברזאני**, בת למשפחה יהודית שעלתה מכורדיסטאן.

אחת החמולות הגדולות בקרב הכורדים בחברון, במזרח ירושלים, בירדן ובעיקר בסוריה, היא משפחת **קְמָרִי (אמרי)** בירושלים ו**גמרי** בדרום הר חברון, כפי שנהוג בלהגים השונים). כפי שמספר אחד מזקני משפחה בחברון שם זה נגזר מהמילה הערבית קמר (ירח בעברית, וליתר דיוק לבנה, כי ירח מתורגם ל- שהר). בצורה זו תורגם השם הפשטוני העברי במקורו – לוואני (או לְבָנִי מלשון לבנה שהוא קרוב עוד יותר ל-לוי) לערבית כ-קמרי.

רעיון מקור הכורדים משבט לוי נתמך על ידי השיעור הגבוה של גן הכהנים שנמצא בקרב כלל הכורדים (פי חמישה מאשר אצל היהודים), וכן הם מהווים חלק מההסבר של הקירבה הגנטית של הכורדים (שכולם הינם עברים) ליהודים. קירבה גנטית נוספת, מעבר לכרומוזום Y, שנמצאה בין הכורדים המוסלמים בירושלים ליהודי כורדיסטאן, היא רגישותם של כמעט כולם לאכילת פול, הגורמת להם לעילפון. יתכן שיהודי כורדיסטאן גם הם צאצאי שבט לוי, שלהבדיל מאחיהם המוסלמים, המשיכו לשמור על יהדותם לאחר אינוס הפשטונים לאיסלם.

ואם בקשר בין גנטיקה ועדויות עסקינן, חובה להזכיר את העדויות על מוצא העלאווים בסוריה (כ-7.5% מהסורים) מהיהודים, על מוצא הכורדים בסוריה מהלוויים כנ"ל (9% מהסורים), וכן שהנוסע הערבי המפורסם **אבן בטוטה** ציין בספרו "רחלת (טיול) אבן בטוטה", שבשנת 1358, יום המנוחה הרשמי בדמשק היה לא אחר מאשר שבת! (מעבר לאלה ידוע בשלב זה על היקפים קטנים ביותר של קבוצות ממוצא יהודי-ישראלי בסוריה, כגון צאצאי שומרונים וחמולות **קְלַעְגִי** בדמשק, שבט אל הייב ומשפחות **תְּאֶפֶשׁ ואבן תאפֶשׁ** מרמת הגולן ומסוריה, שבניהם הינם דרוזים ממוצא יהודי). לצד אלה עומדת טענתו של סגן השר הישראלי, הדרוזי **איוב קרא**, על כך ששמע עדויות מזקני הדרוזים ברמת הגולן ובלבנון הטוענות שמקור הדרוזים הוא מאחד משבטי ישראל ועל היות זבולון (בן יעקב אבינו), לצד יתרו, דמות היסטורית הנערצת על ידי הדרוזים. ספרי קודש דרוזים מספרים על מקור חלק מהדרוזים בארץ משבטי גד, נפתלי וחצי המנשה. בדיקות גנטיות שנערכו בקרב הדרוזים אכן מראות קירבה שלהם לעם ישראל.

יהודה – מצפון ומערב לחברון

בחלחול חיה חמולת **שטרית** בת 4,000 נפש, הידועה במוצאה היהודי-מוגרבי. בני החמולה מספרים על מוצאם היהודי וכן ששמה המקורי היה שיטריה. כנהוג בחמולות גדולות רבות ובעיקר על מנת להסתיר את המקור היהודי, לא כל המשפחות הכלולות בה נקראות בשם המשפחה המקורי. שמות משפחה הנפוצים בחמולה הם שיטריה, שטריה, **אל-שטריה** ו**שטרית**. 120 בני החמולה בשם שטריה מתגוררים ביאטה, 16 משפחות מקירבה מתגוררים ב**חוסאן** ו-1,000 מתגוררים בעמאן בירת ירדן. בפגישה בענייני עסקים בין אחת המשפחות מהחמולה בחלחול לבין משפחת שטריה מקרית ארבע, פגישה בה השתתפו גם הזקנים משני הצדדים, התברר שלשני הצדדים אב משותף מספר דורות אחורה, ושלמעשה הם קרובי משפחה רחוקים. (לפי טענת יהודים רשמיים בני המשפחה, מקור **כל** בני שיטריה על דתותיהם השונות הוא מהעיר **שווייה** שבמרקו. לפי יהודים אחרים שעלו ממרוקו, המקור הינו מהכפר **קסר א-שוק** שבמרקו. אולם מתברר בסופו של דבר התברר שבני החמולה התגוררו במקומות שונים במרוקו)

במשפחת **סַבִּיטָאן** (אנשי השבת) כחי העור מחלחול מספרים, שהם צאצאי יהודים שהגיעו מתימן והתערבבו בקשרי נישואין עם חמולת שטריה. גם משפחת **מילחם** מחלחול, שאחד מבניה היה ראש העיר שנפגע על ידי המחתרת היהודית, העידה על מקורה היהודי.

במשפחת **עֲנַאנִי**, שבניה מונים כ-100 נפשות בחלחול, וכן יש לה ענף קטנטן בחברון, נערך תחקיר לגבי מקורה ומנהגיה. הם טוענים ששם המשפחה הינו עברי ושהם צאצאיו של **עָנוֹן** או **עֲנוֹן** שהיה צאצא של דוד המלך. הם מספרים שהמשפחה דיברה ארמית שהתערבבה עם ערבית ועד היום שפתם היא ערוב שכוה ומכונה ערבית-פלשתינאית. כנראה שזו התייחסותם לניב המקומי בכלל ולא רק לזה של משפחתם. במקור הם היו יהודים אבל אונסו לאיסלם כשבבתיים המשיכו בסתר במנהגי היהדות. הם קראו להתנהגות זו שבסתר התנהגות פלשתינאית, או ענאנית. להמשך לימוד והעברת המנהגים היהודיים מדור לדור קראו מסורת המשפחה או הדרך הפלשתינאית.

בתקופה העותמאנית נחשבו עדיין בני משפחת ענאני ליהודים וחלקם עברו למצרים ומשם חזרו כיהודים כאשר חלק מהמשפחה מתגורר כיום בישראל וכן עדיין במצרים כיהודים. בשנת 1967 רובם עברו ממקומות שונים בחבל יהודה לירדן, שם הם חיים כיום כפלאחים אך נחשבים לחלק מהתיאאהא, עקב מקורם היהודי, ומונים כ-15,000 נפש. חלקם עברו לעבוד בסעודיה אך שם הוכנסו לרשימה שחורה של בעלי מוצא יהודי והופלו לרעה. כן נמצא שרוב צעירי המשפחה בחלחול אינם מודעים, כרגיל, למוצאם היהודי.

בנחלין שמדרום מערב לירושלים, מתגוררת חמולת **נַגְ'רָה**, המונה 2,000 נפש, ויודעת על מקורה היהודי. כמוה גם שכנתה לכפר, חמולת **כְּנַפִּיש** המונה 1,600 נפש, אשר בקומת הקרקע של מסגדה קיימת אבן גדולה ועליה היה חקוק מגן דוד. בעבר היה מונף על המסגד דגל ישראל אבל מאז הקמת הרשות הפלשתינאית הוסר הדגל ונעשו נסיונות למחוק את המגן דוד החקוק באבן. בכפר קיים ספר המספר את תולדות המשפחה ועל מקורה היהודי. בעבר הספר היה בידי מוכתר הכפר, אבל מאז הקמת הרשות הפלשתינאית אבדו עקבות הספר. בני החמולה מתאפיינים בכך שאינם צמים ברמדאן, שכמעט אינם מבקרים במסגד, אין ביניהם כאלה שישבו בכלא הישראלי, אך יש שמכרו קרקעות ליהודים וישבו על כך בכלא הפלשתינאי.

למעשה חמולת כנפיש בנחלין היא תת-חמולה של חמולת כנפיש הגדולה והיא נקראת **מוסטפה**. אנשיה מספרים שמקור חמולת כנפיש הוא ממשפחת כנפיש היהודיה מחברון, שהמוסלמים בעיר ניסו לאנס אותה לאיסלם ולכן הרגו אחד מתוך ארבעת בנים שהיו למשפחה. בעקבות הארוע אח אחד התאסלם יחד עם משפחתו ונשאר בחברון ומשפחתו נמצאת בעיר עד היום ושמה **אֶדְהָמִי**. אח אחר ברח לעיראק ואח נוסף לנחלין וחלק מהמשפחה אף הגיע למשולש. כפי שכבר הוזכר ישנם סימנים שגם חמולת פן-נון, שהינה בת כ-2,000 נפש והיא הוותיקה בנחלין, הינה ממקור יהודי. בכפר יש עתיקות חרבות הנקראות **חירבת אל יהוד**, וכאשר חולקו אדמות לתושבי הכפר נאמר שהאדמות הן אדמות היהודים. גם ב**הִישָׁה** קיים בית ישן ומוזנח הנקרא **הבית היהודי**.

בוואדי פוקין הסמוך לחוסאן (ממערב לבית לחם בסמוך לקו הירוק) מתגוררות בבקתות לצורכי עיבוד אדמותיהן מספר משפחות הטוענות למקורן מיהודים. מגורי הקבע של המשפחות הינם בחוסאן ובביתר. טענות דומות נשמעו ממספר משפחות המתגוררות בפאתי **ח'ראס** ומבני משפחה אחת מפאתי **סוריף**. שני הכפרים שוכנים ממזרח לקו הירוק באמצע קו אווירי המחבר בין בית שמש לחברון (במושג פאתי הכפר הכוונה לאזור החקלאי של הכפר ובו בתי אבן ישנים ומערות המשמשים למגורים בעת העבודה בשדות – **מִזְרָעָה** בערבית).

בזְעֵתְרָה שליד תקוע מתגוררות משפחות העילית של התעמרה, ולהן ידע על יהדותן בעבר. בית תעמר (בית יעמר במקור) הוא מקום מוצאה המקורי של כל התעמרה אשר צמחה משלוש משפחות מהמקום – **אבו מחימד**, **פְּרָאג'** ו**עֶטְאֵלֵלָה**. בסמוך ניתן למצוא גם צאצאים של שתי משפחות ותיקות אשר הצטרפו בעבר למטה התעמרה – **רְשִׁיד** ו**שָׁהִין**. בן התעמרה שהתפרסם הוא **סאלח תעמרי**, משכיל ופעיל פלשתינאי, שהיה בעלה השני (אחרי המלך חוסיין) של המלכה האם הירדנית.

לפי טענת זקני מזרח ירושלים, מאה משפחות המתגוררות באזור הציר שמבית לחם מערבה – החל ב**אל-חאדֶר**, דרך חוסאן, ביתר, נחלין וסוריף, ואחר כך דרומה בצמוד לקו הירוק ממזרחו, דרך ח'ראס, **נובָּא**, **בית אולָא** (**בִּית־וֹלָה**)

איִדָּנָא, 99 חירבות (חִירָאב בערבית) כולל דורה, בית עווא, דיר אל עסל א- תחתא, דיר אל עסל אל-פאוקה ועד דהריה **ומיתר** – כולם צאצאי חמולה יהודית עתיקה בשם **שְׁוֹאֲמָה**. זקני מזרח ירושלים מספרים שלאחר 1967 רבים מתושבי יהודה סיפרו ליהודים, בעיקר לאנשי צה"ל, על מקורם היהודי. אולם משהוצע להם להתגיר כדי לחזור בצורה מלאה ליהדות, הם סרבו.

בעיירה סעיר, במזרח ירושלים וכן בירדן מתגוררת חמולה בת אלפי נפשות בשם **אל-עֶרְאֲמִין** (ערמון במקור), שחלק מבניה מעידים על מוצאה היהודי. גם **כל** יתר החמולות מסעיר יודעות על מקורם היהודי לפי שמותיהם העבריים של אבות אבותיהם, כפי שהם מופיעים באילן היוחסין רב השנים של החמולות **אל-ג'רדאת, אל-שלאלדה, אל-קְוֹאֲזָה ואל-מטור** המתגוררות בעיירה. אילנות היוחסין של החמולות בעיירה מוחזקים בבנין המועצה המקומית בספר ישן בעל כריכה מעור ושייכים לבכיר בהנהגה הפלשתינאית ממשפחת אל-שללדה. כדי להסתיר את עברו היהודי של המקום, נבנה בניין המועצה על חורבות בית הכנסת המקומי. בעיירה מתגוררים גם חלק מבני שבט הג'הלין, שעל מקורו היהודי כבר סופר בפרק זה וכן משפחת **אל-הֶלִיָה** שגם אצלה ידוע מקורה היהודי. חמולת אל-עראמין היא האחרונה שהתאסלמה (לפני כ-100 שנה), ולפיכך היא המפורסמת ביותר מקרב חמולות העיירה במקורה היהודי.

אנשי חמולת אל קוואזבה התאסלמו לפני חמולת עראמין, ויתר החמולות התאסלמו עוד קודם לכן. אנשי חמולת קוואזבה מעידים על כך ששמה המקורי של משפחתם הוא **פְּוִזִיבָא**, ושהם בני משפחתו של **בר-כוכבא**. עד לפני מספר עשרות שנים התגוררה החמולה בכפר **פְּוִזִיבָא**, הסמוך לסעיר מצפונה, ואשר בתיו ומערתיו משמשים אותם עד היום בעת שהם מעבדים את אדמותיהם המקוריות בכפר. גם בכפר **אל-מִיִּנְיָה** שמדרום לתקוע מצויות 12 משפחות של החמולה, וכן מתגוררת שם משפחת **עֶמְאָר**, היודעת על מוצאה מיהודים מוגרבים. (על מוצאה של משפחת קוואזבה ממשפחתו של בר כוכבא כבר דיווח יצחק בן צבי).

בשנת 2013 נוצר סכסוך בין אחד מענפי התעמרה (אבו חמיד) שברשותו נשק רב לבין הרשות הפלשתינאית. חלק מאנשי הקוואזבה הצטרפו לאנשי אבו חמיד. הרש"פ הרגה את אחד מזקני הקוואזבה באל-מינייה ואישתו (שבניהם השתתפו בסרטון של תנועת ההתחברות) והכריזה שדם בני החמולה מותר מאחר שהם יהודים. בתגובה עברו אנשי אל-מינייה לסעיר כדי להתבצר שם יחד עם יתר אנשי החמולה.

אחת ממשפחות הקוואזבה, ששמרה על יהדותה עד היום חולצה בשנת 2013 מהאזור והועברה למקום מסתור בטוח במדינת ישראל. בין חפצי היהדות שהביאה המשפחה נמצאים פמוטים, ספרי תהילים וחמסה קטנה, כולם ישנים ביותר ובמצב שימור די גרוע:

חמסה וספרי תהילים קשורים בחבל כנגד התפזרות דפים, של משפחה מהקוואזבה.

זוג פמוטים ישנים של משפחה מהקוואזבה, המיועדים להצבת מיכלי זכוכית עם שמן

בכפר בית אומר שבניו ידועים כחקלאים הטובים ביותר בכל האזור, מתגוררות חמולות שידוע להן ולאחרות מוצאן היהודי. קיימת טענה שמוצא כל החמולות בכפר הינו יהודי, וכן שבנות הכפר ידועות ביופיין. כמו כן הכפר היה בעבר מבודד מהסביבה עקב ריחוקו מהדרך הראשית ביהודה, מה שמנע נישואי תערובת עם אחרים. בין אותן חמולות המספרות על יהדותן ניתן למצוא את משפחת מוסאֵיף, המונה כ-150 בתי אב (נמנה לפי המנהג שהוכר בפרק קודם, שהוא גירסה של מנהג מחצית השקל הנהוג בכפר, כלומר לפחות כ-700 נפשות). בני המשפחה מספרים שהיא במקורה משפחה יהודית מבוכרה. ענף אחר של המשפחה, שנשאר ביהדותו ובעברית שמו לעיתים מושאֵיף (חילופי ש ב-ש הינן הכלל במעבר מעברית לערבית), מתגורר בשכונת הבוכרים בירושלים. לזקני משפחת מוסאֵיף ידוע מוצאה היהודי של חמולת **בִּרְיָת** מהכפר, המונה בו למעלה מאלפיים נפש (כ-500 בתי אב), ורובה מתגורר כיום בירדן. למעשה, שתי המשפחות מוסיף ובררית התחילו משני אחים, שיסדו כל אחד את אחת המשפחות.

זקני משפחת **אבו עֵיִש** מבית אומר וממקומות אחרים, שגם היא מניינה בכפר הוא כאלפיים נפש (כ-500 בתי אב), טוענים שבמקורם היו יהודים מוגרבים. במשפחה מקובל להקנות לחלק מהילדים השכלה גבוהה, כשהיתר דואגים במקביל לפרנסת המשפחה. בכפר מתגוררת גם משפחת **סַלְבִּי** (כ-300 בתי אב או כ-1,500 נפש), שגם אצלה ידוע מקורה היהודי. בכפר **אֶרְטָאס** (שעד לפני 200 שנה נקרא **גֶן נְעוּל**) מדרום לבית לחם, יודעים בחמולת **עֵיִש** על מקורם היהודי.

בבית לחם מתגוררים למעלה מ-2,000 בני חמולת **גִּוְעָרִיש** (ששםם נגזר מהיותם בעבר **גִּוְרָסִי** חיטה באבני ריחיים). מבוגרים בני אחת המשפחות בחמולה מספרים על סבתא שאמרה להם בילדותם שהם יהודים והם צחקו עליה. בני החמולה מרמלה, שחלקם התפרסמו כמשפחת פשע, סיפרו אף הם על מקורם היהודי וכן על הגעתם לארץ מלוב. בני החמולה מתגוררים גם במזרח ירושלים (כ-500) ובאזור אירביד שבצפון ירדן. עד סוף המאה ה-20 הקפידו בני החמולה על נישואין בקרב החמולה בלבד.

ביריחו יודעות המשפחות המקומיות על מקורן היהודי. למשל, ענף **הַגִּיִּסְת** של שבט הסווראקה הבדואי, שהגיעו מחרן וגם בניו יודעים על מוצאם היהודי, ומשפחת **דְּרִיעָאָת** הבדואית המפוזרת גם במקומות אחרים. המוצא היהודי ידוע גם למשפחות מקומיות אחרות: **חַמְדָּן**, **בְּרָאמָה**, **בָּאָלוּ** ולמשפחת **סָרְדִּיח** הקטנה. במשפחה מקומית קטנה נוספת – **עֵיד**, יודעים על מקורה מיהודי תימו שבאו לארץ עם חמולת מוסלִימָאנִי והתאסלמו. כמו אצל בני מוסלִימָאנִי, חלקם המתגוררים במקומות אחרים נשארו עד היום ביהדותם. מעיין גדול המצוי בעיר נקרא **מעֵיִן אֶלִישָׁא** (אלישע), והעיר ידועה כעירו של לוט.

רצועת עזה וסיני

חמולת **אַחְמַד** הענקית על עשרות אלפי בניה, המתגוררת כיום באזור שבין עזה לרפיח, לשם ברחו ב-1948 ממקומה שמדרום ל**אשקלון**, מעידה על מקורה היהודי. אחד מבניה מספר שב-1972 סיפר לו סבו על כך שב-1919 סיפר לו סבו (של אותו סבא) על מוצאה היהודי של המשפחה, ועל כך שהסיפור על המקור היהודי של המשפחה מתגלגל מסב לנכד במשך דורות רבים. לטענתו החמולה מונה כ-70,000 נפש.

סיפור מעניין אחר הוא של בן חמולת **אבו זַיד** הבדואית מרפיח, המתגוררת בסמוך לגבול מצרים, ושברחו לשם ב-1948 מנס ציונה. אותו בדואי סיפר שאביו גילה לו, בשכבו על ערש דווי ממש לפני מותו, כשהוא היה בן 9 והבן הגדול במשפחה, על מקורה היהודי של החמולה, וסיפר לו שמידע זה עבר בחשאי מאב לבנו הבכור לאורך הדורות. האב הורה לבן לשמור על הידיעה כסוד כמוס, וניבא לו שיבוא היום בו יוכל לספר על כך בגלוי. על משפחה אחרת מרפיח ידוע שמקורה של אם המשפחה הוא מיהודי פרס. בני המשפחה – משפחת **זַינו** – מכונים "בני היהודיה", והיא מונה 400 נפשות. המשפחה מתגוררת במחנה הפליטים המקומי בסמוך לגדר הגבול עם מצרים. מעל משקוף הכניסה לאחד מבתייה היה חרוט סימן מגן דוד.

חמולת **אל-מְרוּקִי** (המרוקאי) מתגוררת ליד גדר הגבול עם מצרים בישוב שנקרא על שמה – אל-מרוקי. ידוע בחמולה על מקורה היהודי וכן שהגיעה ממרוקו בשנת 1920 לערך כמשפחה שכללה אז 11 גברים. חמולה זו כוללת כיום כ-5,000 נפש, ומייחדת אותה התופעה שלעיתים גברים מחמולות אחרות המתחתנים עם בנות החמולה מצטרפים לחמולה ומקבלים את שמה. בשכונת **יבנה** שברפיח מתגוררת משפחת **אַשְׁדּוּדִי**, המונה שם כאלף נפשות, ובניה יודעים על מוצאם היהודי. המשפחה הגיעה למקום מאשדוד, וברשותה חברה בינלאומית לסלילת כבישים הנקראת על שמה.

חמולת ענק נוספת שלטענת בניה מונה ממערב לירדן כ-36,000, היא חמולת קְדִיחַ, המכונה לעיתים גם קְדִיחַ או קְדַח. בניה מספרים שהם צאצאים של אב מלפני מספר דורות שהידע על יהדותו עברה מדור לדור בקרב בני החמולה. הם מספרים על אבי החמולה, יעקב בן שרה, שעזב בשנת 1339 את דרם תימן ועבר למצרים, משם לסיני ולאחר ישראל. הריכוז העיקרי של בני החמולה נמצא ממזרח לעיר חאן יונס, ליד גבול הרצועה, בשני כפרים סמוכים – **אַבְסֶן**, שהינו גדול ביותר ו**חוּזְעָה**, שם הם מונים יחדיו כ-25,000 נפשות ונקראים קדית. ריכוז נוסף שלהם מתגורר ב**בית לַאֲהִיָה** שבצפון הרצועה, שם הם טוענים להימצאות כ-5,000 מבני החמולה במסגרת שני ענפים שלה, **אל-קולאַני וְרַג'ַב**. בסיני נשארו כ-2,500 מבני החמולה והם נקראים שם **גִּדִּיחַ** כנהוג בבני המצרי. מקום נוסף למגוריהם הוא כפר מנדא שבגליל הנמצא מצפון לצומת המוביל,

שם הם מונים כ-4,000 נפש ונקראים קדח. בני החמולה בולטים במבנה גופם הגבוה והם נוהגים עד היום מנהגי יהדות שפורטו בפרק קודם. כ-1,800 מבני המשפחה חיים בסעודיה.

חמולה נוספת מחאן יונס בעלת שם דומה, שידוע מקורה מיהודים מוגרבים ושעדיין נשארו לה בני משפחה מעטים במרוקו, היא חמולת **קדוח**. חמולה זו מונה במקום כ-1,800 נפש. חלק נוסף מהחמולה, כ-700 נפש, מתגוררים בבית לאהיה. עיקר החמולה, כ-4,500 נפש, מתגוררים ב**כפר קאסם** שבמשולש, ועליהם נמנה **נעים קדוח**, ראש העיר לשעבר. המקור היהודי ידוע גם בחמולת **עַרְבָה** מחאן יונס, שמקורה מיהודים שהגיעו ממצרים ורכשו קרקעות בכל הסביבה כולל בסיני. גם משפחת **אבו שַׁבִּיר** הבדואית מחאן יונס, המונה כ-300 נפש, יודעת על מוצאה היהודי. בדומה ליהודים משפחה זו מתאפיינת באהבתה ללימודים. חמולה נוספת מהעיר שזקניה מספרים על מקורה מיהודי עיראק היא חמולת **חַדִּידִי**. זקני החמולה, המונה בעיר כ-1,500 נפשות, מספרים שבניה ברחו מעיראק לחאן יונס ולאוקראינה עקב רדיפות היהודים בעיראק בימי שלטונו והשפעתו של המנהיג הפרו-נאצי **ראשיד עלי אל-כילאני** בעת מלחמת העולם השנייה.

בחמולת **מַחִימַר** מבית חנון, שהינה בת 3,000 נפש, יודעים לספר על מקורה היהודי. לפי הסיפורים החמולה עברה מעיראק לסודן ומשם לכפר **חַמְמָה**, שהיה ממוקם בין אשדוד לאשקלון, ומשם ברחו החמולה ב-1948 לבית חנון. משפחה נוספת מבית חנון היודעת על מקורה היהודי היא משפחת **אל-מַסְרִי** (המצרי), המונה כ-300 נפש. המשפחה ברחו בעבר ממצרים בזמן רדיפת יהודים, ומכאן קיבלה את שמה. משפחת לאפי מבית חנון כבר הוזכרה בפרק הקודם.

בחמולת **טַנִּינָה** ממחנה הפליטים **ג'בְּלִיה (אל מואַסְסַר)**, שברחה אף היא ב-1948 מחממה לרצועה, ידועה יהדותם של אבות ואימהות החמולה, שבניה מתאפיינים בעיניים תכולות. בחמולת **בַּסְלָה** בת 2,000 הנפשות ממחנה **נוסִינְרַאת**, שברחה לשם ב-1948 מאשקלון, ידוע שהחמולה הגיעה מתימן וראשה היה יהודי. גם במשפחת **שַׁפִּי** ממחנה הפליטים **בַּלְטָה** ידוע מוצאה היהודי, ואחד מבניה התגייר.

חמולת **אל-עַרְבָה** הינה חמולה גדולה בת אלפי נפשות, שמיעוטן בעזה ורובן בירדן. אחד מבניה המתגורר במדינת ישראל סיפר שידוע בקרב בני החמולה על מקורם היהודי. בחמולות **אל-ג'רו** שברחה לעזה ב-1948 ו**חַרְזַאללה**, שתיהן מתגוררות בעזה כיום, ידוע המקור היהודי. מצב דומה ידוע גם בחמולת **סִיאַם** ממחנה הפליטים שאטי שליד חוף עזה הצפוני ובחמולת **רַל-יון**, שמוצאה מיהודי תימן ומתגוררת כיום במחנה **אל בורג'**.

שכונת סג'עייה בעזה, שתושביה מונים לפחות 100,000 נפש, ידועה בקרב חלק מתושביה כשכונה של חמולות על טהרת המקור היהודי. יתכן שידע זה היה

הסיבה שהממשל הצבאי הישראלי הקים בשכונה את בית הדין של הממשל. השכונה נוצרה בעיקר על ידי חמולת אבו חצירה, שכבר הוצגה בפרק הקודם. חמולה נוספת שעברה לשם בשנת 1948, לאחר שברחה מסביבת אשקלון, היא חמולת **אָהֶל**, המונה כ-10,000 נפש. בני החמולה מספרים על מקורם כיהודים מוגרבים. לטענתם, עד היום נשארו ברשות המשפחה מזוזה משנת 1940 וכן פמוטים וחנוכיה שעברו בירושה ועשויים מנחושת, שהיתה המתכת הטיפוסית לייצור חפצי קדושה יהודיים במגרב.

בני חמולת אהל טוענים שמשפחת **אָהֶל** היהודית מישראל הינה ענף של החמולה שלא נאלץ להתאסלם. חלק מבני החמולה יושבים היום בחברון. לטענת החמולה ענף אחר של המשפחה נשאר במרוקו, ובתקופת השואה הרגו שם הנאצים שלושה מבני המשפחה. חלק מבני החמולה נקראים בשם כפול – **אהל-חֵילָס**. השם חילס הוא תרגום של השם העברי חלוץ. בקרב בני המשפחה ניתן למצוא גם כיום כאלה שיש להם, לפחות בסתר, שמות עבריים, כגון חיים (הנקרא יעיש), משה (הנקרא מוסא) ואברהם (הנקרא איברהים). בן המשפחה שלמד לפני כ-30 שנה בגרמניה הביא למשפחה, עם חזרתו, פמוטים שקיבל מקרוב משפחה יהודי שפגש שם.

חמולה קטנה יותר בשכונה, גם היא ממקור יהודי מוגרבי, היא חמולת **סְוִידָאן**. חמולה זו, המונה כאלף נפשות, היא ענף שהתפצל מחמולת אהל. בקרב בני החמולה היה נהוג עד שנות ה-80 של המאה העשרים להכין מצות לפסח. אחד מבני החמולה הקים בעזה משרד הגירה עבור תושביה, ונענש על כך בידי החמאס. העשירים מבני החמולה מתגוררים בשכונת **אל-רִימַאל** היוקרתית, ובני החמולה מפוזרים גם בארצות ערב, בעיקר בירדן וכן בחו"ל – באירופה ובעיקר בארה"ב. בני החמולה שולטים על שיווק התבלינים, הקטניות והאורז ברצועת עזה ובירדן.

בשכונת אל-רימאל מתגוררת גם חמולת **מוֹרְד**, המונה שם כאלפיים נפש. המשפחה הגיעה לארץ ישראל ממצרים, ועד היום ענף מהחמולה בן כ-3,000 נפש מתגורר בקהיר. חלק מבני הענף המצרי צמים ביום כיפור וחוגגים את הפסח בסתר. עד שנת 1960 לערך המשיכו גם בני הענף העזתי לנהוג מנהגי יהדות, והיו ביניהם ששלטו היטב רק בשפה העברית. יהודים בני החמולה המקורית חיים במדינת ישראל, ולאחר 1967 התקיימו ביקורי משפחות בין הענפים בישראל ובעזה. גם בביירות מתגוררים כ-3,000 מבני החמולה.

חמולת **חֶתָאָת** מסג'ע'ייה, המפורסמת במומחיותה בריקוע נחושת, עוד מתקופת החליף עומר, ידועה גם היא במקורה היהודי. כמוה בני חמולת **דְּרוּוּש**, שחלק שהתפצל ממנה נקרא **אבו דְּרוּוּש**, ובני שבט הסווארקה בשכונה, עליהם כבר סופר בפרק קודם.

גם חמולת **סְאוּוִיר** מסג'ע'ייה, המונה כאלף נפשות, ידועה במוצאה היהודי

המוגרב. כפי שהוזכר בפרק קודם, אחד מזקני החמולה שנפטר לפני מספר עשרות שנים היה ידוע בשמו הפרטי יצחק, או יסחק בערבית. חמולת **עֶשְׂרִי** מהשכונה יודעת על מוצאה ממשפחה מיהודי עיראק, שנאלצה לברוח דרך ירדן והגיעה לעזה. גם לגבי חמולת **שְׂאֵבֶת** מסג'יעיה ידוע מקורה היהודי, ויש לה קרובים יהודים ששם משפחתם הינו שבת. חמולת סרור מהשכונה יודעת גם היא את מקורה מיהודי עיראק ושמו הפרטי של אבי המשפחה היה דרור. ארבע החמולות האלו דומות בגודלן.

חמולה קצת יותר גדולה מסג'יעיה היא משפחת **דְּהוּד**. לזקני החמולה החיים עדיין יש שמות עבריים כמו ניסים, יצחק ורמי. בתוך החמולה השמות נאמרים בעברית, ואילו במקומות רגישים הם מוטים למקביליהם בערבית, כגון נאסים ויסחק. אחד מזקני החמולה, שנפטר בתחילת שנות התשעים, היה דובר עברית רהוטה ואפילו לא שלט טוב בשפה הערבית. חמולה אחרת מהמקום שהוזכרה בפרק הקודם היא חמולת סחיון המונה שם כ-2,000 נפש. ברשותה של החמולה היה בית גדול ביותר הנקרא **בית סחיון**, ובתוכו חקוק מגן דוד. לאחרונה השתלט החמאס על הבית והפכו למרכז חקירות ועינויים. משפחה קטנה בת 200 נפש מסג'יעיה, שרבים בעזה יודעים על מקורה מיהודים מוגרבים, היא משפחת **אל-רִיפִי** (הכפרי). משפחה נוספת מהשכונה, המונה 400 נפש, ושאיף לגביה ידוע שמוצאה מיהודים מוגרבים, היא משפחת **רִיָּאן** (צמאים).

במחנה הפליטים תופח, הסמוך לסג'יעיה, מתגוררת משפחת **בולבול**, שבניה ידועים כפי תואר, וידוע שמוצאם מיהודי פרס. בתופח מתגוררת גם חמולת **נְחֵלָה**, שהינה בת כ-3,000 נפש, הגיעה במקור מעיראק כמו משפחת סרור מסג'יעיה כך שאין זה מקרה שגם שמו הפרטי של אבי חמולה זאת מאמצע המאה ה-19 היה דרור. כל האזור של סג'יעיה – תופח, הקרוב לים – ידוע כמקום מפלט לנמלטים למיניהם ממקומות שונים, שבשל הגעתם לאזור חס הם מעדיפים לגור בקרבת הים.

בחי (כפר) **דְּאָרְג'** שליד תופח מתגוררת חמולת **סִפְדִּי** (צפתי), המונה שם כ-2,500 נפש. בני המשפחה מספרים כי התאסלמו במחצית השנייה של המאה ה-19, ושיש להם עד היום קרובים בצפת – משפחה גדולה ביותר של יהודים דתיים בעלי שם משפחה דומה. סביר להניח שבני המשפחה ברחו מצפת לאזור עזה בעקבות מרד הפלאחים ב-1834, שבמסגרתו הרג המון מוסלמי מוסת שבעה מיהודי צפת, ושמאחר יותר נאלצה המשפחה להתאסלם.

חמולת **אל-לוּח** ממחנה דְּאָרְג' שממערב לסג'יעיה מורכבת מ-800 איש שחומי עור, שמוצאם מתימן. זקן המשפחה, כיום בן 90, סיפר ששמע מאביו שמוצא החמולה יהודי. גם בחמולת **אל-נְדִי** מדארג', המונה מעל ל-400 נפש, ידוע מקורה היהודי. אחד מאבות המשפחה היה נקרא חיים וכמוהו גם נקרא נכדו, למרות שהרשות הפלשתינאית מסרבת לרשום שם כזה בתעודת הזהויה של הנכד. מחנה דארג' נחשב למקום בטוח מפעולות תגמול של ישראל, כנראה

בגלל הידע על מקורם היהודי של חלק מהתושבים. בני חמולת **זאמני**, שחורי העור, שמקום מושבם הינו בין מחנה דארג' לסג'עיייה, מונים כאלף נפשות. אחד מזקני החמולה סיפר כי מקורה הינו מיהודי תימן שברחו למצרים בגלל פחד מנקמת דם, ומשם עברו לארץ ישראל. יש להם קרובים יהודים במדינת ישראל בעלי אותו שם משפחה, שהיו איתם בקשר בעבר.

חמולת דאוד הענקית, הגדולה ביותר בסיני, שהוזכרה בפרק הקודם, מתגוררת בשכונה משלה ב**אל-עריש** הנקראית **שייח' זואייד**. בני החמולה נוהגים עד היום מנהגי יהדות ובעיקר בולטים אצלם מנהגי חג הפסח. הם נקראים בפי הערבים **יאהוד-סינא**, שמשמעותו בערבית יהודי סיני. גם הם טוענים שמוצאם מיהודים מלפני שנים רבות. כ-7,000 מבני חמולת דאוד מתגוררים ברצועה – בעיר עזה ובמחנות הפליטים דארג' ותופח. בשבט הבדואי **אבו עקר** מרצועת עזה וסיני טוענים למוצאם היהודי. שבט בדואי נוסף שידוע על מקורו היהודי הוא **ג'ראי**, שבניו מתפרסים גם ברצועה וגם באזור אל עריש.

משפחה נוספת מרצועת עזה הידועה במקורה היהודי היא משפחת **אבו-ל-עייש**, התפרסמה בזכות **ד"ר איז-אל-דין אבו-ל-עייש**, ששלוש מבנותיו נהרגו בתחילת שנת 2009 במבצע עופרת יצוקה. המשפחה גורשה לרצועה מהכפר **עוג'** שליד קיבוץ **דורות** לאחר מלחמת השחרור. אביו של ד"ר אבו-ל-עייש סיפר לאנשי הקיבוץ, וגם יצחק בן צבי סיפר, כי המשפחה הינה חלק מהמחאמרה והיא עברה לכפר עוג' מיאטה במאה ה-19.

חלק משמעותי משבטי הבדואים בסיני ידועים במקורם היהודי. מדובר בשבטים החולשים על רוב האזור שממערב לגב, מצפון ועד לתחילת הדרום – שבטי הסווארקה, הטראבין והתיאהא. התיאהא, יחד עם ענף החוויאתא שלו, חולש על מרכז סיני ממזרחו ועד מערבו. הבדואים בני שבטים אלה יחד עם תושבי שייח' זואיד (יהוד סינא) מהווים (קצת פחות מ-70,000) כרבע מתושבי חצי האי סיני המורכבים גם מבדואים אחרים וממצרים. אם נוריד מהמניין את תושביהן המצרים של ערי התעלה בצידן המזרחי, מהווים אלה הידועים במוצאם היהודי כשליש מתושבי גופו של חצי האי.

חיים בן בסט, מי שהיה ממונה על תעסוקת התושבים ברצועת עזה מטעם הממשל, ואשר היה מנוע מלדבר עם התושבים על שאלת מוצאם היהודי, על מנת שלא לסכנם, ציין את היחס החיובי והחם שקיבל אישית ממספר משפחות מקומיות. אלו כללו את בני חמולת **אבו טאהא** הגדולה מרפיח, חמולה שברחה לשם מבאר שבע, וכן את בני חמולת **ח'לבי** העשירה מעזה. חמולת חלבי, הנושאת שם שגם קיים בקרב יהודים, הינה בעלת חנויות תכשיטי זהב בעזה ומשרדי נסיעות בכל הרצועה, והגיעה לשם מלבנון. למרות שהנושא לא עלה מעולם במפורש, היה ברור שמקור חמולות אלו הוא יהודי. בני חמולת אבו חצירא, הידועה במוצאה היהודי, וגם איתם נושא זה לא פותח על ידי נציג הממשל, אמרו לו – "אתה אחד משלנו".

אזורים אחרים

בנוסף למשפחת כהן הגדולה מירדן ולבני שבט אל בדול, המעידים על מוצאם היהודי, גם בקרב משפחות לא בדואיות מוואדי מוסא שממזרח לירדן ידוע על מוצאם מעם ישראל. בעיר כֶּרֶךְ שבירדן ידוע על מקורן היהודי של חמולות **חַרְמָשָׁה וַעֲזוּזָאֵת**. יתר על כן, חמולת אל-מַג'אֵלִי (הגולָה – כעונש על-פי המשפט הבדואי בעקבות רצח שלא בכוונה מראש) ידועה אף היא במקורה היהודי, ומקיימת עד היום את עקרונות המשפט הבדואי. החמולה, המהווה את רוב תושבי העיר כרך (100,000), ידועה כעתיקה ביותר בירדן. מקרב חמולה זו יצא ראש ממשלת ירדן בעת חתימת הסכם השלום עם ישראל **ד"ר עאבד אל-סלאם מג'אלי**.

לפי עדויות שנאספו, חמולת אל מג'אלי הענקית נקראה במקור **ג'יבריל** והיתה נספחת לחמולת תמימי בחברון, לשם הגיעו אנשיה מחצי האי הערבי יחד עם תמים אל דארי. בהתרוקנות הארץ שארעה בסוף התקופה הממלוכית, אנשי החמולה חזרו לחצי האי הערבי, ומשם רובם עברו שוב לחברון בשלב מוקדם של השלטון העותמאני. עקב המספר הכולל של אנשי חמולת תמימי ונספחיהם שהספיק לגדול מאז העזיבה לערב, ובצרוף עם מגבלות המקום בחברון, נוצרו סכסוכים על קרקעות שהשאירו אחריהם אנשי חמולת ג'יבריל ורצו לקבלן חזרה. הדבר גרם למעשי רצח שכעונש עליהם הוגלו אנשי החמולה. רובם בחרו לעבור ולתיישב בכרך שבירדן, מקורם עוד מלפני מעברם הראשון לחצי האי הערבי. חלק קטן מתוכם, הנקרא כיום שעבין, שלא היה מעורב במעשי הרצח, לא היה מעוניין להתגורר בכרך וכדי למנוע את המשך הסכסוך הבין-חמולתי עבר ליאטה הסמוכה.

משפחה פלשתינאית נוספת מירדן וממדינות המפרץ, שבשלב זה שמה לא יוזכר משיקולי בטחון עקב היקפה הקטן יחסית בקרב הפלשתינאים, נושאת שם הנפוץ למדי בין יהודי מרוקו. בני המשפחה מספרים שמקורם מיהודים מוגרבים, ושעד שנת 1948 הם התגוררו בכפר **אל-חַיִּיָּה**, שם שניתן בתקופת המנדט הבריטי ל**בני ברק** הקדומה (כדי לנתק כלפי חוץ את הקשר עם היהדות החוזרת לארץ). הקורא הספקן יוכל למצוא את הקשר בין אותו כפר, שכבר מזמן הפך למזבלה אזורית, לבין בני ברק, דרך ההגדה של פסח: "מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו **מסובין** בבני ברק". מכאן יוכל הקורא להבין מהו מקורו של השם חסר הפשר לכאורה שניתן לצומת הדרכים הסמוך למזבלת חיריה. בני המשפחה מספרים שעד 1948 משפחתם היתה העשירה בכפר. ההורים דיברו על המקור היהודי המוגרבי, על הימצאות קרובי משפחה יהודים במרוקו, וציינו שאם המשפחה היתה בקשר עם לא פחות ולא יותר מאשר דוד בן גוריון (שכפי הנראה התעניין בשורשים היהודיים של המשפחה).

בעיר אל-בִּקְעָה מצפון מערב ירדן ידוע מקורן היהודי של משפחת אבו ג'ראב, שהגיעה מסעודיה, ושל משפחת מִסְבָּחָה-אליהו, המונה כ-600 נפש. בשכונה יוקרתית בפאתי עמאן מתגוררת משפחת עֲבִידָה, שמקורה בבית לחם. רבים מבני המשפחה נשארו עד היום בבית לחם. זקני המשפחה היודעים על מקורם היהודי, חוששים לדבר עליו שמא יאבדו את מעמדם המכובד. משפחה ירדנית נוספת שידוע מקורה היהודי היא עבדול באקי (עבד הנצח). ידוע גם מקורה השומרוני של משפחת שַׁמְרִי (שומרוני), המונה 18,000 נפש ומתגוררת רובה בעמאן. משפחה נוצרית מא-סאלט שידוע מקורה היהודי נקראת אל-וֹר. גם בני משפחת קְוּאמֶלָה, המונים כ-500 נפש, מספרים על מוצאם היהודי ושב-1948 ברחו מישובם זכריה. רובם מתגוררים כיום באירביד ומעטים מהם ניתן למצוא בחברון ובמחנות פליטים בנפת חברון. למרות פיזורם הם מתאפיינים בשמירה הדוקה על הקשר המשפחתי וכן בחופש הניתן לנשות המשפחה.

למעלה ממאה בני ענף הַמְשָׁרָקָה (מזרחי בערבית – עקב מקורם ממזרח לירדן) של המטה הבדואי בְּנֵי סַחַר, החיים במדינת ישראל, מתגוררים בכפר פְּחוּרָה שליד נצרת ומעטים בכפר פְּמָא שממזרח לכפר תבור, כפר שכל יתר תושביו צ'רקסים. הם מספרים שמקורם של כל בני המטה הוא מעם ישראל. הם טוענים ששם המטה נגזר מהשם בני יששכר, וגאים במנהגם, הקיים עד היום, לאכול מצות בפסח ובסמוך לו ("אנחנו מתחילים לאכול מצות עוד לפני היהודים"). למעלה מאלף בני הענף וכ-83,000 מכל בני המטה מתגוררים בירדן – באירביד ובסביבתה (כ-30,000), בעמאן (כ-500, משפחות של משכילים, עובדי מדינה בעיקר), בערים לוּבָאן וזִיזָא הסמוכות לעמאן מדרום ובעיר מוּאָגֶר שמדרום-מזרח לעמאן (יחדיו למעלה מ-50,000). בירדן הם נחשבים לבדואים ולא לפלשתינאים.

לטענת אנשי המטה, הם ישבו בעבר בקרב יהודי תימן ולאחר חורבן ממלכת חיבר עברו למזרח הירדן, וכך הם נמנים עם הוותיקים ביותר מבין תושבי הממלכה. הכפר פחורה הוא מקורה של משפחת פחורי בארץ, הידועה במקורה מעם ישראל והיא חלק מבני סחר. חמולת פחורי הגדולה בירדן אף היא חלק ממטה בני סחר, אף שבעמאן קיימת שכונה של חמולה נוצרית בשם פחורי, שיתכן שאינה קשורה בבני סחר, אלא שקיבלה שם זה עקב היות בניה יצרני כדים. לעומת זאת, בנצרת חי חלק קטן של משפחת פחורי הכולל נוצרים ומוסלמים כאחת.

אנשי בני סחר במדינת ישראל מספרים, שאבותיהם שירתו כחיילים עוד בצבא הבריטי בתקופת המנדט ובהמשך בצה"ל. גם אחיהם בירדן עושים חיל בכוחות הבטחון שם, והרמטכ"ל הירדני נמנה על בני המטה. בכך הוא מצטרף למפקד חיל האוויר הירדני לשעבר משבט חוויטאת (ממטה התיאהא) ולמפקד העל של הצבא והמשטרה בירדן משבט הכעאבנה, שהיוו יחדיו חלק חשוב מצמרת הבטחון בירדן בשנת 2010.

אנשי בני סחר מכפר כמא היו בקשר עם חיים לבקוב עוד לפני מלחמת 1948. בן השבט, **מוחמד אבו חליל משרקה**, היה חברו של לבקוב עוד בתקופת שרותו של האחרון בארגון ההגנה במושב יבנאל. אבו חליל שכנע את הצירקסים בכפר כמא לא לברוח בעת מנוסת הפליטים שהחלה לפני פריצתה הרשמית של המלחמה. הקשר בין אבו חליל ללבקוב הביא את הצירקסים להתגייס לצה"ל, ועם גיוסם החל לבקוב בגיבוש יחידת המיעוטים בצה"ל, והיה למפקדה הראשון. לבקוב היה גם פעיל בנסיונו של דוד בן גוריון לייחד את הבדואים בדרום (1956), ולאחר מכן התמיד לספר על מוצאם של בני סחר מעם ישראל.

מוחמד אבו חליל משרקה ובידו הרובה שקיבל מצה"ל ב-1954, עם אנשי ההתחברות

עדויות על המקור היהודי של התושבים נמצאו בסח'נין וכן בעראבה ובדיר-חנא, הסמוכות לסח'נין. קצין בכיר לשעבר בחיל המודיעין ובש"י (שרות ידיעות של ההגנה) סיפר, שכבר בשנות ה-40 של המאה העשרים נתקבלו עדויות רבות מתושבי כפרים אלה שבבקעת סח'נין על מקורם היהודי. עדויות על מנהגים יהודיים ללא איזכור המקור היהודי, כגון הדלקת נרות על קברי נפטרים חשובים, נשמעו מחמולת **חַלִּילָה** הגדולה מסח'נין שמקורה מיהודי חברון (ושמה אכן מעיד על מקורה בחברון – חליל בערבית) וכן ממשפחת **ואעידה** שבעראבה, אשר מקורה מבדואים בעלי אותו שם מדרום הארץ שמהם נשמעה עדות על מקורם היהודי. כן נשמעה ממשפחת **טַרְאָבָה** מסח'נין וממקומות אחרים עדות על מקורה היהודי. משפחה זו התפלגה משבט הטרכין הבדואי, וחדלה להיות בדואית.

לגבי הכפר כאוכב שממערב לסח'נין קיימות עדויות על התאסלמות תושביו בלחץ השלטונות בתקופתו של סלאח א-דין. כמו כן קיימות ידיעות שמקורם של חלק מהתושבים שם הוא מהמגרב ומעיראק. הן אתר הוואלי הצמוד, מקאם אבו אל-הייג'א, שבו קיימים כוכים להדלקת נרות ומודלקים בו נרות בפמוטים עד היום, והן קבר של בן משפחת אבו אל-הייג'א, שעליו נחקק מגן דוד (הכל כפי שסופר בפרק קודם), מעידים שהתושבים היו יהודים בדתם.

מנורה ישנה בעלי חמישה קנים, הטיפוסית רק ליהודים, בבית ישן ביותר בדיר-חנא
כהן דת נוצרי טוען שרובם ככולם של בני הכנסיות היווניות-קתוליות והאורתודוקסיות המתגוררים בארץ הינם ממוצא יהודי, כי הכנסייה האורתודוקסית היא הכנסייה הנוצרית הראשונה, ובה היו חברים הנוצרים מקרב עם ישראל, ושהכנסייה היוונית-קתולית (הנקראת גם "מלכית" – מלשון מלוכנית) התפצלה מהאורתודוקסית בשנת 1724.

בכפר הנוצרי עִלְבון שבמרכז הגליל מתגוררת משפחה נוצרית ממוצא יהודי, שהגיעה לשם **מוחסן** שבירדן. נוצרי בן המקום סיפר, שבסוף המאה ה-18 כל

תושבים המקום היו עדיין יהודים, ואז באו אליהם מוסלמים מהסביבה, והכריחו אותם להמיר את דתם. ניתנה להם ברירה: להתאסלם או להתנצר. מתוך סלידה מהכפייה המוסלמית, בחרו המקומיים להתנצר.

גם בקרב הנוצרים תושבי הכפר **בֶּסֶה** שליד **ראש הנקרה** יש היודעים על מקורם היהודי. ההיסטוריונית ד"ר רבקה ליסק מספרת שחמולת **הַשּׁוּל** המרונית מעידה על מוצאה היהודי, ועל כך ששמה המקורי היה **שאוּל**. החמולה, המהווה את רוב תושבי גוש חלב (היתר הינם בעיקר עקורי **בירעם** המרונים ומעט יוונים-קתולים) נשארה יהודית, לפחות בחלקה, עד המאה ה-18. במקום, הנקרא בערבית ג'יש, נמצא לאחרונה מקווה וכן קיימים שם שני בתי כנסת עתיקים וקברי **שמעיה ואבטליון** המעידים על יהדות רוב תושבי הכפר בעבר. המרונים בכפר מספרים שחלק מהמרונים בלבנון מוצאם יהודי, כמו בני שבט הקייסי (גייסיה, כמו בחברון) שבאו ללבנון מתימן עם בני שבט **הַיִּמְנִים** שזהותם אינם ידועה, וכן על כומר מרוני שטען למוצאו היהודי. בני משפחת **חזאד** (מסגר) המקומית הגדולה מספרים, כי בשיחות שניהלו עם יצחק בן צבי, הוא טען שמוצאם יהודי. שם המשפחה חזד מופיע אצל מספר לא מבוטל משפחות יהודיות רבות שמקורן מארצות ערב. אולם מאחר שהוא בא לבטא מקצוע נפוץ, אין בו עדות למקור משותף עם משפחות מוסלמיות בעלות שם זה.

חוקרים איטלקים פרסמו בראשית המאה העשרים ממצאים על עברם היהודי של הנוצרים **מַבְּעָה**, הסמוכה לכרמיאל. בצורה דומה ניתן להסיק לגבי מוצאם של הנוצרים **בחור־פִּיש** שליד גבול לבנון. בכפר **מַנְדָּא** יש הזוכרים שבמקום חיו יהודים, ולא ידוע אם וכמה מהם התאסלמו ונשארו בכפר. כדי לדעת בדיוק עליהם רק לטרוח לשאול את זקני משפחת קדיח מהכפר המונה שם כ-4,000 נפש.

עדויות על מקור יהודי של פלשתינאים נשמעו במספר משפחות **מלוד** ובקרב משפחות מחיפה ומעכו. בנצרת לוקטו ידיעות כאלו ממשפחת **עַטְיָה**. במשפחת **אספניולי** (ספרדי) הקתולית מנצרת, שחלק מבניה נקראים אסבניולי, ידוע מקורה מיהודי סרגוסה שבספרד. עם גרוש יהודי ספרד עברה המשפחה למרוקו ומשם הגיעה לארץ. משפחה זו מונה בעיר כ-400 נפש ובקלגרי (קנדה) כ-100 נוספים. במקור הגיעה המשפחה לארץ בשם עטייה, אך חלקם נקראו על ידי שכניהם בשם הנוכחי, לציון מקורם הגיאוגרפי.

כמו כן, נאספו בנצרת ידיעות מענף **אַל-מַסְרִי** (המצרי) לגבי מקורה היהודי של כל החמולה הגדולה שעליה נמנה הענף – **אַ-סַפְסִיף** – הכוללת בין היתר בדואים, ובמידה מסוימת מהווה גם מעין מטה בדואי. כמו במקרה של משפחת עטייה-אספניולי, גם במקרה זה שונה שםם של חלק מבני המשפחה לציון מקורה הגיאוגרפי.

במשפחת **נֶסֶאר** מיפו, שחלק מבניה מוסלמים וחלקם נוצרים, ידוע אצל חלק מהנוצרים שבהם על מקורם היהודי.

בית פנימי בסמוך לתחילת רחוב שערי ניקנור ביפו. המגן דוד על החלון העגול הימני (תקריב למטה מימין) מכיל פרח ומצטרף לשני חלונות עם סימנים קרובים אחרים הבאים לטשטש ולהצניע את קיומו. (משמאל למטה תקריב המראה פרח משושה בחלון השמאלי, פרח שהוא תחליף מסווה טיפוסי למגן דוד אצל הפלשתינאים כפי שכבר הוצג בתמונות קודמות רבות. בנייה עם רעפים הובאה לארץ על ידי הטמפלרים במחצית השנייה של המאה ה-19. רק האמידים מקרב הפלשתינאים השתמשו בהם וראו בהם סמל לסטטוס שמצטרף אליו הציור על זכוכית שלא היה מקובל במקומות אחרים. אם הבית היה של יהודי מוצהר, לא היה צורך בהסוואה, או שלא היה מעיז כלל להשתמש במגן דוד.)

בכפר **איִקְסָאֵל** הסמוך לנצרת מדרום מזרח מתגוררת חמולת **דְּרָאוּשָׁה**, שידוע אצל חלק מבניה מקורה מאב יהודי של המשפחה שהגיע מתימן. אחרים טוענים שמקורם משבט חוויתאת הבדואי (מהתיאהא) מאזור הגבול בין ירדן לסעודיה, ממזרח לעקבה. כן הם טוענים להימצאות מעט משפחות בעלות מוצא משותף בטלזזה שבשומרון. ענף של החמולה באיכסל נקרא מַעְפָּאָרָה על כי בעבר גרו באוהלים בתנאים הדומים למעברה. שמו המקורי של הכפר הוא **פְּסָלוֹת תְּבוּר**. בתקופת הקמת מדינת ישראל פעל **אחמד מוסא דראושה**, שהיה חבר של אביו של רפאל איתן (רפול) **מתל עדשים** הסמוכה, בשיתוף עם הפלמ"ח. בהמשך ניתנו לילדים מהמשפחה שמות פרטיים כגון דיין וגולדה.

בקרב החמולה ניתן למצוא מנהגי יבוס וכן אבל של כ-3 ימים לציבור הרחב והשלמת ישיבה במסגרת המשפחה לשבוע. ברית המילה בוצעה בעבר בין הגילים של כשבוע ושנתיים. חלק מהמצבות של בני החמולה הינם בעלי בסיס בעל גובה של למעלה מ-30 ס"מ. מקרב המשפחה יצא חבר הכנסת **עבדול והאב דראושה** שהבסיס של קבר אשתו המנוחה מגיע לגובה של כ-80 ס"מ. יש למשפחה גם ענף חילוני, שקשה להבדיל בין בניו ליהודים חילונים בישראל.

לאותו אב יהודי של חמולת דראושה צאצאים נוספים, היודעים אף הם על מוצאם היהודי – משפחת **פְּהוּם** מנצרת, המונה כ-800 נפש. משפחה זו הינה מכובדת ביותר, בניה נחשבים לעיליתא והם בולטים ביושרם ובעושרם. במראם גבריהם דומים ליהודים אשכנזים ובנותיהם נחשבות ליפות ביותר. (אגב, הנוסע הנוצרי **אנטונינוס מרטיר**, שביקר בארץ בשנים 560-570 לערך, כתב על נשות נצרת: "בעיר זו כה רב חינו של הנשים העבריות עד כי אין למצוא בארץ ההיא בין העבריות נאות מהן"). במאורעות תרצ"ו-תרצ"ח אחד מבני המשפחה התנגד לאנשי כנופיות ופגיעתם ביהודים, נכלא על ידם בבור כפי שנכלא גם עמוס ירקוני (ממזריב, כפי שסיפר **לד"ר אורי מילשטיין** על שני המקרים) ובהמשך שניהם פעלו יחדיו לסייע בהגנת יהודים במסגרת הצבא הבריטי.

חמולות ג'ברין ו**מַחְמִיד** הגדולות מאוד אל-פאחם יסדו ישוב זה שבואדי ערה לאחר שעברו לשם **מבית גוברין** שבהר חברון (ממזרח לקרית גת). כמו אצל חמולות רבות אחרות מאזור הר חברון, ידוע מוצאן היהודי. ענף אחר וגדול של הג'ברין, שכבר הוזכר, ברח לאזור שמדרום ליאטה והשאיר את בית גוברין ריקה מתושביה המקוריים. ענף נוסף של חמולת מחמיד התיישב ב**פּוֹרְיִידִיס** שליד זכרון יעקב ועליו נמנים מספר מנכבדי המקום וביניהם פעילת השלום **איִבְתִּיָּסָם מחמיד**. בואדי ערה ניתן למצוא גם את בני חמולת מוֹסְלִימָאנִי, שכמו במקומות אחרים ידוע מוצאם היהודי. כך גם לגבי משפחת **יחיה מכפר קרע**. שבנה, **עלי יחיה**, שימש כ-"ערבי" היחיד שניהן כשגריר ישראל בחו"ל (בפינלנד וביוון).

בכפר **מע'אר** מספרים בני משפחת **ג'ֶ'שָׁאן** הנוצרים על מקורם ומקור בני משפחתם בירדן מנוצריי עם ישראל. גם במשפחת **עיראקי** מטירה ידוע מוצאה

היהודי. בג'לגוליה חיים כיום, בנוסף לכ-600 בני חמולת טאהא וכ-300 בני משפחת רבי שכולם כבר הוזכרו בסקירה על בידיה. אבותיהם של הענפים כיום במקום זה ברחו למקום בשנת 1936 ממקורם בבידיה, לאחר מריבות בין תושבים שארעו שם.

מפתיע ביותר הוא סיפורם של בני חמולת **פֶּבְהָא**. לא רק שבני החמולה, המפוזרים בכפרים שמצפון למשולש ועד **כפר קרא**, מספרים על מוצאם מאהרון הכהן, אלא שהם גם מסבירים את שם החמולה כראשי תיבות של הכינוי בעברית: **כהנים בני הכהן אהרון**.

דברי מנהיגים ערבים ופלשתינאים

כפי שכבר סופר, **האמיר פייסל** כתב עוד בשנת 1917 לד"ר **פליקס פונקפורטר** (מנהיג ציוני שמאוחר יותר נתמנה לשופט עליון בארה"ב והיה מקורב לנשיא **רוזוולט**): **"אנחנו בני אותו גזע ודם ובשיתוף פעולה נביא לשגשוג הארץ"**. סבו של פייסל, **עון**, היה בן לאם ממשפחה של צאצאי ישראל שהיגרו למזרח לירדן ומאוחר יותר חזרו לכפרם במערב. להבדיל מהמצב כיום, בתקופה בה גדל פייסל היה ידוע מקורה הישראלי של אם סבו, ולא נעשה מאמץ רב להצניעו.

אנטון עטאללה אמר אחרי מלחמת 1967 ל**נתן ילין מור**: **"אנו ביסודנו עם אחד**. אני תושב ירושלים מדורי דורות וודאי התנצרנו לאחר החורבן בזמן רדיפות הנוצרים. בכל אופן, אנו היהודים והמוסלמים נלחמנו על הגנת ירושלים בזמן הצלבנים".

מי שהיה יו"ר הפרלמנט הירדני צוטט בעיתון: **"לו היו חופרים עמוק באדמה היו מוצאים שעצמות סבותינו משותפות לנו"**. בנו של מנהיג מוסלמי חשוב ממזרח ירושלים (שמבחינה ביטחונית זהותו אינה נמסרת כאן), אשר משפחתו הינה בעלת ידע עשיר על תושבי הארץ ועברם, טען ש"**פרט למעט ערבים אמיתיים, כל יתר הערבים' בארץ הינם ממוצא יהודי"**.

יאסר ערפאת צוטט על ידי **סמדר פרי** בעיתון "ידיעות אחרונות" לאחר תחילת האינתיפאדה השנייה, בהפריחו בלון ניסוי, שבגלל מגבלותיו של ערפאת בידיעת ההיסטוריה לא זכה לתשומת לב: **"אנחנו, הפלשתינאים והיהודים, כולנו בניו של שמואל הנביא"**.

טענת הפלשתינאים שישוע היה פלשתינאי ושראשוני הנוצרים היו פלשתינאים תומכת אף היא באורח מדהים בממצא. ערפאת אף הגדיל לעשות וקרא לישוע "הפלשתינאי הראשון", ובכך סתר את טענתם המגוחכת של הפלשתינאים בדבר היותם צאצאי הכנענים. **חנן עשראוו**, מנהיגה פלשתינאית נוצרית, עומדת בתוקף על כך שהפלשתינאים הם צאצאיהם של ראשוני הנוצרים.

מאחר שישוע וראשוני הנוצרים היו כולם בני עם ישראל, ומאחר שהמושג והשם פלשתינה נוצרו רק כמאה שנים לאחר מותו של ישוע, ברור שבמסורת פלשתינאית זו יש חוסר דיוק. עיקר הפלשתינאים המקוריים תושבי הקבע של הארץ, כולל הנוצרים שבהם, הם צאצאי עם ישראל. הם גם יכולים לראות את חלקם, ובייחוד נכון הדבר לגבי המיעוט הנוצרי הקטן שבתוכם, כצאצאי הנוצרים הראשונים, למרות שאלה לא היו פלשתינאים ולא נקראו כך.

לאחרונה התרבו במחנה הפלשתינאי הקולות בנושא זהות ישוע:

ב-29.11.2011 (יום החלטת החלוקה של האו"ם מ-1947) הצהיר חבר ההנהגה המרכזית של הפת"ח, **גיבריל רג'וב**, בטלוויזיה הפלשתינאית של הפת"ח: "הפלשתינאי הדגול ביותר בהיסטוריה מאז ישוע הוא יאסר ערפאת".

ב-30.11.2012 (לקראת חגיגות חג המולד) פרסמה הרש"פ בעיתון אל-חייאת את ג'דידה הכרזה בנוסח הבא: "ישוע הוא פלשתינאי, יאסר ערפאת המקריב עצמו הוא פלשתינאי, ואבו מאזן, שליח השלום עלי אדמות, הוא פלשתינאי – מה גדולה אומה זו של השילוש הקודש!"

באותו היום טען המופתי של ירושלים והרש"פ **אחמד חוסיין** בטלוויזיה של הרשות-פת"ח: "... ישוע הינו פלשתינאי ללא עוררין".

ב-24.12.2012, לקראת ערב חג המולד, הצהירה המושלת של רמאללה **לילה ג'נאם** באותו העיתון: "... ביכולתנו להיות גאים בכך שישוע הוא פלשתינאי ושפלשתינ היא מקום לידת הדתות."

ב-16.12.2012 טען ההיסטוריון הפלשתינאי **חליל שוקה** באותו ערוץ טלוויזיה ש-"בסופו של ניתוח הדברים, ישוע הוא פלשתינאי".

הרש"פ סיימה את שרשרת ההתבטאויות בנושא בחג המולד, 25.12.2012, בהכרזה בעיתון האמור: "אנחנו יכולים להתגאות, הו בנה של מרים, בכך שאתה היית הפלשתינאי הראשון שגאל את האנושות."

בפגישה חשאית שערך בשנת 2010 הד"ר סאעב עריקאת, ראש המשלחת הפלשתינאית לשיחות עם ישראל, עם נציגים מירדן, הוא הודה במקורו היהודי של שבט עריקאת. כמו כן הודה במקורו היהודי של מעט מתוך המשפחות הפלשתינאיות האחרות הנזכרות במהדורה קודמת של ספר זה (בתרגומו לערבית) ושענין מוצאן נהיר לו. בפגישה עם **לואל גלין** חזר ד"ר עריקאת ארבע פעמים על המשפט: "אני לא אתגיייר"

התלכדות תוצאות המחקרים וחשיבותה

המחקר הדמוגרפי-היסטורי, המבוסס על שושלות יוחסין של המשפחות הפלשתינאיות לאורך תקופה ארוכה ביותר, שושלות שנרשמו על ידי רבים בעמל רב לאורך שנים רבות, מציג כאמור את השיעור של 89.5% מתוך הפלשתינאים ממערב לירדן בסוף 2008 כבעלי מקור יהודי-ישראלי.

המחקר הגנטי המתבסס על מדגם גדול יחסית של הכרומוזום Y מתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20, מציג שיעור של 82% מהפלשתינאים בארץ (לא כולל בדואים) כבעלי מקור ישראלי (הוספת הבדואים והריבוי הטבעי במשך כ-20 שנה מסבירים את רוב ההבדל).

המחקר האנתרופולוגי – המנהגים הרבים, שלל העדויות שנאספו והראיות מתוך שמות המשפחות – כפי שפורטו בפרקים קודמים – מציג ממצאים בקרב כ-80% מהאוכלוסייה הרלבנטית. זאת עוד לפני שהמחקר הגיע לסיומו וסביר שתימצאנה חמולות נוספות ושבטים נוספים שיתברר מוצאם היהודי וכן מנהגים וסימני יהדות נוספים. האוכלוסייה הרלבנטית אינה כוללת את הדרוזים ואת הכורדים, שלמרות שקיימות עדויות רציניות ברמת הכלל על מקורם משבטי ישראל, המחקר האנתרופולוגי כמעט שלא עסק ברמת החמולות שלהם.

כשמדובר על 80% מהאוכלוסייה, הכוונה לקבוצות – שבטים, חמולות ומשפחות שהיקפם המצטבר מגיע לשיעור זה. בכל קבוצה כזו קיים גרעין גדול או קטן שממנו ניתן ללמוד על העדויות, המנהגים והשמות הידועים בקבוצה. אין הכוונה שהדברים ידועים לכל נער או אפילו לכל מבוגר בקבוצה. יתרה מכך, הקבוצות ששמותיהן פורטו כאן מגיעות ל-80% מהאוכלוסייה רק כאשר מצרפים אליהן קבוצות נוספות השזורות איתן. קבוצות שזורות הן כאלו שיש להן מקור משותף עם הקבוצות ששמן הוזכר כאן, שהתפצלו מתוך האחרונות, או שהאחרונות התפצלו מתוכן, ושהידע על מוצאן של הפורטות כאן מסגיר את מוצא השזורות. כאשר מפרטים את שיעור הידע האנתרופולוגי הכרוך בקבוצות, כולל השזורות, לפי אזורי מערב הירדן, השיעור מגיע לכ-85% ביו"ש, לכ-60% ברצועת עזה (היכן שלא התאפשר להיכנס לצורך ביצוע המחקר) ולכ-90% בתחומי הקו הירוק (כולל כ-4% מתבוללים זרים, לא ערבים, שיצרו משפחות מעורבות בשיעור קטן).

השיעור המקביל, הנובע מהמחקר הגיאוגרפי-היסטורי, הוא בתחום של 65%-85%. מאחר שמחקר זה הינו הפחות מדויק מבין שלושת המחקרים, הרי שלאור המחקרים האחרים המדויקים יותר, נובע שיש לצמצם את התחום

המתקבל ממחקר זה ל-85%-80%.

גם אם ניתן להטיל ספק במחקר מסוים או בשטח מחקרי מסוים ולחפש בהם אי דיוקים או לתת הסברים אחרים לממצאיהם, הרי שזמינות התוצאות של מספר מחקרים לא קטן משטחי מחקר מגוונים, אינה מותירה ספק – משמעות כל המחקרים האמורים גם יחד היא שרוב גדול ביותר של הפלשתינאים ממערב לירדן מקורו בעם ישראל.

יתר על כן, הקירבה הגדולה ואף ההתלכדות בין המספרים המתקבלים מארבעת שטחי המחקר מקנה למספרים אלה אמינות גבוהה ביותר. לפיכך, לא זו בלבד שלא ניתן להתעלם מהם, אלא שהם והמסקנות הנובעות מתוכם עשויים לשמש בסיס לפתרון הסכסוך, כמוצג בפרק הבא.

בסיפורו של הנס כריסטיאן אנדרסון על בגדי המלך החדשים, חשיפת השקר, שרבים האמינו בו למשך זמן קצר, היתה מהירה ביותר, ובכוחו של ילד קטן אחד היה לגרום לאותה חשיפה. לעומת זאת, השקר המקובל בנושא זהות הפלשתינאים מושרש עד כדי כך, שרק התלכדות תוצאות של מספר לא קטן של מחקרים יש בכוחה לקעקע, כתוצאה של מאמץ ממושך של רבים, את האמונה בשקר הגדול ביותר בהיסטוריה.

הפתרון המתבקש – תוכנית ההתחברות

"רבים נוהגים בעקשנות במרדף אחר הדרך שבחרו לעצמם, מעטים במרדף אחר המטרה."

פרידריך ניטשה

בנוסף לחשיבות הכרת הקירבה בין מרבית הפלשתינאים ליהודים, במאמץ להקטנת השנאה ביניהם, הממצא לגבי זהות הפלשתינאים מצביע גם על הכיוון הנכון לפתרון, פתרון לו מוקדש חלק נכבד מהספר **לא ישא אח אלא אח חרב**.

התנועה הציונית, שהובילה בעבר מהלך היסטורי של מימוש רעיון שנראה אבסורדי בראשיתו, הצליחה תוך חמישים שנים להקים את מדינת ישראל ובהמשך לרכז בה את רוב יהודי התפוצות. כיום נדרשת התנועה להתנער מהקיבעון המחשבתי כדי שתוכל להמשיך ביעודה ההיסטורי.

"ודבר אליהם: כה אמר אדני יהוה: הנה אני לוקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם, וקיצצתי אותם מסביב, והבאתי אותם אל אדמתם. ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ, בהרי ישראל[!], ומלך אחד יהיה לכולם למלך, ולא יהיו עוד לשני גוים[!] ולא ייחצו עוד לשתי ממלכות[!]. ... וכרתי להם ברית שלום, ברית עולם[!] יהיה אותם." יחזקאל ל"ז, פסוקים כ"א-כ"ב, כ"ו.

למרות שנבואת יחזקאל נראית מתאימה לשיבת ציון הראשונה, סופו של בית שני לא יכול להחשב לברית שלום שהיא ברית עולם!

הציטוט להלן לקוח מספרו של הפיזיקאי הנודע **דיוויד בוהם**²². דבריו מתייחסים לכלל האנושות, אך משמעותם חדה כתער לגבי תושבי ארץ ישראל. להלן דבריו בתרגום לעברית (ההדגשות הן של המחבר):

"המחשבה שכל המקטעים האלה [של קבוצות בני אדם] קיימים באופן נפרד הינה אשליה. אשליה זו אינה יכולה אלא להביא לסכסוך ללא סוף ולבלבול. לאמיתו של דבר, הנסיון לחיות על פי הראייה שכל המקטעים הינם באמת נפרדים, היא בתמציתה אשר גרמה לסדרה הולכת וגדלה של משברים בוערים איתם אנו מתעמתים כיום."

ראוי שדבריו של המדען הדגול ישמשו נר לרגליו של כל תושבי ארץ ישראל לנוכח כל מלחמה, לנוכח כל פיגוע, לנוכח כל סיכול, לנוכח הקורבנות החפים מפשע, לנוכח כל מחסום וכל קסאם, לנוכח הבלבול בו נמצאת הנהגת מדינת ישראל ולנוכח השחיתות והתוהו ובוהו השורר ברשות הפלשתינאית! המשברים כבר הפכו לנחלתן של המדינות השכנות, החוזות על בשר תושביהן את מעשי האיבה הגואים.

המצב הסבך בו נמצא האזור מחייב התבוננות בבעיה באור חדש. נדרשת המרת האנרגיה השלילית העצומה המושקעת בסכסוך לכיוון חיובי. כיוון כזה יאפשר לעם ישראל לא רק לחיות בשלום ובביטחון, אלא גם לבצע קפיצת

קוונטום בדרך להגדלת היקפו ועוצמתו. **מרק טווין** ראה כבר עם תחילת התנועה הציונית את הפוטנציאל הגדול הטמון במדינה היהודית (כפי שכתב ב"על היהודים"):

"ד"ר הרצל מתכוון לקבץ יהודים מכל העולם בארץ ישראל עם ממשלה משלהם... לדעתי, יש לעצור מיד את התעלול הזה. לגמרי לא רצוי שגזע המוחות המוחכמים בעולם יגלה לפתע את עוצמתו. לו ידעו הסוסים את כוחם לא היינו יכולים להמשיך לרכוב עליהם."

כמו חזונו של תיאודור הרצל, גם חזונו של מרק טווין התגשם רק בצורה חלקית. ניתן להגדיר בקלות את הסיבה העיקרית שמנעה את הגשמתו המלאה של חזונו של מרק טווין. אין ספק שסיבה זו הינה הקרע היהודי-פלשתינאי שהתחולל תוך כדי הגשמת חזונו של ד"ר הרצל.

הפתרון הנובע ישירות מהזהות האמיתית של הפלשתינאים הוא **התלכדות מחדש של שני הפלגים הניצים לעם אחד במדינה אחת בארץ ישראל המערבית!**

התפיסה האמורה עולה לכאורה בקנה אחד עם מטרותיו המקוריות של אש"ף מלפני הסכמי אוסלו ועם מטרותיהם של פלשתינאים רבים – יצירת מדינה חילונית אחת בכל שטח ארץ ישראל המערבית. אולם, כיוון זה יכול להיות פתרון בר קיימא וקביל אצל היהודים, רק עם התיקון המהותי וההכרחי, **שהדבר לא ייצור מדינה דו-לאומית.**

יתר על כן, גישה זו עולה בקנה אחד עם השאיפות המקוריות של הימין בישראל – ארץ ישראל השלמה. בצורה זו תיתכן **פשרה בין הקיצונים** משני הצדדים. **פשרה כזו תאפשר שלום יציב**, להבדיל משלום רופף, שהוא פרי של פשרה בין המתונים משני הצדדים. הדרך הצודקת והמעשית למימוש פתרון זה היא **הצטרפות מחדש ומרצון של רוב הפלשתינאים לעם ישראל!**

אף-על-פי שהפתרון המוצע יכול להיראות בלתי אפשרי, מן הראוי להשיב על ספקות אלו בדבריו של דוד בן גוריון: **"לחיות בישראל מבלי להאמין בניסים הוא הבלתי מעשי!"**

הפתרון האמור, הנקרא **תוכנית ההתחברות**, מכיל מרכיבים רבים, ובעיקר תהליך השלמת השכלה בקרב הפלשתינאים, אשר יעקור מלבם את השנאה ליהודים ולמפעל הציוני, ויאפשר להם להשתלב בו כשותפים מהדרגה הראשונה. התהליך חייב להיות יסודי, ואי לכך ביצועו יתפרש על פני שנים לא מעטות, בצורה שתקל על הצדדים את עיכולו ואת עיכולם זה את זה כאחים. התהליך יחול רק על פלשתינאים אשר גרים כיום בארץ ישראל המערבית. תוך כדי התהליך ואווירת השלום והפריחה הכלכלית שתיווצרנה יוכלו רבים מיהודי הגולה, הסובלים מאנטישמיות, מבעיות כלכלה, או רוצים להבטיח את זהותם היהודית של צאצאיהם, לעלות לישראל ולהקל על תהליך הקליטה ההדרגתית של הפלשתינאים.

מבחינת היהדות, משמעות תכנית ההתחברות היא התחלה של תהליך הנקרא קיבוץ נידחי ישראל. תהליך זה משמש במשך דורות כחלק ממאויי עם ישראל, לצד קיבוץ הגלויות, כפי שנהוג לבקשם שלוש פעמים ביום בתפילות – שחרית (בתפילת שמונה עשרה), מנחה וערבית. נהוג לפרש את המושג נידחי ישראל כצאצאי עשרת השבטים שאבדו לכאורה לעם ישראל בתקופת חורבן בית ראשון. אבל אם נבחן את הביטוי נידחי נראה שישנו הבדל בין "נידחי" לבין "נידחי". בעוד שנידחי מתייחס לרחוקים גיאוגרפית שקיבוץ היהודים שבהם מוכל כבר בקיבוץ הגלויות, הרי שנידחי ישראל הם אותם אלה הרחוקים דתית-תרבותית מהעם היהודי. זאת מאחר שלפי פסיקת **רבי סעדיה גאון** במאה העשירית על כך ש-"יהודי ניכר בדתו", החל מאותה פסיקה בני עם ישראל שהיו להם דתות זרות, בין אם מרצון ובין אם כתוצאה של אינוס, נדחו מתוך העם היהודי. לכן אותם נוטשי הדת היהודית הם אלה שיש להגדירם כנידחי ישראל. מושג זה כולל כמקובל את צאצאי עשרת השבטים אשר דתם כיום אינה יהדות, אך הוא כולל גם צאצאי יהודים שנידחו מעם ישראל לאורך הדורות לאחר שנטשו את הדת היהודית. דחייה זו חלה, בין היתר, על מרבית הפלשתינאים החיים ממערב לנהר הירדן.

מאחר שרוב העולם מייחל לפתרון של שלום בארץ ישראל זה כבר תקופה ארוכה, הרי שעל אף כל המהפכנות הגדולה הדרושה לשם אימוץ תכנית ההתחברות, בהעדר כל אפשרות רצינית אחרת להשגת השלום, יתאפשר לכל המעורבים בפתרון הסכסוך בארץ ישראל לקבל פתרון מזהים זה. בהמשך, לאחר שיווצר התקדים לקיבוץ נידחי ישראל שאינם בגלות גיאוגרפית, יהיה קל בהרבה לקבל את רעיון קיבוץ נידחי ישראל הנמצאים גם בגלות גיאוגרפית וגם בגלות רוחנית. זאת אפילו שבארץ ישראל המערבית אין די מקום עבור כולם ועבור רובם יהיה צורך לבצע עבורם את תהליך ההתחברות במקומות הימצאם.

כדי שתהליך ההתחברות יתקבל ויתאפשר, הוא לא יכיל כפייה דתית. ההצטרפות תהיה במישור הלאומי. המצטרף, שיקבל ידע על מסורת ישראל, יוכל לבחור להיות חילוני או לאחוז בדת כרצונו. גישה זו עולה בקנה אחד עם ההלכה הדתית שהיתה נהוגה בארץ ישראל בתקופות בית ראשון ושני, כאשר בני עם ישראל שהיו עובדי אלילים לא איבדו את שייכותם לעם ישראל ולא הוכרחו להתגייר כדי להשתייך אליו. ההלכה שהונהגה בהקשר לצאצאי אנוסים בגלות והדורשת גיור לחומרא כתנאי להצטרפות מחדש של צאצאי אנוסים אינה רלבנטית כאן, מאחר שהסיכוי להכנסת זרים לעם ישראל קטן. מאז האינוס בארץ ישראל (1012) שיעורו של עם ישראל בארצו היה גבוה ביותר (ראה תרשים בפרק על ההיבט הדמוגרפי-הסטורי). לעומת זאת, כשמדובר על צאצאי האנוסים בגלות קיים חשש לריבוי נישואי תערובת לאורך הדורות שעברו מאז האינוס. למרות זאת, תכנית ההתחברות תכיל (ראה שלב 9 בפרק הבא) את הצורה הקלה ביותר של גיור לחומרא, כפי שהוחל על העולים

מאתיופיה. פרטים נוספים לגבי הפתרון ניתן לקרוא בפרק הבא ובספר **יאמן כי יסופר**⁶ ובספר **מולדת משותפת – לא אדמת מריבה**⁷. הגישה האמורה תואמת גם את קווי היסוד מה-8.9.49 של ממשלת ישראל הראשונה, שלא שונו מעולם בנושא זה. קווי יסוד אלה של ממשלה, שכללה ארבע מפלגות דתיות, מדברים על כך שהמדינה תבטיח את חופש הדת ותימנע מענייני דת.

למרות שלכאורה נראה שהשינוי התפיסתי הגדול הנדרש הופך את תוכנית ההתחברות לבלתי מעשית, התוכנית אפשרית לביצוע מהסיבות הבאות:

א. בחמולות פלשתינאיות רבות ביותר (יחד עם ענפים שלהן כ-80%) ובקרב שבטים בדואים רבים ידוע על מקורם, וכל אלה ישמחו לחזור לעמם המקורי כאשר זה ירצה ויפעל לקבלם.

ב. פלשתינאים רבים מעדיפים להיות אזרחי ישראל על פני חיים תחת שלטון ארגוני הטרור. מובן שהם יעדיפו להיות אזרחים ממדרגה ראשונה, ולצורך זאת רבים מתוכם ירצו להצטרף לעם ישראל.

ג. הפלשתינאים נאמנים קודם כל למשפחתם, אחר כך לחמולה, לאחר מכן לבעלי השררה והכח ורק בסוף לענייני דת ולאום. ישראל חזקה, הבטוחה בצדקת דרכה, מסוגלת לגרום להתחברות להתבצע בהצלחה.

ד. ההדרגתיות של ההצטרפות וצעדים אחרים שיינקטו, ימנעו את הפיכת המצטרפים לגייס חמישי.

ה. אין חשיבות להצטרפות כל הפלשתינאים לעם ישראל. לאור המספרים האמיתיים של הפלשתינאים, גם ללא עלייה של יהודים לישראל, אפילו אם מחצית הפלשתינאים בארץ לא יצטרפו, הבעיה הדמוגרפית תהיה קטנה מזו הקיימת כיום בתחומי הקו הירוק.

ו. בנסיבות שפורטו, תוכנית ההתחברות הינה הפתרון העדיף עבור כמעט כל תושבי ארץ ישראל המערבית, שלא לדבר על עצם הדבר שפתרון זה הוא היחיד שיאפשר שלום. כל אחד מתושבים אלה חייב להחליט אם התוכנית טובה עבורו, ואז, בצורה דמוקרטית, כל מה שנותר הוא לצטט את תיאודור הרצל: **אם תרצו אין זו אגדה**.

דבריו הבאים של **מרטין לותר קינג** מסכמים את חשיבות השינוי התפיסתי הנדרש משני הצדדים במקביל, שינוי שיאפשר להם לקבל איש את אחיו: **"לעולם לא אוכל להיות מי שעלי להיות כל עוד אתה לא תהיה מי שעליך להיות, ואתה לעולם לא תוכל להיות מי שעליך להיות כל עוד אני לא אהיה מי שעלי להיות"**. בדרך זו של שינוי הגישה בכל צד לגבי הצד השני טמונה התשובה לשאלתו המפורסמת של **תומס מאן**: **"האפשרי שממרחץ הדמים בו אנו נתונים תצמח אהבה?"**

ביצוע תוכנית ההתחברות

כדי שיהיה ניתן לבצע את תוכנית ההתחברות, על ממשלת ישראל לאמץ תוכנית ביצוע הכוללת תחילה, מעבר למספר שלבים מקדימים שלא יפורטו כאן, את הרצת התוכנית. ההרצה תערך בתחומי הקו הירוק, ביהודה ובשומרון וישתתפו בו גורמים שיימצאו מתאימים לכך, כגון הבדואים שמשפחותיהם מתנדבות לשרות בצה"ל. התהליך יהיה שקוף, וצדדים מעוניינים יוכלו לשגר משקיפים כדי לוודא שהתהליך מקובל עליהם ושלא כלולה בו הסתה כלשהי. התהליך המוצע יכלול דרישה מכל מתחבר להכיר את הנושאים הבאים:

1. השפה העברית (כולל ידיעת קריאה וכתובה);
2. התרבות של עם ישראל – קלאסיקה, בעיקר סרטים, מעט שירים ופרוזה;
3. ההיסטוריה של עם ישראל;
4. ההיסטוריה של ארץ ישראל;
5. התנ"ך, עם דגש על התורה, אך גם הספרים האחרים שעיקרם היסטוריה;
6. המסורת היהודית;
7. המוסר היהודי.

ההיקף הנדרש יהיה קרוב למה שמקובל אצל רוב היהודים החילוניים וברמה שתבטיח את איכות המתחברים. היקף זה יהיה אף גדול מהמקובל בגיור, אך ללא התמקדות בענייני דת. הסיבות להיקף הרחב: יש צורך לתת משקל נגד תודעתי לחינוך העוין ולהסתה שהופעלו על הפלשתינאים בעבר בכל הנוגע לישראל. כמו כן, במקרים רבים יש לשפר את רמת ההשכלה שלהם, כדי לשפר את סיכוייהם להיקלט בצורה מוצלחת בחברה הישראלית ולא כאזרחים מדרגה שנייה. הכרת הנושאים תתבצע דרך הכשרה בתנאי אולפן ערב וסוף שבוע, על מנת לא לנתק את המשתתפים ממעגל העבודה או מהמשימות המשפחתיות. כן תידרשנה מהמצטרף:

8. שבועה על אי השתייכות לעם הערבי;
9. טבילה להסרת ספק בהשתייכות המלאה לעם ישראל;

הדרישה לאי השתייכות לעם הערבי אין משמעותה, בשום אופן, דרישה להתנתקות מהתרבות הערבית, כפי שלדוגמה יהודים רבים שעלו לארץ ממדינות ברית המועצות לשעבר לא נפרדו מהתרבות הרוסית. להבדיל מהמצב אצל הערבים הנוצרים, רוב המוסלמים אינם רואים בערביות דבר שהוא יותר לאום מאשר תרבות משותפת, ומגמה זו מתחזקת לאחרונה על בסיס הארועים במדינות ערב החל משנת 2011, ארועים אשר הורסים מדינות אלה בהדרגה

ואיתן את חלום האימפריה הערבית הגדולה. משמעות הדבר היא, שבמציאות הנוכחית, עבור חלק ניכר מהציבור בעולם הערבי לא נידרש כאן מהפלשתינאים כל ויתור רציני. הטבילה הינה על סמך התקדים שהונהג לגבי מרבית יהדות אתיופיה לאחר עלייתם לארץ. אמנם הטבילה היא דרישה דתית-הלכתית, אולם משמעותה לאומית בלבד של היטהרות מספק אפשרי של כניסת גויים (זרים לעם ישראל) למשפחה לאורך הדורות, ואין לה משמעות כלשהי שעניינה עזיבה, קבלה או כפייה של דת כלשהי.

10. שבועת אמונים לעם ישראל ולמדינת ישראל. השבועה תכלול את העדפת הנאמנות לעם ישראל ולמדינת ישראל על כל השתייכות ציבורית אחרת, ובכלל זאת לאיסלם או לנצרות. יצוין בה גם שבחירה זו היא בבחינת התחייבות לנטוש כל דת שמנהיגים מתוכה יפעלו בעוינות ויפוצו שנאה ואיומים כלפי עם ישראל, מדינת ישראל או היהדות, אלא אם מנהיגים אלה יהיו במיעוט, ורוב מנהיגי אותה דת יפעלו נגדם בנחרצות ויוקיעו אותם בצורה שאינה משתמעת לשת פנים.

לסיום התהליך יתבצעו:

11. מתן אזרחות ישראלית למתחבר אם אינו אזרחי ישראלי ורישומם בסעיף הלאום בתעודת הזהויות כיהודי או כבן ישראל (לפי בחירתו ולפי הישגותיו בדתו המקורית – אם יעזוב דת זרה יוכל לבחור להרשם כיהודי, אחרת יירשם כבן ישראל).

לאור הצלחת הניסוי תוכל ממשלת ישראל לעבור לתהליך מלא והחלתו בנפות השונות של יהודה ושומרון. התהליך יכלול את החלת החוק הישראלי ביו"ש ומתן מעמד תושב קבע לכל פלשתינאי שהחוק חל עליו תמורת הצהרת נאמנות למדינה. במקביל תצטרך מדינת ישראל לעשות רוויזיה בנושא קצבאות הביטוח הלאומי, כדי שאלו תשולמנה בעיקר כהנחות ממס הכנסה לעובדים במקום קצבאות, כפי שהמצב היה לפני רפורמת ועדת בן שחר בשנות ה-70.

מקבלי מעמד תושב יוכלו להרשם להשתתפות בתוכנית ההתחברות. תוכנית ההתחברות תופעל קודם בישובים בהם תימצא מוקדם יותר רמה גבוהה של נאמנות למדינה, כפי שתקבע ממשלת ישראל. השאיפה תהיה להגיע תוך זמן לא רב של התארגנות ושכלול התהליך לכ-50,000 מתחברים בשנה. המספר יכלול גם מתחברים מקרב אזרחי ישראל. ישראל תאפשר למשקיפים ממדינות זרות לוודא את תקינות תהליך ההתחברות ואת הבטחת רווחתם של הפלשתינאים לפני ולאחר התחברותם וכן של אלה שיבחרו לא להתחבר.

אנשי ציבור פלשתינאים שיתחברו יוכלו להציג את מועמדותם לכנסת. בשנים הראשונות צריך יהיה לתת מכסה מוסכמת מראש של חברי כנסת מעבר ל-120 החברים עבור אותם פעילים פלשתינאים כדי להקל על השתלבותם במערכת הישראלית. מכסה זו תגדל עם גידול מספר המתחברים. במקביל, ככל שאנשי הציבור המתחברים שיקבלו מקום בתוך המכסה האמורה ישתלבו בפוליטיקה הישראלית, חלקם במכסה ישוחרר לכלל חברי הכנסת הרגילים, כך שבסוף התהליך יעלה מספר חברי הכנסת ל-180.

לאחר תקופה של כעשרים שנה תוכל מדינת ישראל להחליט שהיא נותנת אזרחות ישראלית גם לפלשתינאים שלא יתחברו עד אותו שלב, ולספח את יהודה ושומרון לשטחי המדינה. בשלב כלשהו, לאחר שיתברר שתהליך ההתחברות ביו"ש מצליח לשביעות רצון הצדדים, תוכל ממשלת החמאס להגיע להסכם עם ממשלת ישראל שיחיל את תהליך ההתחברות על רצועת עזה. קודם לכן יהיה הגיון לחתום על הודנה ארוכת טווח בין ממשלת החמאס לממשלת ישראל במקביל לביצוע תהליך ההתחברות ביהודה ושומרון. תהליך ההתחברות ברצועת עזה יכלול פינוי מתחברים שירצו בכך ממחנות הפליטים ברצועה אל תוך שטחי הקו הירוק לשובים חדשים שיוקמו לצורך זה.

מלבד זכות השיבה לעם ישראל, שתינתן לכלל הפלשתינאים תושבי הארץ, זכות שיבה לפליטים תהיה רק עבור אלה המתגוררים בשטחי ארץ ישראל המערבית ורק למקומות שבהם הדבר מתאפשר מבחינה מעשית. התהליך יכלול פיצויים לפליטים הפלשתינאים במקומות השונים בסיוע הקהילייה הבין-לאומית. זכות שיבה מעבר לכך, בעיקר לכ-20,000 פלשתינאים ממחנות הפליטים בלבנון שידוע מוצאם מיהודי מערב הירדן ושירצו להתחבר, תידון בממשלת ישראל רק לאחר שתתברר ותובטח הצלחת התוכנית.

מקורות

1. **ארץ ישראל בעבר ובהווה** – דוד בן גוריון ויצחק בן צבי – הגרסה האידיית, ניו יורק 1918.
2. **אוכלוסי ארצנו** – יצחק בן צבי – הוצאת הועד הפועל של "ברית הנוער" ומרכז ה"חלוץ" העולמי, ורשה 1932.
3. **כתבי יצחק בן צבי, כרך חמישי – אוכלוסיית ארץ ישראל** – הוצאת מצפה, תל אביב 1936 (זהה בתוכנו למקור 2).
4. **לביור מוצא הפלחים** – דוד בן גוריון, הוצאת חרמון, תל אביב 1969.
5. **הערבים אשר בארץ ישראל** – ישראל בלקינד, הוצאת חרמון, תל אביב 1969.
6. **יאמן כי יסופר – בעיית ארץ ישראל, שורשיה ופתרונה** – צבי מסיני, הוצאת ליעד, תל אביב 2006.
7. **מולדת משותפת, לא אדמת מריבה** – אילון ירדן – הוצאת ליעד, תל אביב 2006. הספר דן בבעיית הזהות אצל הפלשתינאים (מכיל את מקורות 4 ו-5 כנספחים).
8. **ציון במשפט תפדה** (חלופה להסכם אוסלו) – אילון ירדן – הוצאת ליעד, תל אביב 2002 (בספר זה ניתן למצוא פירוט נרחב לעניינים המוסברים בגוף המסמך, רקע גאוגרפי, תימוכין משפטיים, פירוט הצעה להסדר ורשימה ארוכה של מקורות).
9. **לא ישא אח אל אח חרב** – צבי מסיני – הוצאת ליעד, תל אביב 2006 (קיצור ושכתוב פופולרי ומעודכן של מקור 6).
10. **כתבים** – בר בורוכוב – עיון במקורות כרך א' – הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1955.
11. **מסורות שומרוניות בעל פה** – יצחק בן צבי – א.ב. **חדשות השומרונים**, גיליון 370-371 (8.10.1985), עמ' 8.
12. **מבנה ציבור בכפר יטא שבדרום הר חברון** – יובל ברוך, רשות העתיקות ירושלים – מחקרי יהודה ושומרון תשנ"ט, כרך תשיעי.

<http://daat.ac.il/daat/israel/vehuda/mehkare-9-baruhl.PDF>

13. Jewish and Middle Eastern non-Jewish populations share a common pool of Y-chromosome biallelic haplotypes

M. F. Hammer, A. J. Redd, E. T. Wood, M. R. Bonner, H. Jarjanazi, T. Karafet, S. Santachiara-Benerecetti, A. Oppenheim, M. A. Jobling, T. Jenkins, H. Ostrer, and B. Bonne-Tamir

PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences, USA), Volume 67, No. 12, pp 6769-6774, June 6, 2000.

<http://www.pnas.org/cgi/content/full/97/12/6769#FN152>

13. High-resolution Y chromosome haplotypes of Israeli and Palestinian Arabs reveal geographic substructure and substantial overlap with haplotypes of Jews

Almut Nebel · Dvora Filon · Deborah A. Weiss · Michael Weale · Marina Faerman · Ariella Oppenheim · Mark G. Thomas

Human Genetics, Volume 107, pp 630-641, 2000.

<http://www.ucl.ac.uk/tcga/tcgapdf/Nebel-HG-00-IPArabs.pdf>

15. The Y Chromosome Pool of Jews as Part of the Genetic Landscape of the Middle East

Almut Nebel, Dvora Filon, Bernd Brinkmann, Partha P. Majumder, Marina Faerman, and Ariella Oppenheim

American Journal of Human Genetics, Volume 69, pp 1095-1112, 2001.

<http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=1274378>

16. Genetics of congenital deafness in the Palestinian population: multiple connexin 26 alleles with shared origins in the Middle East.

Shanin H, Walsh T, Sobe T, Lynch E, King MC, Avraham KB, Kanaan M.

Human Genetics 110(3): 284-9, Mar 2002.

http://www.tau.ac.il/~karena/manuscriptspdf/2002/Shahin_et_al_2002.pdf

17. The Origin of Palestinians and Their Genetic Relatedness With Other Mediterranean Populations

Antonio Arnaiz-Villena, Nagah Elaiwa, Carlos Silvera, Ahmed Rostom, Juan Moscoso, Eduardo Gómez-Casado, Luis Allende, Pilar Varela, and Jorge Martínez-Laso

Human Immunology 62, 889-900 (2001).

[http://kinoko.c.u-](http://kinoko.c.u-tokyo.ac.jp/~duraid/stolen_science/The_Origin_of_Palestinians_and_Their_Genetic_Relatedness_With_Other_Mediterranean_Populations.pdf)

[tokyo.ac.jp/~duraid/stolen_science/The Origin of Palestinians and Their Genetic Relatedness With Other Mediterranean Populations.pdf](http://kinoko.c.u-tokyo.ac.jp/~duraid/stolen_science/The_Origin_of_Palestinians_and_Their_Genetic_Relatedness_With_Other_Mediterranean_Populations.pdf)

18. Journal axes gene research on Jews and Palestinians

Robin McKie, science editor, **The Observer**, Sunday 25 November 2001

<http://www.guardian.co.uk/world/2001/nov/25/medicalseience.genetics>

19. The origin of Eastern European Jews revealed by autosomal, sex chromosomal and mtDNA polymorphisms

Avshalom Zoossmann-Diskin

Biology Direct

<http://www.biology-direct.com/content/5/1/57>

20. The Missing Link of Jewish European Ancestry: Contrasting the Rhineland and the Khazarian Hypotheses

Eran Elhaik

<http://gbe.oxfordjournals.org/content/5/1/61.full.pdf+html>

21. HLA Allele and Haplotype Frequencies for Christian and Muslim Arab Donors in Hadassah Registry

Amal Bishara, Chaim Brautbar, Shoshana Israel, Michael Halagan, Abeer Madbouly, Marcelo Fernandez Vina, Martin Maiers

22. Wholeness and the Implicate Order – David Bohm – Routledge 1980.